

Списание за библиотечни и информационни науки,
книгознание и литературна история

БИБЛИОТЕКА

ТЕМАТИЧЕН БРОЙ
„ИЗДАТЕЛСТВА, ДЕПОЗИРАНЕ НА Е-ИЗДАНИЯ,
БИБЛИОТЕКИ, СЪХРАНЕНИЕ“

ГОДИНА XXI (LX)

5'2014

ГЛАВЕН РЕДАКТОР **АСЕН ГЕОРГИЕВ**

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**

КОРЕКТОР **НАДЯ КАЛЪЧЕВА**

ПРЕДПЕЧАТ **ГЕОРГИ ИВАНОВ**

СНИМКИ **ИВАН ДОБРОМИРОВ**

КОРИЦА **ХРИСТО КЪРДЖИЛОВ**

ПЕЧАТНИ КОЛИ 13. ФОРМАТ 70×100/16. ТИРАЖ 270

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 152

E-mail: a.georgiev@nationallibrary.bg; peturveli4kov@abv.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2014

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Е-книгата и светът. Снимка Иван Добромиров, 2014 г.

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д.ист.н. Иван Илчев
проф. д.ф.н. Боряна Христова
проф. д.ф.н. Анка Гергова
проф. д-р Кирил Топалов
проф. д.изк. Симеон Недков
проф. д.ф.н. Красимира Даскалова
проф. д-р Ирена Петева
проф. д-р Стоянка Кендерова
доц. д-р Александра Дипчикова

РЕДКОЛЕГИЯ

гл. редактор Асен Георгиев
редактор Петър Величков
членове:
проф. д-р Алберт Бенбасат
проф. д.ф.н. Оля Харизанова
проф. д.с.н. Цветан Давидков
проф. д.ик.н. Желю Владимиров
проф. д.ф.н. Николай Аретов
доц. д-р Людмила Андреева
доц. д-р Владя Борисова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
доц. д-р Цветанка Панчева
доц. д-р Елисавета Мусакова
д-р Анета Дончева
д-р Калина Иванова
Росица Чернокожева

СЪДЪРЖАНИЕ

БОРЯНА ХРИСТОВА

НАЙ-СТАРТОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ У НАС И НАЙ-СТАРАТА БЪЛГАРСКА КУЛТУРНА ИНСТИТУЦИЯ ПОДПИСАХА РАМКОВ ДОГОВОР ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО	5
---	---

ИЗДАТЕЛСТВА, ДЕПОЗИРАНЕ НА Е-ИЗДАНИЯ, БИБЛИОТЕКИ, СЪХРАНЕНИЕ

АНТОАНЕТА ТОТОМАНОВА, РАДОСЛАВА СТЕФАНОВА

МРЕЖОВИТЕ РЕСУРСИ – ЧАСТ ОТ ПИСМЕНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА СВЕТА	7
---	---

ТАТЯНА ДЕРМЕНДЖИЕВА

ЕЛЕКТРОННИТЕ ИЗДАНИЯ В НАЦИОНАЛЕН РЕГИСТЪР НА ИЗДАВАНИТЕ КНИГИ В БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 01–08.2014 г.	28
--	----

АНГЕЛ МАНЧЕВ

ДИГИТАЛНИ БИБЛИОТЕКИ, ЕЛЕКТРОННИ КНИГИ, АВТОРСКО ПРАВО	33
--	----

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ

ДИГИТАЛИЗАЦИЯ, НО НА КАКВА ЦЕНА?	44
--	----

ГЕОРГИ ДАМЯНОВ

АВТОРСКОТО ПРАВО И ЕЛЕКТРОННАТА КНИГА	54
---	----

ГЕРГАНА ДРАЙЧЕВА

БЪЛГАРСКИТЕ УНИВЕРСИТЕТСКИ ИЗДАТЕЛСТВА ОТСЪСТВАТ ОТ МРЕЖАТА	57
--	----

РУМЕЛИНА ВАСИЛЕВА, СИЛВИЯ СТАНЧЕВА

ИНФОРМАЦИОННИ И ОБРАЗОВАТЕЛНИ ВЪЗМОЖНОСТИ	65
---	----

СВЕТЛАНА МИНЕВА

ПАЗАРЪТ НА ЕЛЕКТРОННИ КНИГИ В БЪЛГАРИЯ – ПРАКТИКИ И ПРОБЛЕМИ	72
--	----

АТАНАС ДЖАЖЕВ

ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА НА КНИГАТА – ОГЛЕДАЛЕН СВЯТ ИЛИ НОВО БИТИЕ	78
ХАРТИЕНА ИЛИ ЕЛЕКТРОННА КНИГА – КОЯ Е ПО-ИЗГОДНА ЗА ИЗДАТЕЛЯ?	89

АНКА СТОИЛОВА

ЗА ЕЛЕКТРОННИТЕ КНИГИ НА АРАБСКИ ЕЗИК ДНЕС	93
Е-КНИГИТЕ ПО СВЕТА	101

ПАТРИС ШАЗЕРАНД

ТИСР ИЛИ КАК ДА ПОЛЗВАМЕ СЪДЪРЖАНИЕ, ПРЕДСТАВЕНО ИНТЕЛИГЕНТНО ЧРЕЗ ИКТ	113
СПИСЪК НА АВТОРИТЕ.....	117

МИНАЛО**ВАЛЕРИ КАЦУНОВ**

ДОКУМЕНТИ ЗА УЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В СИСТЕМАТА ЗА ОБЕДИНЕН ОТЧЕТ НА ДАННИТЕ ЗА ПРОТИВНИКА (СОУД) 1975–1991 г.....	119
---	-----

ЮБИЛЕЙ**МАРИЯНА НИКИФОРОВА**

ПРОФ. ДОНКА ПРАВДОМИРОВА НА 70 ГОДИНИ	131
---	-----

СЪБИТИЯ**ПОЛИ МУКАНОВА**

ПРАЗНИК НА ЧЕТЯЩИТЕ	147
БИБЛИОГРАФСКИ СПРАВКИ	150

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

ДНЕВНИЦИ 1933–1992	159
ТАЛОН ЗА АБОНАМЕНТ `2015	208

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.
Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

НАЙ-СТАРОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ У НАС И НАЙ-СТАРАТА БЪЛГАРСКА КУЛТУРНА ИНСТИТУЦИЯ ПОДПИСАХА РАМКОВ ДОГОВОР ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО

БОРЯНА ХРИСТОВА

На 29 октомври 2014 година, в навечерието на празника на Народните будители, бе сключен официален рамков договор за сътрудничество между Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Най-старото висше училище у нас и най-старата българска културна институция винаги са имали близко сътрудничество и сега, напълно в реда на очакваното, се договориха за още по-активно съдействие в областта на образованието, науката и културата. Договорът бе сключен за три години от датата на подписването, като основното, което е заложено в него, е, че „двете страни обявяват своята воля да си съдействат активно за подобряването на образованието и образователните възможности на своите служители и на студентите от всички факултети на Университета“. Договорът включва още организирането на редица научни прояви от национален и международен характер, разработването на съвместни национални и международни научни проекти, осъществяването на научно и научно-методическо ръководство при обучението

на студенти, докторанти и специализанти, реализирането на специфични услуги, съобразно с компетентността и възможностите на двете институции. Особено важно е да се подчертае, че бе постигнато съгласие за първи път съвместно да бъде организиран Център за продължаващо образование на информационни специалисти от цялата страна, като лекторите ще се подбират и от двете институции. Много добро е и решението Националната библиотека, освен предоставянето на информация, да дава и база за стажове и практики, които ще спомагат за професионалното ориентиране на студенти и докторанти от различни факултети на СУ, с което всъщност ще подпомага свързването на теорията с практиката – фактор, недостатъчно застъпен във висшето образование в България.

Плод на сътрудничеството между двете институции е и обновеното списание „Библиотека“, чието съдържание ще продължи да се обогатява непрекъснато и през следващите три години.

От страна на Софийския университет договорът бе подписан от ректора чл.-кор. проф. д-р Иван Илчев, а от страна на Националната библиотека – от директора проф. д.ф.н. Боряна Христова. Церемонията по ратифицирането бе проведена в Заседателната зала на Националната библиотека.

МРЕЖОВИТЕ РЕСУРСИ – ЧАСТ ОТ ПИСМЕНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА СВЕТА

АНТОАНЕТА ТОТОМАНОВА, РАДОСЛАВА СТЕФАНОВА

NETWORK RESOURCES – PART OF THE WRITTEN CULTURAL HERITAGE OF THE WORLD

Antoaneta Totomanova

Radoslava Stefanova

SUMMARY

The article reviews international practice in collection, cataloging, preservation and access to network resources based on the following indicators: „mode of acquisition“, „types of network resources“, „mode of archiving“, „selection criteria“, „search options“, „software used“, „copyright relation“. On this basis a project for implementation of such activities in our country was developed, also presented in the article.

В няколко статии, публикувани в „ББИА онлайн“, разработихме много подробно темата, свързана със събирането, каталогизирането, съхранението и достъпа до мрежовите ресурси, използвани от националните библиографски агенции по света. Посочихме и първите стъпки, предприети в България в тази посока (1, 2, 3). Очаквахме отзвук или поне някакъв „знак“ от библиотечната общност, че проблемът е важен, актуален и че решаването му на българска почва не търпи отлагане. Не се получи такъв. „Връщаме“ се отново на темата, по няколко причини:

- неоспоримата важност и роля на мрежовите ресурси като част от културното документално наследство на всяка страна;
- процесите, свързани с мрежовите ресурси, които протичат в света, са изключително динамични и се нуждаят от непрекъснато следене;
- институционалната ни принадлежност изисква да търсим начини България и в частност Националната библиотека да се присъединят към семейството на развитите и модерни страни;
- изработването на специални критерии за оценка на извършеното от чуждестранните библиографски агенции ни дава възможност да предложим съвсем конкретни параметри за разрешаването на проблема у нас.

Както вече споменахме, прегледът на чуждестранната практика, който ще представим, ще бъде осъществен на основата на **специални показатели**, израбо-

тени конкретно за този анализ: „начин на придобиване на мрежовите ресурси“, „видове мрежови ресурси“, „начин на архивиране“, „критерии за подбор“, „възможности за търсене“, „използван програмен продукт“, „отношение към авторското право“. По тези показатели ще бъдат разгледани практиката и решенията във всички страни по света, за които сме открили публикувана и споделена информация. Най-напред ще се спрем на опита на европейските страни, които по принцип смятаме за по-близки до нас и към които принадлежим, а след това и на някои други, които имат богат опит и отдавна работят в тази насока.

В Европа като правило дейността по събирането, архивирането и предоставянето на мрежовите ресурси е съсредоточена в националните библиотеки, които изпълняват и ролята на национални библиографски агенции.

Дейността по уебархивирането в *Австрия* е **уредена законодателно** и е предмет на Закона за медиите (приет през 2009 г.) (4, 6). След осъществяването на проекта AOLA през периода 1999–2002 г. Националната библиотека на Австрия поема дейността по създаването на колекции от мрежови ресурси. Вниманието на специалистите е съсредоточено върху **уебстраници и сайтове**. Събират се и статични електронни публикации като е-книги и списания и др. Дейността се извършва **пълно** по отношение на националния домейн, както и на ресурси от други домейни, свързани със страната. **Подбор** се прави на уебресурси, свързани с определени събития. **Критериите за подбор** се прилагат преди всичко върху националния домейн, върху сайтове, разположени в Австрия, върху такива, които имат връзка със страната, върху страници, които търпят честа промяна, напр. страници на национални и регионални медии. Събират се и страници от определени области – икономика, общество, култура, администрация, научни страници, страници на университети, експериментални и/или уникални страници, документиращи технологични новости. Обект на подбор са и страници за конкретни събития. **Възможностите за търсене** включват преглед на архивираните страници под формата на техни миниатюрни изображения и търсене по ключови думи в рамките на URL. Не са осигурени възможности за търсене в пълен текст или чрез метаданни. Предвидено е копие от данните да бъде съхранено в хранилище с висока степен на сигурност. **Използват се** програмните продукти NetarchiveSuite.dk и Wayback Machine. **Достъпът** е организиран само на място в националната библиотека на страната.

Във *Великобритания* събирането и архивирането на мрежовите ресурси води началото си от 2004 г. (4, 7). След няколкогодишни дебати през миналата година мрежовите ресурси бяха утвърдени като **част от обектите на Закона за задължителното депозиране**. Събират се предимно **уебсайтове** и други страници от националния домейн. Дейността се извършва **подборно** по **критериите националност и съдържание**, което включва представителни ресурси, отнасящи се до социални, политически, културни, религиозни, научни или икономически дейности. Обхванатите и архивирани ресурси се включват в тематични колекции. **Търсенето** се осъществява по заглавие, пълен текст, URL. Поддържа се и преглеждане по предмет, специална колекция или азбучно подреждане. **Използват се** програмните продукти – Heritrix, Web Curator Tool за архивирането и Wayback Machine и Solr

за търсенето в архива. Мрежовите ресурси са достъпни само на място във всяка една от шестте депозитни библиотеки.

В *Германия* Националната библиотека (Deutsche Nationalbibliothek) започва да комплектува, каталогизира, индексира и архивира мрежовите ресурси с влизането в сила през 2006 г. на **Закон за националната библиотека** (8). Това включва **всички текстове**, изобразителни и звукови произведения, достъпни в обществени комуникационни мрежи. Задължението за депозиране обхваща както интернет публикациите, които имат печатна версия, така и типичните мрежови документи. Библиотеката разработва проект за изпълнение на базови организационни и технически принципи за автоматично събиране на онлайн публикации и на цели групи от обекти, например пълни уебсайтове. В първия етап на проекта са въведени в действие различни похвати за автоматично предаване на онлайн публикации, както и основен набор от метаданни за различни жанрове публикации и различни формати на данните. На този етап усилията на библиотеката са фокусирани върху комплектуването на индивидуални онлайн публикации със съответните им печатни версии. Всяка отделна публикация се оценява и каталогизира от служители в библиотеката. Самото каталогизиране не се извършва ръчно, а метаданните се трансформират в библиографско описание в каталога и в отделна серия на националната библиография. Сред **регистрираните публикации** са: електронни книги и периодични издания, нотни издания, дисертации, музикални файлове. От 2012 г. автоматично се събират и **подбрани** уебсайтове. На този етап фокусът е поставен върху уебсайтовете на избрани институции (например, федералните власти, групи по интереси, културни институции и т.н.) и на уебсайтовете, посветени на конкретни събития (например, избори). Информация за използваните **програмни продукти** не е налична. Архивираните онлайн публикации са **достъпни** само в читалните на библиотеката, като е предоставена възможност за **търсене** по пълнен текст или тема.

В *Дания* от 2005 г. **законодателството за задължителното депозиране** позволява събиране и предоставяне от издателите на пароли и друга допълнителна информация (4, 9). **Съхраняват се** уебсайтове и други мрежови ресурси. Извършва се пълно преглеждане и събиране на публикациите от националния домейн четири пъти годишно. **Подбират се** уебсайтове, търпящи честа актуализация; новинарски сайтове (от национални и регионални медии); сайтове, представляващи гражданското общество, търговския сектор и публичните органи; експериментални и/или уникални сайтове, документиращи нови начини за използване на интернет (например, изкуство в интернет); уебсайтове за събития, предизвикващи обществен дебат и които се предполага да бъдат от съществено значение за датската история или да окажат въздействие върху развитието на обществото. Дейността се извършва от двете депозитни библиотеки на страната – Държавната и университетска библиотека и Кралската библиотека. В нея са ангажирани общо около 22 служители, включващи библиотекари, разработчици, ръководители на проекта, оперативен персонал. **Търсенето** се осъществява чрез специално създадена рамка за извършване на пакетни задания с възможност за извличане на данни. **Софтуерните продукти**, които се използват, са NetarchiveSuite.dk и Heritrix, а за достъп

Wayback Machine. **Ползването** на ресурсите се извършва онлайн, със специални разрешения, каквито се предоставят само на изследователи в определена област.

От 2006 г. **законодателството за задължителното депозиране в Естония** позволява събирането на естонски уебсайтове като депозитни копия (4, 10). **Обект** на събиране и обработване са уебсайтове и статични мрежови публикации предимно в PDF формат. Засага събирането и архивирането на ресурсите се извършва **подборно** и обикновено се отнася до ресурси, отразяващи важни събития. Предвижда се в съвсем скоро време да се премине към пълно харвестиране на националния домейн. Засага вниманието на специалистите е съсредоточено върху ресурсите на естонските държавни и обществени институции, общински, правителствени, образователни, научни и културни институции, неправителствени организации, както и върху научни и научнопопулярни е-списания. Събирането на ресурсите е документно ориентирано, т.е. то се основава на една по-традиционна библиографска представа за „документ“, като се събират само определени файлове (например, е-списание, е-книга и т.н.), а не целият уебсайт. **Критериите за подбор** включват: авторът/издателят да е идентифициран, публикацията да е достъпна, съдържанието да е с постоянна културна/научна стойност, публикацията да е с единна структура. Изключват се дигитализирани материали, портали, блогове, онлайн новини. **Програмните продукти**, чрез които се извършва събирането, са NetarchiveSuite.dk и Heritrix. За достъп се използва Wayback Machine. Мрежовите ресурси са публично **достъпни** през интернет, но собствениците на уебсайтове имат правото да ограничат публичния достъп до някои от тях. Разбира се, те остават достъпни за изследователи на място в националната библиотека на страната.

В **Исландия** в съответствие с **местното законодателство за задължителен депозит** (2002 г.) се поддържа уебархив, съдържащ моментни снимки на исландски уебсайтове от 2004 г. насам (4, 11). Колекцията се създава и предоставя от Исландската национална и университетска библиотека и **обхваща** както сайтовете от националния домейн (.is), така и ръчно подбрани исландски сайтове от други домейни. Извършва се автоматично преглеждане и сканиране на националния домейн три пъти годишно. Допълнително се провеждат и издирвания за съхранение на ресурсите, свързани с дадено събитие, както и сваляне на свързани със страната ресурси от други домейни. **Подборът** се извършва въз основа на съдържанието на ресурсите, като водещ принцип е наличието на материал, отразяващ обществен дебат в страната като новини, политически публикации, репортажи от културни прояви, регионални новини и др. **Търсенето** е по URL. Статични електронни публикации – като е-книги, е-списания и други материали, се регистрират в отделна колекция, до която също е предоставен свободен достъп през интернет с широки възможности за търсене: по ключови думи, предмет, автор, език и т.н. За свалянето на ресурсите **се използва** работата Heritrix. Достъпът се осъществява чрез Wayback Machine. Архивът е **публично достъпен** както на място, така и онлайн.

Норвегия е сред първите европейски страни, които присъединиха мрежовите ресурси към обектите на националното **законодателство за задължителното депозиране** (от 1989 г.) (4, 12). Предоставят се уебсайтове и други публикации, достъпни в интернет, както и статични публикации като електронни книги и пе-

риодични издания. Дейността се извършва едва след като се уведоми собственикът на сайта. Събирането и съхранението на националния домейн е позволено по лиценз от Норвежкия орган за защита на данни, който представлява правителствена агенция, отговорна за приложението на Закона за личните данни в страната и играе ролята на национален орган за защита на личните данни. От 2002 г. до 2009 г. в страната се осъществява **пълно** събиране и архивиране на ресурсите от националния домейн. След 2009 г. и в момента харвестирането **се извършва подборно**, само на определени сайтове. За съжаление не открихме информация за критериите, които се използват за **подбор** на документите. **Търсенето** на мрежовите ресурси се извършва по метаданни. Част от тях е интегрирана в електронния каталог на библиотеката и е включена в националната библиография. Предоставена е възможност на потребителите за фасетно навигиране. Актуална информация за използваните **програмни продукти** също не беше намерена. Съгласно Закона за задължителния депозит ползването на ресурсите е възможно само на място и единствено с научни и документални цели, като се изключва публикуването в отворени мрежи, заемане или копиране. **Достъпът** е допълнително ограничен от Закона за личните данни, поради потенциално съдържащата се в онлайн документите лична информация. По тази причина Националната библиотека се нуждае от лиценз от управляващия закона Норвежки орган за защита на данни, преди да предостави архива от мрежови документи за ползване – било то и с научни, и документални цели (5). От миналата година тече процес за облекчаване на законодателните ограничения и разширяване на възможностите за достъп.

В **Португалия** електронните публикации **не са обхванати** от законодателството за задължително депозиране (4, 13). Събират се и се архивират уебсайтове от националния домейн, както и подборно събиране на онлайн публикации. Интегрирани са и някои външни колекции, събрани преди създаването на архива. Дейността се извършва от екип от португалската организация FCCN (Фондация за национални проучвания в областта на компютърните системи и технологии). Единственият **критерий за подбор** е критерият *националност*. **Търсенето** се осъществява чрез метаданни и в пълен текст, като се използват ключови думи и фрази. Осигурено е също така разширено търсене с възможност за филтриране и ограничаване по дата, формат и адрес на уебсайта. Като **програмни продукти** се използват собствени технологии и Heritrix, а за търсене – Wayback Machine и NutchWAX. До мрежовите ресурси е **осигурен онлайн достъп**, който обаче е възможен една година след тяхното архивиране. По отношение на Националната библиотека, тя не е участвала в инициативи за уебархивиране, но е разработила модели за доброволно депозиране на електронни публикации (5). Част от усилията на библиотеката за съхранение и достъп до електронни документи е и развиването на инициатива за Национална дигитална библиотека, която обхваща наред дигитализираните и оригинални цифрови публикации. Голяма част от архивираните публикации са включени в уебархива, поддържан от FCCN.

Мрежовите ресурси в **Словения** са **обект на законодателството за задължителното депозиране**, което позволява събиране, архивиране и предоставяне на пароли и/или достъп до защитено съдържание (4, 14). **Събират** се уебсайтове и

статични онлайн публикации. Дейността се извършва **подборно** и събитийно. **Критериите за подбор** са свързани с националността и съдържанието на документите. Областите, които са предмет на наблюдение, са общественото управление, висшето образование, науката, културата. Събират се и се предоставят и периодични издания в онлайн формат. При подбора се вземат предвид и някои технически показатели, структурата и форматът на документа. Осигурено е пълнотекстово **търсене**, търсене по URL, преглеждане по предметни рубрики и азбучно. Използват се **програмните продукти** Heritrix, Web Curator Tool, Wayback machine. **Достъпът** до архива е свободен чрез сайт в интернет. Собствениците на сайтовете обаче имат право да ограничат достъпа до ползване само на място в националната библиотека.

Във **Финландия** от 2007 г. **законодателството** за задължителното депозиране и опазване на културното наследство урежда въпросите, свързани със събирането и ползването на мрежовите ресурси, а Законът за авторското право позволява копирането на този вид документи с цел съхранение (4, 15). **Събират се** уебсайтове и статични публикации, включително и изображения, видео- и аудиоклипове и др., които са на свободен достъп и имат име на домейна „.fi“. Един път годишно се извършва харвестиране на **целия национален домейн**. Освен това се подбира съдържание от уебсървъри, които физически са локализирани в страната, независимо от техния домейн. Извършва се автоматично харвестиране и тематично архивиране, при което ръчно се **подбират** релевантни уебсайтове според тяхното съдържание или връзка с дадено събитие. **Търсенето** се осъществява по URL, както и по пълен текст, но само на около 30% от документите. Не се поддържа търсене чрез метаданни. Използват се **програмните продукти** Heritrix, SOLR, Wayback Machine. **Достъпът** до мрежовите ресурси е осигурен само на място в депозитните библиотеки на страната.

През 2006 г. законодателството за задължителното депозиране във **Франция** се разширява с мрежовите публикации (4, 16). **Събират се** уебсайтове от националния домейн и такива, които са локализирани във Франция. Използва се **комбиниран подход за събирането** на ресурсите, при който се извършва както автоматично събиране, така и **подбор** на сайтове по тема или за определено събитие. Дейността се осъществява от Френската национална библиотека, която споделя отговорностите по депозита на уебресурси с Националния институт за радио и телевизия INA, на който е поверено съхранението на сайтове, свързани с осъществяването на аудио-визуална комуникация (предимно радио и телевизионни сайтове). **Търсенето** се осъществява по URL на ресурсите. Индексирана и с възможност за търсене по пълен текст е само 15% от колекцията. **Използва се** роботът Heritrix, технологиите Wayback Machine и NutchWAX, както и датската NetarchiveSuite. Архивът е **достъпен** само за регистрирани ползватели на националната библиотека чрез читалните в Париж и Авиньон.

В **Холандия** не съществува законодателство за задължителен депозит (4, 17). Поради тази причина придобиването от националната библиотека на електронните публикации се осъществява на основата на **доброволни схеми за депозит** с издателите. Дейността по събирането на мрежовите ресурси се извършва **подбор-**

но от библиотеката от 2007 г. Подборът е концентриран върху съдържанието на ресурсите, които се очаква да имат дълготрайна научноизследователска стойност. Въз основа на тези **критерии** са подбрани сайтове на държавни, научни и културни институции, исторически дружества, но също и уебсайтове с иновативен характер, както и такива със социална релевантност и популярност. Сайтовете се копират и съхраняват след получаване на разрешение от издателите. **Търсенето** е по пълен текст. За свалянето на ресурсите **се използва** роботът Heritrix, а за търсенето Wayback Machine. Прилага се и собствена система за съхранение, наречена e-Depot. Мрежовите ресурси са **достъпни** в читалните, предвижда се и осигуряването на онлайн достъп.

Дейността по уебархивирането в *Хърватска* е уредено **законодателно** (4, 18). **Събират се** статични и динамични мрежови ресурси – електронни книги, електронни списания, уебсайтове на институции, асоциации и др., подбрани блогове, научни проекти, официални правителствени публикации, новинарски портали. Дейността е започнала да се извършва **подборно**, в момента веднъж годишно се извършва **пълно харвестиране** на националния домейн, както и тематично отразяване на събития от национален интерес. **Критериите за подбор** се фокусират върху съдържанието, структурата на ресурса, надеждността на автора/издателя, формата на данните и оригиналност/уникалност на ресурса. **Търсене** се осъществява както в метаданните, така и в пълния текст на ресурсите. Използва се **програмният продукт** Heritrix, а за търсенето – Wayback Machine и Lucene. Мрежовите ресурси са с **публична достъпност** през сайта на архива и в интернет. Могат да се търсят и чрез каталога на националната библиотека.

Чехия е сред страните, които от години следим внимателно, защото в областта на системата на текущата национална библиография имаме много сходни решения (4, 19). Мрежовите публикации **не са обхванати от законодателството** за задължителното депозиране. Извършва се преглеждане и събиране на публикации от националния домейн два пъти годишно, както и **подборно** събиране на ресурси чрез тематично преглеждане на националния домейн, които се включват в архива след постигане на споразумение с техните притежатели. Събират се електронни книги и електронни списания, уебсайтове и други онлайн публикации, доклади от конференции, научни публикации, правителствени документи. **Критериите за подбор** са: териториалност (всички ресурси, публикувани в Чехия); език (всички документи на чешки език, независимо от местоиздаването им); авторство (всички ресурси от чешки автори, независимо от местоиздаването им); предмет/съдържание (всички ресурси, отнасящи се до страната, независимо от местоиздаването им). При подбора се взима предвид на първо място домейнът на ресурсите (ресурси от националния домейн „cz“, както и ресурси от други домейни, напр. „com“, „org“, имащи връзка със страната), както и тяхната „националност“ (авторът на съдържанието на ресурса да е от чешка националност, издателят/собственикът да е жител на Чехия, ресурсът да е на чешки език, ресурсът да съдържа значителна информация за страната/нацията). **Останалите критерии** включват съдържанието на ресурсите (културна/научна стойност, оригиналност, дългосрочна научноизследователска стойност), начинът на достъп (ресурси със

свободен достъп; за защитените ресурси се иска разрешение от собственика), техният формат (ресурси в обичайни формати, които могат да бъдат интерпретирани от най-често използваните уеббраузъри) и оригинален произход (т.е. предпочитат се оригинални мрежови ресурси). **Прилагат се ограничения** и по отношение на типа на архивираните мрежови ресурси, като се предпочитат електронни онлайн списания, монографични публикации, доклади от конференции, научни публикации, правителствени документи, блогове и уебсайтове със съществена културна или научна стойност. **От обхвата на архивирането се изключват** компютърни игри, лични уебстраници, ресурси от вътрешни комуникационни мрежи (интернет), портали, които нямат оригинално интелектуално съдържание, бази данни, радио и телевизионни предавания и др. **Търсенето** в архива е по пълен текст и по URL. Използват се **програмните продукти** Heritrix, Nutch, NutchWAX и WERA tools. Поради ограничения, наложени от авторското право, само ограничен брой от архивираните уебсайтове, за които е подписано споразумение с издателя, са **достъпни** онлайн. За останалите ресурси може да се получи информация дали даден уебсайт е бил архивиран и какъв е броят на събраните версии. До всички ресурси в архива обаче има **неограничен достъп** от терминали в националната библиотека.

В **Швейцария** се „работи“ на принципа на **доброволния депозит** (традиционно в страната не се използва системата за задължителното депозиране), като се прилага концепцията за честна употреба (4, 20). Преди архивирането собствениците на мрежови ресурси се уведомяват. **Събират се** уебсайтове и други онлайн публикации. Дейността се извършва **подборно** от ресурсите в националния домейн. Друга основна характеристика е, че тя се осъществява събитийно и в нея са включени и други библиотеки освен националната. Една от основните поставени цели е създаването на колекция от уебсайтове, свързани със страната. Това води до създаването на „Уебархив Швейцария“ (2008), който е интегриран в e-Helvetica. Така през портала са достъпни както дигитализирани публикации от фонда на библиотеката, така и оригинални мрежови ресурси като уебсайтове. **Критериите за подбор** се отнасят до документи, свързани по различен начин със страната, документи, които имат определена културна или научна стойност, подобрени официални, университетски или комерсиални публикации. **Търсенето** е по пълен текст и метаданни. Използват се **програмните продукти** Heritrix и Wayback Machine. **Достъп** до архива е осигурено само на място в сградата на националната библиотека и в останалите партньорски библиотеки.

Дейността по събирането на електронни публикации от интернет в **Швеция** са **обхванати от законодателството** за задължителното депозиране (4, 21). Със специален указ, приет от шведското правителство през 2002 г., Кралската библиотека на Швеция е упълномощена да събира шведски уебсайтове от интернет (5). Два пъти годишно се извършва **пълно преглеждане и събиране** на публикациите от националния домейн, както и други, разположени в страната домейни. **Събират се** уебсайтове и други електронни публикации. Ежедневно се преглеждат и **подбират** ресурси от 140 вестника. Използваният **критерий** е националност на ресурсите. Позволява се **търсене** по URL. Използва се **програмният продукт**

Heritrix, а за съхранението и достъпа собствена система. **Достъпът** е ограничен само на определени места в сградата на националната библиотека.

Австралия е една от страните, които най-рано стартират дейността по уебархивирането чрез проекта PANDORA, иницииран от Националната библиотека на Австралия през 1996 г. (4, 22). В момента се изпълнява съвместна програма с още 11 агенции. Дейността **не е обхваната** от националното законодателство. Използват се индивидуални разрешения под формата на лицензи за архивирането и предоставянето на достъп до ресурсите. **Подбират се** уебсайтови и други видове мрежови ресурси. Основните **критерии за подбор** са националност и съдържание. В съдържанието влизат: материали, които документират културния, социалния, политическия живот и дейността на австралийската общност и интелектуални и други дейности на австралийците. Отделните организации определят собствени критерии за подбор. Освен **подборното** събиране на ресурси, от 2005 г. се провежда и **годишно пълно** уебхарвестиране на целия национален домейн (.au) в сътрудничество с Internet Archive. Налични са метаданни и **възможност за търсене** по пълнен текст. Използват се **програмните продукти** PANDAS, HTTrack, Heritrix и Wayback Machine. Архивът на PANDORA се индексира и се търси чрез услугата за единно търсене на Националната библиотека Trove. В тази дейност са привлечени около 10 човека на пълнен работен ден и около 5 човека – почасово. **Публичен достъп** се осигурява само до избраните сайтове посредством справочна структура, докато **събраните от домейна ресурси не са достъпни**, въпреки че са индексирани по пълнен текст.

През 2000 г. в **Конгресната библиотека на САЩ** стартира проекта MINERVA, като постепенно той започва да се осъществява на основата на сътрудничеството на Конгресната библиотека с организацията Internet Archive (4, 23). Дейността **не е обхваната** от законодателство. **Събират се** уебсайтове и други мрежови ресурси. Дейността се извършва **подборно** с уведомление и разрешение от собствениците на ресурсите. Изградени са много големи тематични по тип колекции. Събраните ресурси се доставят от компанията Alexa Internet шест месеца след автоматичното им събиране. Ежедневно се архивират около 100 гигабайта общодостъпна мрежова информация. **Критериите за подбор** са съдържание и по-конкретно – тема, събитие, предмет. В тази дейност са заети над 80 служители, които извършват подбор на включваните в колекциите ресурси. По този начин са формирани предимно събитийни и тематични колекции (напр. за 11 септември, изборите в САЩ, войната в Ирак и др.). **Търсенето** може да се осъществява по метаданни, като се поддържа и преглеждане по предмет, име, заглавие. **Използват се продуктите** Heritrix, Wayback Machine, DigiBoard, BagIt Library. До избраните уебсайтове е **осигурена публична достъпност** чрез уебсайт на архива в интернет.

По избраните от нас показатели сме представили дейността по събирането, обработването, архивирането и предоставянето на мрежови ресурси в отделните страни в Табл. 1.

Таблица 1

Страна	Предмет на ЗЗД	Видове документи	Начин на архивиране	Критерии за подбор	Възможности за търсене	Софтуер	Отношение към авторското право/Достъп
Австрия	Да	Уеб-сайтове, статични публикации	Пълно, подборно	Националност, съдържание	Ключови думи в рамките на URL	Wayback Machine, NetarchiveSuite.dk	На място
Великобритания	Да	Уеб-сайтове, статични публикации	Пълно, подборно	Националност, съдържание	Заглавие, пълен текст, URL, предмет, азбучен преглед	Heritrix, Web Curator Tool, Wayback Machine, Solr	На място
Германия	Да	Уеб-сайтове, статични публикации, аудио-файлове	Депозирание, подборно	Националност, съдържание	Пълен текст, тема	Липсва информация	На място
Дания	Да	Уеб-сайтове и други ресурси	Пълно, подборно	Националност, съдържание, някои особености на сайта	URL	NetarchiveSuite.dk, Heritrix, Wayback Machine	Силно ограничен – само за изследователи
Естония	Да	Уеб-сайтове, статични публикации	Подборно	Националност, съдържание, формални	Метаданни, URL, предмет	NetarchiveSuite, Heritrix, Wayback Machine	Свободен онлайн и на място

ИЗДАТЕЛСТВА, ДЕПОЗИРАНЕ НА Е-ИЗДАНИЯ, БИБЛИОТЕКИ, СЪХРАНЕНИЕ

Страна	Предмет на ЗЗД	Видове документи	Начин на архивиране	Критерии за подбор	Възможности за търсене	Софтуер	Отношение към авторското право/Достъп
Исландия	Да	Уеб-сайтове, статични публикации и др.	Пълно, под-борно	Националност, съдържание	URL	Heritrix, Wayback Machine	Свободен онлайн и на място
Норвегия	Да	Уеб-сайтове, статични публикации	Предимно, сега под-борно	Липсва информация	Метаданни	Липсва информация	Силно ограничен – само за научни цели
Португалия	Не	Уебсайтове	Пълно, под-борно	Националност	Метаданни и пълен текст	PWA-технологии, Heritrix, Wayback Machine, NutchWAX	Свободен онлайн с период на изчакване
Словения	Да	Уеб-сайтове, статични публикации	Под-борно	Националност, съдържание, формални	Пълен текст, URL, предмет, азбучно	Heritrix, Web Curator Tool, Wayback machine	Свободен онлайн
Финландия	Да	Уеб-сайтове, статични публикации, аудио-видео файлове	Пълно, под-борно	Националност и съдържание	URL, пълен текст за 30% от колекцията	Heritrix, SOLR, Wayback Machine	На място
Франция	Да	Уебсайтове, статични публикации, аудио-визуална комуникация	Пълно, под-борно	Националност, съдържание	URL, пълен текст за 15% от колекцията	Heritrix, Wayback Machine, NutchWAX, NetarchiveSuite	На място

ИЗДАТЕЛСТВА, ДЕПОЗИРАНЕ НА Е-ИЗДАНИЯ, БИБЛИОТЕКИ, СЪХРАНЕНИЕ

Страна	Предмет на ЗЗД	Видове документи	Начин на архивиране	Критерии за подбор	Възможности за търсене	Софтуер	Отношение към авторското право/Достъп
Холандия	Липсва	Уеб-сайтове, статични публикации	Подборно	Съдържание, популярност	Пълен текст	Heritrix, Wayback Machine, e-Depot	На място
Хърватска	Да	Уеб-сайтове, статични публикации	Пълно, подборно	Националност, съдържание, формални	URL, пълен текст, метаданни	Heritrix, Wayback Machine, Lucene	Свободен онлайн и на място
Чехия	Не	Уеб-сайтове, статични публикации	Пълно, подборно	Националност, съдържание, формални	URL, пълен текст	Heritrix, Nutch, NutchWA, WERA tools	На място; онлайн само до определени ресурси
Швейцария	Липсва	Уеб-сайтове, статични публикации	Подборно	Националност, съдържание	Пълен текст, метаданни, URL	Heritrix, Wayback Machine	На място
Швеция	Да	Уеб-сайтове, статични публикации	Пълно, отчасти подборно	Националност	URL	Heritrix, собствена система	На място
Австралия	Липсва	Уеб-сайтове, статични публикации	Пълно, подборно	Националност, съдържание	Пълен текст, метаданни, предмет	PANDAS, HTTrack, Trove, Heritrix, Wayback Machine	Онлайн само до избраните ресурси; събраните от нац. домейн – недостъпни

Страна	Предмет на ЗЗД	Видове документи	Начин на архивиране	Критерии за подбор	Възможности за търсене	Софтуер	Отношение към авторското право/Достъп
САЩ	Липсва	Уебсайтове и други	Подборно	Съдържание	Метаданни, предмет, име, заглавие	Heritrix, Wayback Machine, DigiBoard, BagIt Library	Свободен онлайн

Ако се обобщят резултатите от направения преглед на чуждата практика в областта на уебархивирането, може да се изведе следното:

- преобладават страните, в които мрежовите ресурси са обект на национално законодателство;
- архивират се, обработват се и се предоставят електронни книги, електронни списания, уебсайтове, правителствени документи, научни публикации и др.;
- дейността по събирането и архивирането се извършва предимно подборно. Има страни, в които се осъществява пълно харвестиране на националния домейн;
- най-често срещаните критерии за подбор се отнасят до териториалност, език (национален), авторство, съдържание – културно-научна стойност, иновативност и оригиналност на ресурсите;
- търсенето е организирано по различен начин, но преобладава търсенето по пълен текст, метаданни, предмет, ключови думи;
- програмните продукти, които се използват най-масово, са: за харвестиране – Heritrix, а за архивиране – Wayback Machine;
- преобладават страните, в които ползването на мрежовите ресурси е ограничено на място в библиотеката/библиотеките. Наблюдават се тенденции за достъп през интернет.

На основата на проведените наблюдения и направения анализ на дейността по събирането, обработването, архивирането и предоставянето на мрежови ресурси сме подготвили проект за осъществяване на дейността в нашата страна. С него през 2013 г. бе запознато ръководството на Националната библиотека, а сега го предоставяме и на вашето внимание.

Електронните документи с отдалечен достъп – създаване на национален архив, регистрация и достъп

Проект

Описание на проекта

Електронните документи с отдалечен достъп са важна част от националното документално наследство. Присъединяването им към системата на задължителното депозиране легитимира твърдението, че те са важна част от това наследство и осигурява правното основание на Националната библиотека да получава всички онлайн публикации без специалното разрешение на издателите. Теоретично осигурява и възможността за разширяването на обектите в Текущата национална библиография, а също така създава по-ефективна и надеждна основа за работа на Националната библиографска агенция с издателите, аналогична на тази с печатните издания.

В издателската дейност на електронните документи с отдалечен достъп могат да се очертаят две основни тенденции. Едната е свързана с издаването на **електронни книги и списания**, което в голяма степен наподобява производството на печатните издания. Разликата е в канала за достъп и разпространение. Основната характеристика на тези електронни издания е, че ползвателят трябва да **заплати, за да получи достъп до пълнотекстовия файл**. Електронните книги и списания не се различават съществено от своите традиционни „събратя“. Другият вид мрежови ресурси са онлайн публикациите, които са свободно достъпни в интернет, това са **web-сайтовете и web-страниците**, които са в огромно количество и много често са с доста кратък живот. Именно те са голямото предизвикателство за националната библиография и библиотечната общност, защото имат съвсем различни характеристики от традиционните документи и най-вече заради тяхното количество.

Методи за събиране на мрежови ресурси

Събирането на електронните документи с отдалечен достъп обикновено се осъществява чрез **комбинирането на няколко метода** – задължително депозиране, осигурено чрез системата на задължителния екземпляр, автоматизирано събиране на ресурси от интернет (web harvesting), **подбирането** и „улавянето“ от интернет на индивидуални уебсайтове. **Събирането** на мрежови ресурси чрез web harvesting е най-масово прилаганият от националните библиографски агенции метод, като обикновено се използва за събиране на ресурси от областта в интернет, принадлежащ на съответната страна (национален домейн). Подборното архивиране се осъществява на базата на разработването на определени **критерии за подбор** на ресурсите, които ще бъдат включени в архив. Критериите са различни в различните страни, но най-често прилаганите са съответност (принадлежност) на ресурса към страната, неговата авторитетност и очаквана дългосрочна изследователска стойност. Подборът може да обхваща и типа на ресурсите – само оригинални електронни ресурси, електронни ресурси само от националния домейн,

ресурси извън националния домейн, от типа „com“, „org“, „net“, само ресурси с безплатен достъп, такива за ограничени потребителски групи и т.н. Прилагането на определени критерии за подбор цели улесняване на процеса по набавянето на ресурсите, както и създаването на профилирани колекции. Тези методи притежават както преимущества, така и недостатъци. Ето защо е трудно да се определи кой от тях е най-ефективен. Автоматичното събиране е най-евтиният метод за набавяне на ресурси от интернет, но програмите за сканиране на мрежата срещат трудности с някои сайтове. Подборното събиране подобрява качеството на дигиталните колекции, но пък ограничава обхвата на ресурсите, които могат да бъдат събрани и изисква повече човешка намеса, което го прави по-труден от гледна точка на вложения човешки труд и време. Поради това повечето инициативи за уебархивиране разчитат на използването на **комбинация от няколко метода**.

Прилагането на един или друг от разгледаните технологични подходи за събиране на уебресурси се свързва с развиването на определена политика за създаването на колекции от електронни мрежови ресурси. Автоматизираното събиране на ресурси би било приложимо при изграждането на пълни колекции от **ресурси от националния домейн на страната**, които могат да бъдат **допълнени от определени предварително подбрани сайтове**, за които се смята, че представляват някакъв интерес. Избирането на селективни подходи би довело до изработването на по-детайлни принципи и насоки за изграждане на колекции, често основаващи се на съответствието на ресурсите с профила и потребителските нагласи на архивиращата организация, произхода или приложимостта на ресурсите за дългосрочни цели.

Осъществяване на дейността в България

Начин на набавяне

Създаването на национален архив на електронните документи с отдалечен достъп, тяхната регистрация и ползването им в България може да бъде осъществено на основание на **чл. 3 ал. 5 от Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения**, който **предвижда по едно копие от произведенията в дигитална форма, публикувани в електронни комуникационни мрежи, предназначени за четене или възприемане по други начини, разпространявани за обществено ползване от български физически или юридически лица да се депозират в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“**. Достъпът и ползването на депозираните произведения, включващи и електронните издания, са регламентирани по следния начин: **то „...се разрешава само на регистрирани читатели на територията на институцията получател“ (Чл. 15)**, като специално по отношение на мрежовите ресурси е определено ползването да се **„...извършва от едно работно място, извън локалната мрежа на институцията или в мрежа с ограничен брой възможности за едновременно ползване“**. (Чл. 16).

Видове документи:

- електронни книги;
- електронни списания;

- правителствени документи;
- доклади от конференции и научни публикации;
- уебсайтове и уебстраници от определени области – обществени дейности, култура, наука, администрация, експериментални и/или уникални страници, документиращи технологични новости;

- страници за конкретни събития.

От обхвата на архивирането би трябвало **да се изключат** следните видове документи:

- компютърни игри;
- лични уебстраници;
- ресурси от вътрешни комуникационни мрежи (интранет);
- портали, които нямат оригинално интелектуално съдържание;
- бази данни;
- радио- и телевизионни предавания;
- блогове;
- онлайн новини.

Критерии на подбор на мрежовите ресурси

Към документите, предвидени по чл. 3 ал. 5 от Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения (едно копие от произведенията в дигитална форма, публикувани в електронни комуникационни мрежи, предназначени за четене или възприемане по други начини, разпространявани за обществено ползване от български физически или юридически лица), на този етап биха могли да се допълнят и следните критерии за подбор:

- териториалност (всички ресурси, публикувани в България);
- език (всички ресурси на български език, независимо от местоиздаването им);
- авторство (всички ресурси от български автори, независимо от местоиздаването им);
- предмет/съдържание (всички ресурси, отнасящи се до страната, независимо от местоиздаването).

При подбора на първо място се взима предвид домейнът на ресурсите (ресурси от националния домейн „.bg“, както и ресурси от други домейни, напр. „.com“, „.org“, имащи връзка със страната), както и тяхната „националност“ (авторът на съдържанието на ресурса да е от българска националност, издателят/собственикът да е поданик на България, ресурсът да е на български език, ресурсът да съдържа значителна информация за страната/нацията).

Възможности за търсене

Стремежът трябва да е насочен към пълнотекстово **търсене**, търсене по URL и преглеждане по предметни рубрики.

Дългосрочно съхранение (консервиране) на мрежови ресурси

Осигуряването на надеждно дългосрочно съхранение и достъп до ресурсите в уебархив налага изработването на стратегия за изграждането на **доверено цифро-**

во хранилище. Определено е, че основните свойства, които трябва да притежава едно такова хранилище са **жизнеспособност и финансова стабилност**. Във всеки случай утвърждаването на изградения уебархив като доверено цифрово хранилище ще изисква дейността по уебархивирането да бъде приобщена към ключовите дейности на институцията и да получи **устойчиви бизнес модели и финансиране**.

Програмни продукти

- за **събирането** на електронните ресурси – Heritrix или Web Curator Tool (софтуер, използван в Нова Зеландия, който е с отворен код и е безплатен);
- за **архивиране** на електронните ресурси (за достъп) – Wayback machine – разработена е от Internet Archive и също е с отворен код, но е необходима доработка на софтуера;
- за **пълнотекстово индексване** – SOLR.

Осигуряване на достъп до мрежовите ресурси

Достъпът до ресурсите, разпространявани в интернет, би могъл да се осъществи на основата на допълнително специално разработен софтуер за вътрешна защита на документите и по правилата, залегнали в чл. 15 и чл. 16 от Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения.

Цел на проекта

За сравнително кратък период от време световната мрежа се превърна в основна комуникационна среда, първостепенен източник на информация и неразделна част от ежедневието на милиони хора по света. С развитието на World Wide Web през 90-те години на миналия век обемът на съдържанието в мрежата е нараснало неимоверно, довеждайки до наличието на огромно количество мрежова информация в световен мащаб. Значителен дял от тази информация няма аналог на печатен или друг физически носител и е създавана единствено в електронна форма. Ако тя не бъде архивирана по някакъв начин, може би никога няма да бъде налична и достъпна в бъдеще. В този смисъл интернет мрежата е уникален източник на информация в настоящия момент. Днес тя играе съществена роля в научноизследователската дейност, тъй като се използва като среда за разпространение на научни публикации, учебни ресурси, информация за различни проекти, като средство за достъп до значими бази от данни и архиви и като възможност за свързване на учените от различни страни чрез участие в онлайн дискусии и т.н. По този начин WWW улеснява научната комуникация и способства за научните изследвания. Достъпът до мрежовите колекции обаче не е само от интерес за изследователите, историците или учените, тази възможност е част от битието и културата на съвременния човек. Фактор с първостепенно значение за поддържането на развито и образовано модерно общество е осигуряването на свободен достъп до литература и информационни източници. Извън посочения контекст интернет пространството придобива все по-широка социална роля, тъй като се е развило и като основен посредник при личната комуникация, електронната търговия, издателската дейност, маркетинга и много други области от човешкото ежедневие.

Настъплението на световната мрежа доведе както до появата и развитието на нови форми за електронно взаимодействие, например нови типове електронна търговия като eBay и Amazon.com, така и до предприемането на мащабни ходове от страна на съществуващи организации за разширяване на присъствието им в тази мрежа. Пример за това са всички новинарски медии, телевизионните компании и др. Много индивидуални потребители използват интернет за създаване на онлайн дневници или персонални уебстраници, фокусирани върху собствените им хобита и интереси. Ето защо, съхранението на информационните източници от интернет се превръща в цел на все повече инициативи и проекти в международен мащаб.

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ по силата на Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения има задължението да съхранява националните печатни издания и да ги регистрира в националната библиография и е абсолютно логично традицията да се разпростре и върху документите с отдалечен достъп, публикувани в интернет.

На този етап е наложително вниманието да се съсредоточи върху **вземането на решения и осигуряването на инвестиции и възможности за съхраняването на националната издателска продукция, като електронните документи с отдалечен достъп се приемат за неразделна част от нея**, т.е. да се пристъпи към изграждане на национален архив за този вид документи. Към библиографското им покритие трябва да се пристъпи едва след като се осигури надежден начин и форма на тяхното съхраняване.

Очаквани проблеми

Техническите проблеми произтичат от размера и характера на самата мрежа. Тя е огромна и показва бързи темпове на устойчив постоянен растеж. Решението за това какво да бъде съхранено от огромното количество ресурси, налично в мрежата, е максимално трудно. Въпреки наличието на ценна информация и ресурси, които са резултат от научни и други видове изследвания, в мрежата съществува, а може би и преобладава и много „некачествено“ съдържание, което не заслужава да бъде обект на архивиране. Друг съществен проблем е динамичната природа на интернет, която води до непрекъснато еволюиране на мрежовите ресурси, като част от техните елементи биват обновявани или премахвани. Това означава, че много уебстраници, сайтове и домейни в интернет непрекъснато променят своето местонахождение или изчезват без следа. В сравнение с традиционните информационни източници, електронната информация е много по-лесно да бъде повредена, променена или модифицирана до неузнаваемост, което е една от нейните основни слабости, съпоставена с аналоговата информация. Това може да направи ценни научни, изследователски и културни ресурси недостъпни за бъдещите поколения. Ето защо, необходимостта от инициране на програми за уебархивиране, които програми да реализират съхранението и опазването на културното и информационното наследство в интернет, е особено остра и наложителна.

Друга група от проблеми се свързва с непрекъснатата еволюция на мрежовите технологии. Докато през 90-те години на миналия век уебстраниците са по съ-

щество статични и въпреки стабилността на някои основни уебстандарт и протоколи, днес начинът на управление на тези уебсайтове е съществено променен, правейки ги много по-динамични. Пример за това са уебстраниците, динамично създавани от бази данни, за които е по-трудно да бъдат събрани и съхранени в цифрови хранилища, тъй като много от информацията остава скрита от използването за целта програми (уеброботи). Установено е, че базите данни, наречени „дълбока“ или „скрита“ мрежа (deep web), съдържат много повече информация, отколкото се вижда в действителност. Информацията за тези бази данни не може да бъде събрана само с копиране на уебсайта, защото тя не е достъпна във вид на готова страница на повърхността. Освен това въпросът как ще бъде гарантиран достъпът до тези документи след време все още не е напълно решен. В допълнение трябва да се отбележи, че мрежата е децентрализирана, т.е. свободно се прилагат различни подходи, стандарти и компютърни програми, което създава допълнителни технически трудности при обхващането, събирането и съхранението на ресурсите.

Не по-маловажни са и проблемите от **организационен характер**, които произтичат основно от децентрализираното развитие на мрежата. По принцип не съществува една организация, от която може да се търси отговорност за мрежата и която има правото да прокарва определени стандарти, на които всички да се подчиняват или да може да наложи политика за съхранение на мрежовите ресурси. В повечето случаи решенията за съдържанието и доставянето на ресурсите в мрежата се взимат от самите им притежатели. Децентрализираността, съчетана с огромния обем на информация в интернет, налага извода, че не е по силите само на една организация да осъществи събирането и опазването на всички ресурси от интернет. Уебархивирането би било възможно и е разумно да се осъществява само като съвместна, кооперативна инициатива. Това би способствало за избягване на дублирането на ресурсите и организирането на добре балансирани колекции с улеснен потребителски достъп. За да се справят с тези проблеми, много от подетите инициативи в това направление се фокусират върху определени раздели от мрежата, например върху областта на страната в интернет (**национален домейн**), върху **определена тематика** или според типа на организацията, която е заинтересована от съхранението на конкретни ресурси.

Не на последно място стои и сериозният въпрос, отнасящ се до **качеството на ресурсите** в интернет. Наред с ценните научни информационни източници, мрежата съдържа и много неточна, ненадеждна и некачествена информация.

Ресурсна осигуреност

• Технически и софтуерни продукти:

- за събирането на ресурсите – Heritrix или Web Curator Tool;
- за архивирането на ресурсите – Wayback machine;
- за пълнотекстово индексиране – SOLR.

• необходим персонал за създаването на национален архив:

- един служител за разработване на архивирането (предлага адреси за архивиране по предложените критерии);

- двама души за управление на уебсайтовете;
- един служител, който отговаря за техническата част.
- **необходим персонал за подбор и регистриране в електронния каталог на НБКМ и в ТНБ:**
 - трима служители за подбор на електронните документи за регистрация;
 - трима служители за каталогизация;
 - един служител за изработване на електронно издание в ТНБ.

Очаквани резултати

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“:

1. Да започне да приема депозитни екземпляри от електронните документи с отдалечен достъп (по силата на чл. 3, ал. 5, от Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения).
2. Да създаде Национален архив на електронните документи с отдалечен достъп.
3. Да премине към регистриране на електронните документи с отдалечен достъп в националната библиография.
4. Да осигури достъп до електронните документи с отдалечен достъп (по силата на чл. 16 от Закона за задължителното депозиране на печатни и други произведения).

Литература

1. **Тотоманова**, Антоанета, Стефанова, Радослава. Библиотеките, националната библиография и мрежовите ресурси – предизвикателства, проблеми, практики. – В: *ББИА онлайн* [онлайн], 2012, № 4, с. 4–18. [прегледан 27.08.2014]. http://www.lib.bg/publish/broeve/2012/BBIA_online_4_2012.pdf
2. **Тотоманова**, Антоанета, Стефанова, Радослава. Мрежовите ресурси и предизвикателствата пред националната библиография и българските библиотеки. – В: *ББИА онлайн* [онлайн], 2012, № 5, с. 3–9. [прегледан 27.08.2014]. http://www.lib.bg/publish/broeve/2012/BBIA_online_5_2012.pdf
3. **Тотоманова**, Антоанета, Стефанова, Радослава. Каталогизиране на електронните ресурси в системата на националната библиография. – В: *ББИА онлайн* [онлайн], 2012, № 6, с. 4–10. [прегледан 27.08.2014]. http://www.lib.bg/publish/broeve/2012/BBIA_online_6_2012.pdf
4. **Gomes**, Daniel, Miranda, João, Costa, Miguel. A survey on web archiving initiatives. International Conference on Theory and Practice of Digital Libraries, 2011 [онлайн]. [прегледан 13.07.2012]. <http://sobre.arquivo.pt/about-the-archive/a-survey-on-web-archiving-initiatives>
5. **PADI**. Legal deposit [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://pandora.nla.gov.au/pan/10691/20110824-1153/www.nla.gov.au/padi/topics/67.html#Nor>
6. **Web@rchive Austria**. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://www.onb.ac.at/ev/about/webarchive.htm>
7. **UK Web Archive**. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://www.webarchive.org.uk/ukwa>
8. **Deutsche Nationalbibliothek**. Online Publications [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. http://www.dnb.de/EN/Netzpublikationen/netzpublikationen_node.html

9. *Netarkivet.dk*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://netarkivet.dk/in-english>
10. *Estonian Web Archive*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://www.nlib.ee/index.php?id=21581>
11. *Vefsafn.is – The Icelandic web archive*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://vefsafn.is/index.php?page=english>
12. *Nasjonalbiblioteket*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://www.nb.no>
13. *Arquivo da web Portuguesa*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://arquivo.pt/?l=en>
14. *Spletni arhiv Narodne in univerzitetne knjižnice*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://arhiv.nuk.uni-lj.si>
15. *National library of Finland*. Web harvesting [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://www.nationallibrary.fi/publishers/deposit/webharvesting.html>
16. *Bibliothèque nationale de France*. Digital legal deposit [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. http://www.bnf.fr/en/professionals/digital_legal_deposit.html
17. *Koninklijke Bibliotheek*. Webarchivering [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://www.kb.nl/expertise/e-depot-en-digitale-duurzaamheid/webarchivering>
18. *Hrvatski arhiv weba – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://haw.nsk.hr>
19. *WebArchiv – Archive of the Czech Web*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://en.webarchiv.cz>
20. *e-Helvetica – Swiss National Library*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <https://www.e-helvetica.nb.admin.ch/pages/aboutUs.jsf?BITfw2Ctx=GKD7hbAMhJR270vWC>
21. *Kulturarw3 – The Swedish Web Archive*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://www.kb.se/english/find/internet/websites>
22. *Pandora – Australia's Web Archive*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. http://pandora.nla.gov.au/policy_practice.html
23. *Library of Congress Web Archiving*. [онлайн]. [прегледан 27.08.2014]. <http://www.loc.gov/webarchiving>

ЕЛЕКТРОННИТЕ ИЗДАНИЯ В НАЦИОНАЛЕН РЕГИСТЪР НА ИЗДАВАНИТЕ КНИГИ В БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 01–08.2014 г.

ТАТЯНА ДЕРМЕНДЖИЕВА

ELECTRONIC PUBLICATIONS IN THE NATIONAL REGISTER OF BOOKS ISSUED IN BULGARIA FOR THE PERIOD 01–08.2014

Tatyana Dermendzhieva

SUMMARY

In this publication we are concentrating on the electronic publications in the ISBN system. In it you can find the different kinds of electronic publications which receive ISBN. Publications on CD, DVD, e-book and audio books. There has been made a statistical analysis by types, publishers, theme and form of e-book.

Повече от 10 години системата ISBN в България присъжда ISBN номера на електронните издания. В документите на Международната ISBN Агенция: Users' manual, 6-о издание от 2012 г.¹, Guidelines for the assignment of ISBNs to e-books and „apps“², както и в БДС ISO 2108 : 2009 Информация и документация. В Международен стандартен номер на книгата (ISBN)³ се разглеждат въпросите за номерацията на електронните ресурси.

Българската агенция за ISBN организира дейността си чрез „Правила за организацията и дейността на Националната агенция за ISBN“⁴, като в § I. Основни задачи на Националната агенция за ISBN, чл. 7. Присъждане на ISBN за книги под печат (също и за книги на CD и e-book) на издатели, включени в системата ISBN, се дават насоки за присъждане на ISBN номера на електронни издания.

Електронните издания, които получават ISBN номера от Българската агенция за ISBN, са: книги на CD, на DVD, e-book и аудиокниги. Като изискване за присъждане на ISBN за e-book е залегнало условието, за даване на отделни ISBN номера на всеки формат (pdf, ePub, F2, mobi, HTML, azw).

¹ ISBN Users' Manual. 6-th edition. London: International ISBN Agency, 2012 . 31 с.

² Guidelines for the assignment of ISBNs to e-books and „apps“, вж. на интернет адрес: www.isbn-international.org

³ БДС ISO 2108 : 2009. Информация и документация. Международен стандартен номер на книгата (ISBN). София: Български институт за стандартизация, 2009. 27 с.

⁴ Правила за организацията и дейността на Националната агенция за ISBN, вж. на интернет адрес: www.nationallibrary.bg

През последните години трайно се увеличават електронните издания, получили ISBN. За 2012 г. те са 656, за 2013 – 1353, а за периода 01–08.2014 – 951.

Схема 1

Ако разгледаме електронните издания за периода 01–08.2014 г. (вж. Схема 1), виждаме, че преобладаващи са електронните книги (e-book), т.е. те са 820 или 86% от всички електронни издания в системата ISBN. Книгите на CD и DVD са 100 заглавия или 11%, като книгите на CD са 92, а на DVD – 8. От две години на електронния българския книжен пазар се появиха и аудиокниги. За първите осем месеца на 2014 г. 31 заглавия аудиокниги са получили ISBN или 3% от електронните издания за посочения период.

Важен елемент от статистиката на електронните издания са издателствата, които издават тези книги (вж. Схема 2).

Схема 2

Издателствата на електронни книги са 94 или 72% от всички издатели на електронни издания. На второ място са издателите на книги на CD и DVD – 34 или 26%, и само 2% или 2 са издателствата на аудиокниги.

Около 80% от издателите на e-book издават същите книги и в традиционна книжна форма. Много малко са издателите само на e-book.

Важен елемент при статистиката на електронните издания в системата ISBN е тематиката. За e-book преобладаваща е художествената литература (за възрастни и за деца) както за българската, така и за преводната книга, следвана от книгите за дома, справочници с рецепти, речници, религиозна литература, научна литература от всички области на знанието. E-book за ВУЗ са преди всичко учебници, качени на безплатната платформа за електронно обучение Moodle, която се използва в редица висши учебни заведения в страната. Като e-book също се издават и материали от научни конференции от различни области на знанието. На CD и DVD се издават учебниците за ВУЗ за дистанционно обучение, книги по психология, политика, образование. Като e-books се издават и учебници за СОУ.

Аудиокнигите са преди всичко българска художествена класика и съвременна художествена литература и популярна психология. Аудиокнигите в системата ISBN са само на две издателства. Едното е специализирано в издаването на българска художествена литература, и информация за аудиокнигите може да се намери на www.audioknigi.bg

Издателствата разпространяват електронните си книги по различни начини:

- електронни книжарници като: www.helikon.bg, www.hermesbooks.bg, www.biblio.bg, www.bgkniga.bg

- собствени сайтове като: www.egmontbulgaria.com, www.prehod.omda.bg, www.projectoria.bg, www.taro-magic.eu, www.bukvite.bg, <http://e-knigi.eu> (Електронна библиотека на сайта на Фондация „Буквите“), www.cdo.shu.bg, www.ciel.com;

- електронните книжарници на издателствата;

- електронните учебници на „Просвета“ – e-uchebnik.bg, www.prosveta.bg;

- интернет магазин за електронни книги bg.www.myebook.bg. В сайта се предлагат и други стоки, като четци за книги, таблети.

- мобилен оператор – www.mtel.bg/ebook.

На Схема 3 са представени общият брой на книгите, получили ISBN за периода 01–08.2014 г., какъв брой или процент се пада на българската литература, преводната и учебната и съответно какъв е дялът на електронните издания. Книгите, получили ISBN за посочения период, са 7319.

От тях на българската литература се пада 4219 книги или 57.6%, т.е. тя е преобладаваща. Електронните издания са 399 книги (317 e-book и 82 книги на CD, DVD, аудиокниги) или електронните издания са 9.5% от българската литература.

Преводната литература е представена от 1896 заглавия или 26% от всички книги. От тях електронните издания са 222 (210 e-book и 12 книги на CD, DVD, аудиокниги) или електронните издания са 11.7%.

Учебната литература е 1204 книги или 16.4% от всички заявени за издаване книги. Електронните издания са 330 (293 e-book и 37 книги на CD, DVD, аудиокниги) или електронните издания са 27.4%.

Схема 3

От Схема 3 се вижда, че най-много електронни издания се падат на българската литература – 399, но процентно, спрямо общия брой книги – 27.4% се падат на електронните издания от учебната литература.

Може да направим и извода, че преобладава електронната книга (e-book) – 820 книги или 86.2% от издаваните електронни издания на брой 951. Като изданията на CD, DVD и аудиокниги са 131 или 13.8% от общия брой електронни издания. Ако разгледаме детайлно тези 131 книги, ще видим, че: на CD са 92 заглавия или 70.2%, на DVD – 8 заглавия или 6.1% и аудиокниги – 31 заглавия или 23.7%.

Важна характеристика на електронната книга е форматът, на който тя се издава (pdf, e-Pub, azm, mobi, HTML, F2). В системата ISBN всеки формат на e-book получава различен ISBN. В зависимост от целта, която си поставят издателите или авторите за свободен достъп или продажба, се определя и формата на e-book. Електронните книги най-често се издават на pdf и Epub, като форматът pdf е преобладаващ при учебната литература. Това се определя от целта за свободен достъп до учебниците от студенти и ученици. Epub се използва за продажба на e-book и е преди всичко за български и чуждестранни автори.

В системата ISBN за осем месеца 61 книги са получили ISBN номер на 2, 3 или 4 формата. Както се вижда, преобладаващ при електронните книги са тези в 1 формат. Повечето от издателствата на e-book издават книгите си и в традиционен книжен вариант.

Основни изводи

1. През последните три години двойно се е увеличил броят на електронните издания. За 2012 г. те са 656, за 2013 г. – 1353.
2. Преобладаващи са електронните книги (e-book):

- всеки формат на e-book получава отделен ISBN номер;
 - най-често използваните формати за e-book са pdf и ePub;
 - българската и преводна художествена литература най-често се издава на два или повече формата;
 - e-book е основна за издаване на учебници за висшето образование (платформа Moodle), така също и електронни учебници за средното образование;
 - наред с e-book се издават и книги на традиционен книжен носител.
3. Утвърди се аудиокнигата. Предлага се аудиокнига на свободен и платен достъп на класически и съвременни български автори, прочетени от любими български актьори на специализирания сайт www.audiokniga.bg. Аудиокнигата за кратко време се превърна в търсен продукт.
4. На CD и DVD се издават преди всичко материали от конференции, учебници за ВУЗ, психология и др., които нямат книжен вариант.

Целта на този кратък статистически анализ не е да изтъкнем преимуществата на електронните издания, а да очертаем явлението и новите тенденции в системата ISBN за присъждането на ISBN номера на електронните издания. Развитието на Международната информационна ISBN система в България зависи в голяма степен както от развитието на книжния пазар, така и от новите изисквания на средното и висшето образование.

ДИГИТАЛНИ БИБЛИОТЕКИ, ЕЛЕКТРОННИ КНИГИ, АВТОРСКО ПРАВО

АНГЕЛ МАНЧЕВ

DEVELOPMENT OF DIGITAL LIBRARIES AND E-BOOKS IN THE CONTEXT OF COPYRIGHT

Angel Manchev

SUMMARY

Development of digital libraries and e-books in the context of copyright gives some reason to ponder whether legal theory fails to keep pace with the progress of technology in today's world .

This article gives a brief history of the development of digital libraries of their appearance in the second half of the twentieth century to their stormy progress today. The article dealt with the specific features of e-books, including reading devices and electronic formats themselves. Analyze the important aspects of digital libraries activities and issues related to the creation, issuance and use of e-books in order to provision in the Law on Copyright and Related Rights and copyright doctrine.

Съвременето ни поставя пред нови предизвикателства във всички сфери от живота. Основна заслуга за това има бурното развитие на компютърните технологии, наукотехническият прогрес и комуникациите. Някак си свикнахме да се приспособяваме към тях и да не се изненадваме на неща, които само допреди 10–15 години ни звучаха като научна фантастика. Дори започнахме да възприемаме напълно спокойно технологии, които изцяло променят традициите, съществували от векове насам.

Някои от тези традиции са свързани и с библиотеките, библиотечното дело и книгите, съпътстващи човечеството от зората на цивилизацията. Нека условно да наречем част от тези промени „дигитализация“, макар че в практиката се използват и други термини като „електронизация“, „цифровизация“, които по същество са синоними.

От гледна точка на историята еволюцията на технологиите винаги е променяла не само човешкото битие, но и човешкото мислене. В този аспект типичен пример е появата и развитието на теорията на авторското право, която води началото си едва след изобретената от Гутенберг печатарска машина и търпи огромен разцвет в днешната епоха на експлозивно развитие на медиите и комуникациите.

Ако потърсим началото на процеса на дигитализацията на библиотеките, ще открием, че първите теории в тази област съществуват от средата на XX в., когато учени от ранга на д-р Ваневар Буш, тогавашен директор на Американската

агенция за научни изследвания, демонстрира потенциалните възможности, които технологията може да осигури на учените, за да събират, съхраняват, извличат и обработват информация посредством информационната система, основана на използването на фотографии и предхождаща въвеждането на микрофилмите и микрофишовете, която той нарича Memex. Както самият той пише: „Memex е устройство, в което човек събира своите книги, записки и съобщения, и което е механизирено по такъв начин, че може да дава отговор с много голяма бързина и гъвкавост. То е лично допълнение към паметта на човека“¹. Идеята си Ваневар Буш развива в знаменитото есе *As We May Think*, публикувано през 1945 г. в списание *The Atlantic* и препечатано няколко месеца по-късно в съкратен вариант в сп. *Life*.

Двадесет години по-късно, през 60-те години на века, започва използването на компютри в библиотеките за каталогизиране и съхранение на информация. Сред първите в тази област е Библиотеката на Конгреса на САЩ, където се въвежда форматът за каталогизирането за машинен прочит MARC (Machine-Readable Cataloging) с цел създаване и поддържане на компютърно четими каталози. Използването на стандартите, които предоставя MARC, в Центъра за компютърни онлайн библиотеки (Online Computer Library Center, OCLC) дава възможност за достъп до каталожните записи на много библиотеки.²

Появата на същински дигитални библиотеки води началото си от последните десетилетия на XX в. Първите такива библиотеки за научни списания – Mercury³, Muse⁴, JSTORE⁵, High Wire Press⁶ и др., дават тласък и на развитието на т.нар. „електронни списания“ – електронни версии на печатните периодични издания с общ профил – списания, вестници, бюлетини и т.н., включително цифровите им архиви.

Наред с дигиталните библиотеки за периодика се появяват и първите частни, можем да ги наречем още любителски, проекти за дигитални библиотеки като Project Gutenberg⁷, иницирана през 1971 г. от американския компютърен програмист Майкъл Харт. Тя се разработва посредством дейността на доброволци, които сканират или преписват текстове на хиляди книги напълно безплатно. Трябва да се отбележи, че Project Gutenberg за първи път поставя сериозно въпроса за авторските права при „използването“ от дигиталните библиотеки на произведения, на които срокът на защита не е изтекъл. Project Gutenberg е показателен и за редица други проблеми, които съществуват дори в появилите се значително по-късно непрофесионални проекти от същия вид, претендиращи да бъдат дигитални библиотеки, като: хаотичност и липса на ясна концепция при подбора на про-

¹ Bush, Vannevar. *As We May Think*. – B: *The Atlantic*, July 1945. Препечатано в: *Life magazine*, September 10, 1945.

² *As We May Think*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. http://en.wikipedia.org/wiki/As_We_May_Think#cite_note-Bush-3

³ *The Mercury Library Reference Manual*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. http://mercurylang.org/information/doc-latest/mercury_library/

⁴ *Project Muse*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://muse.jhu.edu>

⁵ *Jstore*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.jstor.org/>

⁶ *HighWire*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://highwire.stanford.edu/>

⁷ *Project Gutenberg*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://promo.net/pg>

изведенията; текстови пропуски и печатни грешки, дължащи се на сканирането или преписването; липса на библиографска информация; отсъствие на справочен апарат и др.

80-те години на XX в. е периодът, в който големите библиотеки и музеи започват да дигитализират своите фондове, предимно редки, древни и застрашени от физическо унищожение ръкописи и книги, за да ги съхранят за бъдещето и да ги направят публично достояние. Такива проекти са базирани на сканиране на документите, като получените изображения се записват под формата на графични файлове с висока резолюция. На базата на тези файлове се създават по-леки графични или текстови версии, които могат дори да се предават по мрежата. Примери за такива проекти са американската програма American Memory, съществуваща от 1989 г. до днес, и National Digital Library, която е от 1990 г., но през 1998 г. се трансформира в Digital Libraries Initiative – Phase 2. Що се отнася до последната, нейната цел е цифровизацията на материали, свързани с историята и културата на САЩ. По това време започват подобни проекти в Русия и в много други страни. Пример е дигитализацията на сбирки от редки ръкописи на Ермитажа в Санкт Петербург.

Макар започнал по-късно, такъв проект има и в България. Дигитализацията на книжовното наследство, съхранявано в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, започва през 2006 г., а през есента на 2007 г. сканираните изображения стават достъпни за ползване чрез сайта на библиотеката. До началото на 2014 г. са сканирани и са включени в Дигиталната библиотека общо около 330 000 файла – ръкописи, старопечатни книги, непубликувани документи от Българския исторически архив и от Ориенталския отдел, портрети и снимки, графични и картографски издания, български вестници и списания от периода 1844–1944 г. – изображения и техните метаданни. Дигиталните копия в пълния им обем се предоставят на свободен достъп. Дигиталната библиотека е структурирана в зависимост от вида и хронологичния обхват на документите в няколко колекции, които са подразделени в отделни кабинети.⁸

Но да се върнем в зората на дигитализацията. Значителен брой дигитални библиотеки в САЩ и Западна Европа се появяват и се развиват в рамките на академични и изследователски организации, главно в големите университети. Именно университетите и университетските библиотеки и издателства, с финансовата подкрепа на правителството, благотворителни организации и корпорации, осъществяват изследвания в сферата на цифровите технологии, разработват стандарти и създават разнородни дигитални сбирки. Подобен проект е „Центърът за електронен текст“ във Вирджинския университет⁹, чиято сбирка включва милиони текстове на 12 езика в областта на литературата и хуманитарните науки, достъпни безплатно онлайн.

⁸ *Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Дигитална библиотека [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.nationallibrary.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0038&g=>

⁹ *University of Virginia Library*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://etext.lib.virginia.edu>

Друг забележителен проект е електронната библиотека „Персей“¹⁰, създадена в Tufts University и известна с богатата си колекция от гръцки и латински текстове в оригинал, с превод и морфологичен анализ, справочни и учебни материали, както и уникални инструменти за лингвистична дейност. Тези проекти, както и много други подобни, се стремят към дигитализиране на максимален брой публикации, в рамките на специализацията си и към осигуряване на максимално широк достъп до тях.

Голяма част от университетските електронни библиотеки обаче предоставят ограничен достъп до своите сбирки – или само на своите служители и студенти, или на определен брой други университети и културни институции, получавайки в замяна достъп до техните дигитални сбирки, какъвто е случаят с дигиталната библиотека към Калифорнийския университет¹¹. Лицензирането на достъпа до дигиталните сбирки също е често срещано явление. Например, проекти като JSTORE и Muse, за които вече стана въпрос, предоставят достъп до своите архиви от електронни списания единствено чрез абонамент и при това на организации, а не на физически лица.

През последните десетилетия освен в САЩ и в много още държави се реализират значими национални и международни програми в областта на дигиталните библиотеки.

Впечатляващ пример за национална програма за създаване на дигитална библиотека се реализира в Япония, където още през 1989 г. започва разработването на „Електронна библиотека на XXI век“¹². За провеждането на научни изследвания, експерименти и за подготовката на проектната документация се създава специална Агенция за внедряването на нови информационни технологии (IPA). Тя е съставена от експерти от Националната парламентарна библиотека, Националният изследователски център, информационни центрове, както и от 9 от най-големите компании, работещи в сферата на информационните технологии, между които NEC, Mitsubishi, Fujitsu и др. В резултат на това е изготвен проект за електронна библиотека, която днес се помещава в провинция Канзай, на около 500 км от столицата Токио. Там са дигитализирани и се съхраняват повече от 10 милиарда страници от различни издания: книги, списания, вестници, карти и др., главно под формата на изображения. Този проект е приключен през 2003 г. Общата му стойност се оценява на над 500 милиона долара.

Друг подобен проект е немският – за електронна библиотека Global-Info, съществуващ от 1995 г. Негови инициатори са 16 университета и 4 научни общества. Проектът се реализира под егидата на Федералното министерство на образованието, науката и технологиите, което финансира 60% от разходите. Оценен е на 60 милиона марки и продължава 6 години. Global-Info се основава на задълбочено сътрудничеството с университети, научни издателства, включително извън Германия, разпространители и специализирани информационни центрове, както и с академични и изследователски библиотеки. Немският проект цели да се постигне:

¹⁰ *Perseus Digital Library*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.perseus.tufts.edu>

¹¹ *California Digital Library*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.cdlib.org>

¹² *National Diet Library*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.ndl.go.jp>

1. ефективен достъп до информация в световен мащаб; 2. при максимално удобство за научните работници; 3. като същевременно се осигури организация за стимулиране и достъп до основните структурни промени в областта на информационните и комуникационни процеси на научната общност.¹³

Сред френскоезичните електронни библиотеки можем да посочим проекта *Gallica*¹⁴, който се развива активно от 1997 г. до днес, под егидата на Националната библиотека на Франция със съдействието на френското правителство.

Сред относително новопоявилите се дигитални библиотеки следва да отбележим *Word Digital Library*, създадена през 2009 г., под егидата на ЮНЕСКО. Основната идея, вложена в нея, е да се създаде интернет базирана, леснодостъпна сбирка от културните богатства на света, които разказват историята и постиженията на всички нации, като по този начин насърчават межкултурната толерантност, знанието и културното многообразие в мрежата.¹⁵

Друг забележителен проект е този на най-голямата интернет търсачка Google. През 2002 г. компанията започна разработването на дигитална библиотека. Идеята е в рамките на няколко години да се обхванат колосален брой заглавия. На това се противопоставят редица държави, тъй като Google извършва дейността си в противоречие на националните авторскоправни законодателства. На практика проектът съществува и до днес, но е силно ограничен.

Освен библиотеките с традиционни обекти като книги, ръкописи, периодика и др. в електронна форма в последните години възникват сбирки от принципно нов тип. Така се появява понятието „уебархив“, където обект на съхранение, описание и класификация стават различни онлайн източници: уебстраници, отделни сайтове, видео- и аудиоархиви и т.н. Може би най-известният такъв архив е *The Internet Archive*¹⁶.

Следва да се отбележи, че създаването и поддържането на дигитални библиотеки, а също и архиви на други електронни продукти се среща и в рамките на дейността на редица търговски дружества, които най-често предлагат лиценз за достъп до онлайн цифрова информация. Например именно чрез продажбата на лицензи за достъп до пълния текст на милиони периодични издания, книги, дисертации и други публикации американската компанията *ProQuest*¹⁷ се превръща в един от най-големите доставчици на информационни услуги в света. Компанията има договори за сътрудничество с 8500 издатели по целия свят и разпространява продуктите си в 160 страни, а архивът ѝ от дигитални документи възлиза на няколко милиарда страници.

И така, ако се опитаме да систематизираме информацията от краткия преглед на историята на дигиталните библиотеки, можем да ги разделим по няколко признака:

¹³ *Global Info*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.dlib.org/dlib/april99/04rusch-feja.html>

¹⁴ *Gallica Bibliothheque Numerique*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://gallica.bnf.fr>

¹⁵ *World Digital Library*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.wdl.org/en/>

¹⁶ *Internet Archive*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.archive.org>

¹⁷ *ProQuest*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <http://www.proquestcompany.com>

А. Според съдържанието на библиотечните си сбирки

- за периодика;
- за специализирана литература;
- за разнороден вид литература;
- уебархив.

Б. Според свободата на достъп до библиотечните сбирки

- със свободен достъп;
- с ограничен достъп;
- с лицензиран достъп;
- с достъп само за обществени организации.

В. Според организацията създател

- обществени;
- университетски;
- собственост на организации с търговска и нетърговска цел.

Г. Според мотивите за дейността си

- некомерсиални;
- комерсиални.

Що се отнася до последното деление на комерсиални и некомерсиални, можем да отбележим, че тенденцията днес дори в т.нар. комерсиални библиотеки е за предоставяне на безплатен достъп до информация от неспециализиран тип или до такава информация, която се смята за национално културно наследство, например на класически произведения. Информацията, която е необходима за научни изследвания или за бизнес, най-често се заплаща. Друг параметър, който се отразява на търговската стойност на информацията, е нейната пълнота. Сбирки, състоящи се от разнородни документи, е по-вероятно да бъдат безплатни, докато пълни колекции по съответната тема най-често са платени. Можем да предположим, че по-нататъшното развитие на дигиталните библиотеки ще се движи по пътя на комбинацията от нетърговски и търговски подходи, например достъпът до основните информационни ресурси ще бъде свободен, докато до специализираните ще бъде платен.

Появата и развитието на дигиталните библиотеки без съмнение са едни от най-важните стимули за еволюцията на т.нар. електронни книги. В практиката под „електронна книга“ се разбира както съдържанието на една книга, поднесено в електронен формат, така и съответното устройство, което заедно с необходимия софтуер дава възможност да се съхраняват и да се изпълняват файлове, съдържащи текст и картинки в съответстващ формат, както и някои допълнителни операции, например да се увеличава или смалява размерът на шрифта, да се подчертават пасажки от текста, гласов прочит и др., а също и допълнителни функции, поддържани от устройството, като реализиране на музикални файлове и др.

Тези специализирани устройства притежават ергономичен интерфейс и най-често използват технологията E-ink (електронно мастило), която дава възможност дисплеят, бил той монохромен или полихромен, да наподобява хартиената книга, и тук не става въпрос само за цвета на хартията и мастилото, но също и за характерните за печата буквени контури и липсата на осветеност на екрана, което да драз-

ни очите при дълго четене, тъй като се използва единствено отразена светлина. Освен това един от най-важните моменти при тази технология е ниската консумация на енергия, която се изразходва само за превключването на пикселите от едно състояние в друго. Обръщането на страниците, както и запазването на образа не изисква енергия, дисплеят не свети, а това на практика означава дълготрайност на батерията, даваща възможност с едно зареждане да бъдат прочетени няколко хиляди страници.

Развитието на E-ink технологията и на софтуера за нея даде възможност устройствата да получат достъп до интернет, което пък означава, че е възможно в реално време да бъдат теглени файлове от огромни уебмасиви, съдържащи милиони електронни издания. На практика това са огромни книжарници, предлагащи заглавия във всички области, при това на цена по-ниска от хартиения аналог.

Говорейки за устройствата, трябва да отбележим, че днес четенето на електронни книги, списания и друга периодика е възможно и на почти всички други електронни устройства с операционна система. За целта се използват специално създадени софтуерни приложения, които най-често са безплатни. Тези устройства обаче имат някои недостатъци в сравнение със споменатите вече E-ink четци. Например екраните на смартфоните обикновено са твърде малки и това създава дискомфорт за четящия, особено ако текстът е дълъг. Освен това дисплеят излъчва светлина, което натоварва зрението и изморява четящия. Зареждането на софтуерното приложение, файловете и страниците изисква енергиен ресурс, което води до бързо изчерпване на батерията. Съществуват и други проблеми от подобен характер, но трябва да се отбележи, че тези устройства днес са изключително популярни, поради което са обект на постоянно усъвършенстване и иновации.

Безспорен лидер на пазара на електронните книги към момента е Amazon.com. Най-големият интернет магазин в света създаде своя марка устройства за четене на електронни книги и периодика, наречена Amazon Kindle, както и свой формат за тях – Mobi. Но Amazon не спря до там в технологичните иновации. За улеснение на авторите от корпоративния гигант разработиха специален софтуер, чрез който всеки творец сам може да публикува своето произведение в електронен формат и да го предложи за продажба в огромния книжен каталог на сайта.

Естествено, на пазара на електронни книги се появиха и множество други участници, които предлагат и развиват собствени технологии. Днес вероятно най-популярният формат за електронни книги е форматът EPUB. Той се поддържа от почти всички електронни устройства за четене. Други масови формати са: PDF, FB2, TXT, SFB и др.

Така днешното схващане за електронна книга, в смисъла на софтуерен продукт, е много близко до понятието „електронно съдържание“, но не е равнозначно. От издателска гледна точка, за да се превърне електронното съдържание в книга, трябва да премине през някои от основните етапи на обработка, през които минава всяка стандартна книга – превод, редактиране, коригиране, страниране. В сравнение с производството на конвенционалната книга отпадат етапите на подготовка за печат, отпечатване, складиране. Етапът на продажбата е силно видоизменен и по-скоро отговаря на понятието „дистрибуция“. За сметка на това

обаче има допълнителни дейности по форматиране, криптиране, съхранение, защита и др.

Излишно е да споменаваме, че интересът към електронните книги е много голям, както от страна на автори, издатели и търговци, така и от страна на читателите, и по всяка вероятност ще нараства с времето пропорционално на предлагането на пазара на нови устройства за четене и софтуер за тях. Проучванията в тази област досега показват, че продажбата на електронно съдържание расте средно с 4–6% на година в развитите пазари. Значителна част от този ръст се пада на потребители на хартиената книга, преминаващи към новите дигитални формати, което чувствително се отразява на традиционния пазар.

И тук възниква един от най-сериозните въпроси, който тревожи авторите, носителите на права и разпространителите, а именно защитата на произведенията в електронен формат от неправомерно копиране. За решението му на технологично ниво разпространителите на електронни книги масово въведоха един относително сигурен и международно признат софтуер за защита на дигиталните права, който защитава файла и го предлага в криптиран вид, наречен DRM, което е абревиатура на Digital Rights Management или Управление на електронните права. Идеята, вложена в DRM, е чрез него да се затрудни копирането, но могат се налагат и други ограничения, като например ограничаване на срока на достъп до произведението; ограничаване на броя на устройствата, на които може да се чете произведението; определяне броя на страниците, които могат да се разпечатват и др.

Като цяло, макар днес да се счита, че DRM е най-удачната форма на защита на съдържанието, тя създава и много неудобства за потребителите най-вече заради трудността при теглене на книгите. Потребителите са изключително затруднени и в желанието им да предоставят електронните си книги на приятели, точно както правят с печатните книги, а това пречи на колективното съпреживяване, което е важна част от акта на четене. Като потвърждение на казаното в доклада на Изследователската група на книжната индустрия (BISG) от май 2010 г., третиращ отношението на потребителите към електронните книги, се подчертава: „Невъзможността да се четат електронни книги на различни устройства остава най-големият проблем“¹⁸.

Естествено възниква и въпросът кои са потребителите на електронни книги. Нормално е да се предположи, че потребителите са предимно младите, образованите и динамични хора, използващи активно в своето ежедневие новите технологии, но ако излезем от клишето, всъщност това са хората, които притежават съответното устройство и софтуер и оценяват безспорните им предимства. Тоест диапазонът на потребителите е много широк и перспективите са да нараства с непредвидими във времето темпове, но с това увеличение на търсенето идва консолидирането на очакванията. Днес потребителите искат повече от електронните книги, отколкото е предлагано вчера, като: отворена среда, където читателите могат да изтеглят книги от различни източници, без наличието на опити за „връзването“ им към определено устройство; възможността да споделят книги с прия-

¹⁸ *Book Industry Study Group*. [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. <https://www.bisg.org/>

тели; оперативна съвместимост между устройствата; лекота на работа и 24-часов достъп до множество източници: библиотеки, книжарници, архиви и т.н.

Изследванията показват, че издателите също имат свои собствени изисквания, които отговарят на нарастване на потребителското търсене на електронни книги. Най-важното сред тях е за икономически ефективен работен поток, в който те да могат да създават книгите едновременно в печатен и в дигитален формат. Издателите също желаят да могат да интегрират своите електронни книги със съществуващите операционни системи. Освен това те са загрижени за сигурността и искат техните канали за дистрибуция да защитават от пиратство. Макар че не е в тяхна полза, като признават, че читателите винаги споделят книгите, издателите искат и опция за активиране на гъвкави разрешения, така че потребителите да могат да споделят с приятели.

След като последователно се спряхме на дигиталните библиотеки и електронните книги, достигнахме до един от важните въпроси в днешно време – допирните им точки с авторското право.

Като цяло авторскоправната концепция е насочена към защита на субективните права на твореца, създател на интелектуален продукт в областта на литературата, изкуството и науката. Но като всяка правна доктрина и тази стои в зависимо положение от социалния интерес, ето защо тя защитава също правата и на другите „важни“ за обществото елементи от веригата автор—читател, в лицето на издателства, библиотеки, разпространители и т.н., или т.нар. „ползватели“, като регулира отношенията между участниците, посредством правните норми, предвидени в Закона за авторското право и сродните му права и другите нормативни актове, имащи отношение към материята.

В този смисъл законът ясно постановява, че авторското право за електронните книги е различно от правото за издаването на същите произведения на хартия. То се договаря отделно от правата за издаването на класическата книга и стойността му обикновено се калкулира по различен начин. Което означава, че всеки, който е решил да издава и разпространява такава книга, трябва да получи правото за това от носителя и да заплати съответното възнаграждение, независимо дали вече притежава правото да издава и разпространява хартиена книга.

Законът за авторското право и сродните му права обаче не дава допълнителни и специфични норми, насочени конкретно към електронните книги, ето защо регулирането се извършва според общите правила за литературните произведения. Издателските договори за електронно съдържание попадат под силата на общите разпоредби и се третират като издателски договори за литературни произведения. Това дава възможност, когато носител на правата за двата вида съдържание (за хартиения вариант и за електронното съдържание на дадена книга) е отстъпил вече на ползвателя правата за изданията на хартия, да му предостави (при изрично изразено желание) и правата за електронно издание чрез подписването само на анекс към вече сключения договор. Така на практика се спестяват допълнителните формалности по сключването на нов издателски договор.

Що се отнася до т.нар. дигитални библиотеки въпросите, свързани с авторското право, са доста сериозни и дори понякога предизвикват публични спорове.

Първият въпрос, на който ще се спрем, е свързан с една от най-важните дейности в работата на всяка библиотека, а именно „заемането“ на произведения, обект на закрила от авторското право. Легалното определение на понятието „заемане“ е дадено в § 2, т. 16 от Заключителните разпоредби на ЗАПСП, където е указано, че *„заем на обекти на защита“ е предоставяне за ползване за определен период от време, не за пряка или непряка икономическа изгода, когато това се извършва чрез публично достъпни заведения.* Общата законова постановка, отнасяща се до „заемане“ в чл. 22 а, ал. 2 от ЗАПСП регламентира правото на възнаграждение на автора за всяко подобно действие. Това обаче не се прилага при даване в заем от държавни и общински културни организации, осъществяващи дейност на обществени библиотеки. Вероятно тук е от съществено значение предметният обхват на понятието „обществена библиотека“. В текстовете от Закона за авторското право и сродните му права под това понятие се визират библиотеките като социални институции, т.е. става въпрос за държавните, общинските и училищните библиотеки, чиято функция обществото приема за достатъчно важна, за да им разреши да извършват дейността си, без да търсят допълнително разрешение от носителите на правата за съответните произведения, които се използват. Второ, те не са комерсиални организации по смисъла на закона, т.е. те не са регистрирани като такива, нямат право да извършват търговска дейност с цел печалба и не вземат пари от реклама.¹⁹

По отношение на електронните книги и периодика понятието „заемане“ търпи известна промяна. Като цяло е възможно от технологична гледна точка библиотеката сама да постави защита (DRM) върху електронните продукти, като делегира ограничени права по отношение на срока на ползване от читателите. Така след изтичане на определения период за заемане на съответното произведение, то не може да се използва. Подобни решения вече се прилагат в някои библиотеки в Холандия, Дания и други страни.

Друг важен въпрос е свързан с възможността библиотеката да прави копия на съхраняваните в архива ѝ документи. По смисъла на чл. 24, ал. 1, т. 9 от ЗАПСП всяка общодостъпна библиотека, учебно или друго образователно заведение, например музей или архив, може да възпроизвежда вече публикувани произведения с учебна цел или с цел съхраняване на произведението, ако това не служи за търговски цели. Нещо повече, за да улесни тази дейност, законодателят изрично е предвидил възможност сумите, събрани като компенсаторно възнаграждение от вносителите и производителите на копирна техника и празни носители, да им бъдат върнати, когато обложените устройства са били закупени от общодостъпни библиотеки, учебни или други образователни заведения, музеи и архивни учреждения.²⁰ Това само по себе си предполага възможност за намаляване на цената на устройствата и носителите, когато се доставят на библиотеки.

¹⁹ Подобно отношение по въпроса взема и Георги Саракинов. Вж. **Саракинов, Г.** Авторското право и сродните му права в Република България. 4. прераб. и доп. изд. София: Сиби, 2005, с. 102.

²⁰ Чл. 26, ал. 5, т. 26 от ЗАПСП.

Тук обаче също има някои особености, свързани с електронните книги и периодика. Когато става въпрос за електронен продукт, получен чрез процес на дигитализация от самата библиотека, изработката на копия е максимално улеснено. Но когато се отнася до продукт, закупен от разпространител, най-често създаването на копие е забранено с технически средства в рамките на защитата (DRM), поставена от разпространителя. Само по себе си отстраняване на защитата е принципно възможно от технологична гледна точка, но е наказуемо от закона. Това на практика означава, че за такива произведения възможността за отдаване в заем, копирането, разпечатването и всякакви други действия отпада. Те могат да бъдат четени единствено на екрана на компютъра, на който бъдат инсталирани.

Развитието на дигиталните библиотеки и електронните книги в контекста на авторското право дава известно основание да се замислим над въпроса дали правната теория успява да се движи в крак с прогреса на технологиите в днешния свят. Най-вероятно отговорът не е положителен. Но е важно, когато се разсъждава по този въпрос, да се има предвид и огромната обществена значимост на авторско-правната концепция. От една страна, като балансър на социалните отношения, поставяща на равни начала резултатите от физическия и интелектуалния труд на хората. А от друга, като стимул за творчество на авторите и гарант за смисъла от дейността и възвръщаемостта на инвестициите на ползвателите.

ДИГИТАЛИЗАЦИЯ, НО НА КАКВА ЦЕНА?

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ

DIGITIZATION, BUT AT WHAT COST?

Albert Benbasat

SUMMARY

This paper deals with the problems posed by the digitization of cultural and historical heritage, and in particular the digitization of manuscripts and printed issues and access to them through the global network. In the beginning the author states that he is neither "Internet enthusiast" or "Internet skeptic" and that as a modern man, he appreciates the great benefits of digitization. On the other hand, his opinion is that the digitization of the written and printed documents of the past should not become the number one task of cultural humanity, in particular primary task of the Bulgarian society.

Special attention is paid to the following questions:

- Is psychosis digitization or business in which private enterprises overflow huge state funds?
- Whether universal Internet access to digital copies is a general benefit to the consumer?
- Is it possible for a virtual copy of the written or printed document to replace communicating with the original?
- What is the impact of digitization on the reading experience, and above all on the ability pupils and students to memorize and understand the reading?
- Digitization support the protection of cultural heritage as it provides an opportunity to use copies instead of originals. But can digitization replace conservation the written and printed artifacts stored in Bulgarian libraries and museums, most of which are in urgent need of restoration?

З а поколенията на XX в., към които принадлежа и аз, значението на хартиения носител на съдържание беше общо взето такова, каквото бе то и за живелите през XVI в. – времето на секуларизацията на книгата благодарение на разпространялата се из Европа печатарската технология. Вярно, в публичното пространство на миналото столетие телевизията и радиото завземаха огромни територии и се стремяха да изтласкват печатните медии, но конкуренцията помежду им не прекращаваше отвъд границите на комерсиалното и не засягаше авторитета на хартиения продукт, в частност книгата. Тоест за цели пет века този върхов авторитет си бе останал непоклатим.

Откакто обаче дигиталните носители и интернет се „сговориха“ и – както се твърди – завзеха властта в полето и на словото, и на звука, и на образа, нещата ся-

каш се преобърнаха. От началото на XXI в. се наблюдават два паралелно протичащи процеса, първият – понижаване, нежели маргинализиране на интелектуалната (най-общо казано) стойност на традиционната книга, вторият – масирано дигитализиране на натрупаното в продължение на хилядолетия културно-историческо наследство, в т.ч. книжовно-печатно.

За първото явление съм писал по-обстойно на друго място.¹ Грубо погледнато, то се състои не просто в публикуването на електронни книги (e-books) – двойници на печатните, каквато е утвърдената издателска практика. Това според мен е една алтернатива за четящия човек; тя му предоставя повече възможности за избор на носител (респ. техническо средство), чрез който да добие знание, мъдрост и/или наслада. Същността на проблема е в превръщането на книгата в не-книга, във виртуален мултимедийен продукт с *добавена стойност/съдържание*, където текстът, от една страна, намалява количествено и се опростява качествено, а от друга, замества се от аудиовизията. Което означава, че – макар да се нарича книга – получената „повече от книга“ изгубва основните си характеристики на цялостен организиран, завършен, въобще концептуализиран словесен текст. Тоест става *по-малко от книга*. Пиратството, плагиатството и грубата пастишизация, с една дума убиването на автора, на творческата уникалност, са другата страна на медала в този вече глобално повсеместен процес. Тържеството на графоманията, на гуглолитературата и гуглонауката², разрушената екология на словесността във виртуалния свят, израстването на цели безкнижни поколения, които уж четат, но четат само „статуси“, са някои от уродливите му отрочета.

Тук ще обърна повече внимание на второто явление – дигитализацията. За преобладаващата част от обществото това е върховното постижение на цивилизацията, откакто такава съществува. Чрез него на човечеството се осигурява виртуален достъп до всичко, което някога е било сътворено на планетата Земя – природно или ръкотворно, – а защо не и извън нея. За дигиталните ресурси, които непрестанно нарастват и се усъвършенстват качествено, в теоретичен и емпиричен план са изписани, включително и у нас, несметно количество страници, посвещават им се докторски дисертации и хабилитационни трудове, екипи от специалисти разработват програми – национални и международни, – а правителствени и неправителствени организации отпускат милиарди за финансовото им подсигуриране – самостоятелно или на основата на публично-частно партньорство.³ Нека изброим само част от тия програми, проекти и дигитални хранилища на културни ценности: *Европейската библиотека* (The European Library)⁴, *Европеана*

¹ Вж. **Бенбасат**, Алберт. Алиса в дигиталния свят. по въпроса за книгата през XXI век. София, 2013.

² По името на търсачката „Гугъл“. *Гуглолитературата* и *гуглонауката* са синоними на лъжелитература и лъженаука, основани на плагиатство и компилаторство най-вече от интернет източници. По този въпрос вж. по-подробно в: **Бенбасат**, Алберт. Гугълите. – В: *Бенбасат*, Алберт. Печатни пространства и бели полета. Велико Търново, 2010, с. 344–350.

³ Само програмата *e-Contentplus*, чиято задача е дигитализирането на национални колекции на страните членки на ЕС, има бюджет от 149 милиона евро.

⁴ <http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4>

(Europeana)⁵, Световната дигитална библиотека (World Digital Library WDL)⁶, Визуалният архив на Югоизточна Европа (Visual Archive Southeastern Europe – VASE)⁷.

В дигиталното хранилище, поддържано от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, към момента има около 330 000 файла – ръкописи, старопечатни книги, документи от Българския исторически архив и от Ориенталския отдел, портрети и снимки, графични и картографски издания, български вестници и списания от периода 1844–1944 г.⁸ Други наши институции, дигитализиращи повече или по-малко активно и включени в *Европеана*, са: „две университетски библиотеки (на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“); три библиотеки от системата на БАН (Централната библиотека и 2 институтски библиотеки); 12 регионални библиотеки (Варна, Велико Търново, Габрово, Добрич, Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, Русе, Силистра, Сливен, Столична библиотека, Търговище, Шумен и Ямбол); една читалищна – Библиотека „Родина“ – Стара Загора“⁹.

Макар че и у нас много се пише и говори за дигитализацията на книжовното културно-историческо наследство, според докторантката (вече доктор) **Деница Цветанова-Чалъовски** ние нямаме национална програма в тази област.¹⁰ **Тя пише:** „Участието ни в най-мощния културен проект на обединена Европа (*Европеана* – бел. моя, А. Б.) безспорно е повече от необходимо. В същото време, статистиката отчита, че българското съдържание в *Европеана* е само 0.1%. Изоставането от останалите европейски държави е повече от очевидно, но при добра организация и достатъчно финансиране то може да бъде преодоляно“¹¹.

Ентузиастични и скептици

Около две десетилетия ни делят от „големия дигитален обрат“, както го назова Милад Дуей¹². Но оценките за него вече са налице – противоречиви, разбира се, ала преобладаващо адмириращи го. Според Николас Кар инвазията на интернет раздели света на два противоборстващи лагера, наречени от него „интернет-ентузиастични“ и „интернет-скептици“¹³. „Едните възвестяват нова златна ера на достъпност и съпричастност, а другите се оплакват от настъпващите мрачни времена на посредственост и нарцисизъм“¹³.

⁵ <http://www.europeana.eu/>

⁶ <http://www.wdl.org/en/>. Управлява се от ЮНЕСКО и Библиотеката на Конгреса на САЩ.

⁷ <http://gams.uni-graz.at/context:vase>

⁸ <http://www.nationallibrary.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?p=0038>

⁹ **Цветанова-Чалъовски, Деница.** Проблематизация на дигитализацията на културно-историческото наследство. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. Университет по библиотекознание и информационни технологии. Катедра „Книга и общество“. София, 2013, с. 199.

¹⁰ **Пак там**, с. 35.

¹¹ **Пак там**, с. 241.

¹² Вж. **Дуей**, Милад. Големият дигитален обрат. София, 2011.

¹³ **Кар**, Николас. Под повърхността. как интернет влияе върху четенето, мисленето и паметта. София, 2012, с. 10.

Книгопечатането също не е приемано еднозначно навремето. През 1460 г., малко след Гутенберговото откритие, се намират експерти, които се произнасят, че то е безполезно и няма бъдеще. Обяснението: числото на умеещите да четат е толкова нищожно, че книгите, преписвани от монасите, били напълно достатъчни.¹⁴ Не бих допуснал да изпадна в смешното положение на такива квазиспециалисти. Тоест не съм „интернет-скептик“. Привърженик съм на дигитализацията, в частност на дигитализацията на културно-историческото наследство. Оценявам нейната полезност и като съвременен човек ползвам продуктите ѝ за своите проучвания и писания, пък и за удоволствие. От друга страна, не съм и „интернет-ентузиаст“. Затова ще споделя нещо еретично – не смятам, че дигитализацията трябва да се превърне в задача номер едно на културното човечество, в частност и наша, българска, първостепенна задача. Не съм убеден, че непременно дигитализацията ще ни осигури лелеяния достъп до цялото знание на света и вселената, ще направи чудеса в науката, образованието, изкуството, литературата и т.н. Бедата на всички иначе полезни изследвания, трудове, хабилитации на тема дигитализация, е че на нея се гледа повече технологично и че тя се измерва количествено, а културно-образователният резултат се мисли априорно положително, без да се отчитат неизбежните и съвсем не безобидни негативи, някои вече отчетливо проявени, други все още в зародиш, но даващи индикации за бъдещи сериозни проблеми от глобален характер.

Психоза или бизнес?

Няма да е пресилено, ако кажем, че дигитализацията се е превърнала в тотална психоза, дори мания, която е обхванала политици и държавници, технократи, хора на науката и изкуството, редови потребители на виртуално съдържание. Девизът им е: дайте да дигитализираме – всичко! Дайте да направим и цялото културно наследство виртуално, да го пуснем в мрежата и така да улесним максимално достъпа до него.

Да погледнем нещата от по-необичаен – финансов и бизнес – ъгъл. Милиарди евро се хвърлят, за да се осъществява това начинание. Къде отиват те обаче? Отиват преди всичко за закупуването на най-съвършената (и най-скъпа!) техника, произвеждана от световните високотехнологични гиганти. А печелят ли те от това? Яко! – както би се изразил един днешен тийнейджър. Да, разбира се, че те печелят изключително много. В частния сектор се преливат и неизмерими по количество държавни средства. Той се обогатява, сетне разработва и произвежда още по-съвършена технология и техника; тя измества старата, прави я неизползваема, по-после пък и новата трябва да се подменя, защото е излязла още по-нова. И пак, и пак.

Дигитализацията е бизнес. После всичко останало. Ако не беше така, едва ли мегакомпанията „Гугъл“ би се захванала преди няколко години да дигитализира седем милиона книги от най-големите световни библиотеки, като само част от тях пусна безплатно в мрежата. IT бизнесът се развива с шеметни темпове, каквито

¹⁴ Вж. Кноблех, Гейнц. Вокруг книги. Москва, 1980, с. 390.

научната фантастика нито е предвидила, нито би могла да предвиди. Но какво печелят от това т.нар. институции на паметта – музеи, библиотеки, архиви, университети, научни институти и пр., хранителите и изследователите на културното наследство?

Когато бях студент, Четвърта читалня в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ бе претъпкана от хора, трябваше понякога с часове да чакаш, за да се освободи номерче и да влезеш. Днес не само в нея има колкото искаш свободни места, но навсякъде в научните и в обществените библиотеки се наблюдава отлив на читатели. Означава ли това, че дигиталният ресурс на тези библиотеки е заместил/изместил физическия, та всеки ползва него? Не, разбира се, просто защото дигитализацията е обхванала незначителен процент от фондовете на българските (и не само!) библиотеки и други институции на паметта. Опустяването на читалните е маркер за съвсем друг, но изключително сериозен проблем, който тук само ще назовем, без да разглеждаме – девалвация на интелектуалния труд. Ако самите библиотекари мислят, че дигитализацията ще гарантира безметежен живот на благородната им професия (но в други измерения) и ще обживи обезлюдените им сгради, сериозно се заблуждават.

Да се върнем на IT бизнеса. При споменатото бурно технологично развитие след някоя и друга година това, което е било дигитализирано преди 1–2 десетилетия, става повечето пъти трудно или съвсем неизползваемо, та трябва да се конвертира в друг формат, четим с по-съвършеното устройство, опериращо с нов софтуер. Налага се и повторното дигитализиране на артефактите, тъй като копие, получено преди това (особено при книги, знам го от опит като ползвател!) е твърде несъвършено. Пак пари, пак труд, пак усилия на всички равнища.¹⁵ И не на последно място: може ли някой да даде гаранция, че един срив в сървър (въобще голям технически срив) няма да унищожи ужасно скъпия дигитален архив и да трябва цялата работа да стартира отново? Не ми се иска да питам специалистите, защото те неведнъж са казвали обратното на това, което всъщност се случва...

Достъпност и полза

Прословутата всеобща достъпност. Не се ли спекулира с нея? Колцина са, ще запитаме, тези, които се интересуват в световен мащаб от – да речем – българските периодични издания от началото на XX в.! Те и в България не са кой знае колко. Добре, ще дигитализираме примерно и ще пуснем хумористичното сп. „Българан“ в *Европеана*. За което ще бъдат похарчени хиляди евро. Нека опитаме да прогнозираме резултата. Ще могат да го ползват милиарди хора, а ще го сторят единици, най-много десетки, при това предимно български потребители.

Да, дигитализацията означава всеобщ достъп, възможност да придобиеш бързо и лесно познание върху културно-историческото наследство, натрупано от чо-

¹⁵ Горедолу по същия начин стоят нещата при микрофилмирането, добило разпространение още през 30-те години на XX в. Така наречените докуматори, които прожектират микрофилмите, стареят, нови почти няма, микрофилмите – впрочем с голяма трайност при правилно съхранение – остават в историята като паметници на отминалата технологична епоха.

вечеството в многовековното му развитие. Но тук *познание се идентифицира с достъп*. А те не са идентични. Всеобщата достъпност предполага и всеобща полза, а последното означава, че някой някъде отговорно трябва да реши кое да бъде дигитализирано. В случая със сп. „Българан“ очевидно решението не би било целесъобразно – многото средства би следвало да се вложат в дигитализирането на друг печатен/писмен артефакт, чието ползване би било значително по-масово и оттам – по-полезно.

Никой не би могъл да каже колко са печатните и манускриптните документи, които пази човечеството в обществените и частните си хранилища. По силата на всеобщия достъп би следвало, когато търсиш нещо, да го намериш в мрежата, без да ставаш от дивана вкъщи. Това е утопия. Гарантирам, че поне в две трети от случаите няма да го откриеш. Просто защото не е дигитализирано. Бързината на сканиране с всеки изминал ден се увеличава, но колкото и да е голяма тя, ще са необходими може би столетия, за да се дигитализира безкрайността – а и тя непрекъснато се попълва с нови и нови печатни и манускриптни документи. Въпросът ми тогава е: нужно ли е да си поставяме тази свръхзадача, или трябва да се ограничим до онова, което има универсално значение. И втори въпрос, произхождащ от първия: на кого да поверим отговорността да преценява кои точно артефакти задължително да бъдат дигитализирани и предоставени за всеобщо ползване...

Достъпността в мрежата има и обратна страна. Да речем, намерил си го дигитализиран въпросният писмен/печатен източник. Но не го четеш – правиш си справка, която ти е нужна, и затваряш файла. Така е повечето пъти. Получаваш наготово онова, което ти трябва, пестиш усилията на продължителното ровене, пестиш изследователските процеси, съпътстващи всяко творчество. А когато четеш цялостно един труд (творба), ти се обогатяваш комплексно, употребяваш много повече интелектуална енергия, отколкото в простичкото търсене (сърфиране) по ключови думи в дигиталния източник. В единия случай, работейки, ти се развиваш умствено, естетически и пр. При втория по-скоро закърняваш, мързелувайки.

А удоволствието от търсачеството и удовлетворението от откривателството, те къде остават?!

Оттук идва следващият проблем, на който предстои да се спрем.

Дигитализация и общуване с артефакта

Прокламираната тотална дигитализация, граничеща с фетишизиране, крие допълнителни рискове: от загърбване, нежели изгубване на човешкостта, що се отнася до отношението ни към уника, оригинала, който е същинският носител на паметта. А и насладата от общуването с него в музея, архива, библиотеката, при която участват всички сетива, е неподменима.

Днешното „дигитално поколение“ страда от заболявания, за които някои учени вече предупреждават. *Първо*, младият човек все по-малко общува с физически артефакти, особено такива от миналото; ползва виртуалните им заместители, което го лишава от елементарен културен и исторически опит. За мен и близките

ми по възраст хора няма проблем да четем дигиталното копие на стара книга или вестник, в ума ни веднага „възкръсва“ хартиеният му аналог. А ако такъв не е бил виждан, докосван, разтварян?!

Ще дам примери от хуманитарната сфера. Представете си да изучаваш история на българската литература, без да си се докосвал до сп. „Мисъл“ или сп. „Злато-рог“, пазещи атмосферата, духа на епохата от края на XIX и първата половина на XX в. Гледането, осезаването на хартията, вдъхването на нейния мирис, усещането за тежестта на подвързаната годишнина, т.е. веществеността на творбите, публикувани там преди столетие, всичко това (а и колко още неща!) реконструират онзи социокултурен контекст на литературното самопораждане и развитие, без който няма как да разберем пълноценно нито посланията на отделното произведение, нито многогласието на естетическите търсения през изучаваната епоха. Ако ли пък изучаваш книгоиздаване, без да си виждал, държал в ръце образци от изданията на „Т. Ф. Чипев“, „Александър Паскалев“, „Хемус“ (да не говорим за първопроходниците „Христо Г. Данов“ и „Драган Манчов“), би ли могъл да разбереш и осмислиш културата на книжната направа, дългия нелек процес на професионализация, натрупването на издателски опит и формирането на съзнание, че това е едновременно духовен, телесен и стоков продукт.

Една възможна панацея: репринтните издания, които навремето наричахме „фототипни“ и/или „факсимилни“ (разликата е само в детайлите). Те повтарят едно към едно оригинала и реконструират усещането за автентичност, доставяно от него. Вярно, скъпи са, но няма дигитализацията е евтина?! Едно репринтно издание на качествена хартия, с перфектен печат и здрава подвързия му гарантира няколко века живот и „физическо“ ползване от десетки поколения, които едва ли някога биха видели тая стара книга „на живо“. И още нещо – тук дигиталните и печатните технологии действат в единство и във всеобща полза. „Печатарската индустрия е в състояние в къси срокове аналогово да репродуцира и облагороди по различни начини огромни обеми цифрова информация.“ Това го твърди проф. Михаел Хард – експерт по дизайн и тенденциите на развитие в сферата на технологиите. И казва също: „от хартиената индустрия се очаква създаването на дълготрайна хартия, от производителите на мастила – мастила с висока светлоустойчивост, от производителите на печатни системи – печатарски машини, които преобразуват нематериалните цифрови данни в аналогови отпечатъци, годни за трайно съхранение. „Класическите“ книговезки технологии и съвременното облагородяване на печатните продукти ще придобият свършено ново значение“¹⁶.

Второто заболяване на „дигиталното поколение“ е в самото четене, по-точно във възприемането, осмислянето, запомнянето на прочетеното. Вече казахме, че в мрежата повечето пъти се сърфира, правят се справки, а не се четат пространни трудове. Моите студенти, макар да се учат на книгопране, все по-рядко посягат към текстове, по-обемни от 4000–5000 знака. Дълги са, казват. И сложни. Затрудняват ни и като език, стил. А само преди 5–6 години същите текстове, че и книги по неколкостотин страници, без съществени усилия се щудираха от тогавашните

¹⁶ Хард, Михаел. Бъдещето на печата се крие в миналото му. – В: *Полиграфия*, 2011, № 2, с. 29.

випускници. Как да го нарека това, може би *синдром на уебсърфирането*, или *ефект на екранното (не)четене*, или „*дигитална деменция*“ – терминът, използван от немския психиатър проф. Манфред Спитцер. В едноименната си книга¹⁷ той доказва, че при непремерена употреба на интернет търсачки и *copy-paste* паметта „атрофира“, което е особено опасно при подрастващите – те учат много по-бавно и непълноценно.¹⁸ Николас Кар забелязва подобна девиация и при традиционния читател, който се е пренагласил да сърфира в интернет. Той пише: „Вече не мисля по начина, по който мислех преди. Усещам го най-силно, когато чета. Не се затруднявах да се потопя изцяло в книгата или в някоя дълга статия. Грабвахаме обратите в историята или стъпките на доказателството. Можех часове наред да странствам из дългите страници текст. Сега това се случва рядко. След втората или третата страница губя концентрация. Не ме свърта на едно място, изпускам нишката, започвам да си търся друго занимание. [...] Задълбоченото четене, което се получаваше естествено, сега се превърна в усилие“¹⁹.

Едно съвсем ново европейско изследване разкрива, че ползващите електронния четец *Kindle* значително по-лошо възпроизвеждат сюжета на литературно произведение, отколкото четящите от хартиеното издание. През юли 2014 г. на конференция в Италия ръководещият изследването Анне Манген (Anne Mangen) от университета в Ставангер (Норвегия) представи доклад, в който се казва, че при обучаващите се, използващи е-технологии, може да се очакват различия при емоционалното вглъбяване в текста на белетристични творби. Предвиждането ѝ се основава на проучване, в което се сравнява четенето на разказ от хартия и от *iPad*. Манген твърди, че у четящите на хартия се отчитат по-високи показатели при измерването на възможностите за вживяване, задълбочаване и последователност при преразказването, отколкото у четящите от *iPad*²⁰. Читателите от *Kindle* се представят значително по-зле от „хартиените“ при пресъздаването на фабулата – такива са резултатите, когато на двете групи се възлага да поставят в правилен ред 14 събития от художествената творба. Манген изтъква, че: „Когато четеш на хартия, ти можеш да усетиш с пръстите си купчината страници, нарастваща отляво и смаляваща се отдясно. Ти имаш тактилно усещане за движение напред, което допълва визуалното усещане“²¹.

Манген отбелязва също едно миналогодишно проучване, в което на 72-ма норвежки десетокласници е даден за четене текст, отпечатан на хартия и в електронен PDF формат, след което с тях са направени тестове за разбиране. Тя и нейните

¹⁷ Вж. **Spitzer**, Manfred. *Digitale Demenz*. Wie wir uns und unsere Kinder um den Verstand bringen. München: Droemer Verlag, 2012.

¹⁸ Вж. също: **Боянов**, Калин. *Дигитална деменция*. Мозъците ни могат да атрофират от обсебващата мощ на новите медии [онлайн]. [прегледан 01.10.2014]. <http://temadaily.bg/publication/4227-%D0%94%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F>

¹⁹ **Кар**, Николас. Цит. съч., с. 13.

²⁰ Вж. **Flood**, Alison. Readers absorb less on Kindles than on paper, study finds [онлайн]. [прегледан 01.10.2014]. <http://www.theguardian.com/books/2014/aug/19/readers-absorb-less-kindles-paper-study-plot-ereader-digitisation>

²¹ **Пак там**.

колеги открили, че „учениците, които четат отпечатаните текстове, се представят значително по-добре на теста за разбиране, отколкото тези, четящи дигитално“²².

Сега А. Манген ръководи нова европейска мрежа от емпирични изследвания, занимаваща се с ефектите на дигитализацията върху четенето на текстове. Резултатите показват, че поради дигитализацията количеството време, прекарвано в четене на дълги текстове, спада, и че самото четене става по-скокообразно и по-разпокъсано. Изследователката изтъква: „емпиричните данни сочат, че възможностите на екранните инструменти биха могли да повлияят негативно на когнитивните и емоционалните аспекти на четенето“²³. Екипът се надява разработките му да подобрят научното разбиране на последиците от цифровизацията, а също – справянето с нейното негативно влияние.

Според Анне Манген на издателите (всъщност и на образователните институции! – бел. моя, А.Б.) трябва да се осигурят достатъчно авторитетни научни доказателства какви текстове са подходящи за дигитално четене и кои изискват помощта на хартията. Така те ще могат да съобразяват използваните инструменти за четене (*iPad*, *Kindle*, хартиени) с вида на публикуваното съдържание. Напълно подкрепям и тезата ѝ, че трябва да правим разлика дали имаме работа с развлекателно или повърхностно четиво, при което не е задължително да обръщаш внимание на всяка дума от първата до петстотната страница, или с по-сложна литературна творба, нещо подобно на „Улис“, която е предизвикателство за читателя и която наистина изисква постоянна концентрация. Съгласявам се, че това би било много интересно да се проучи.²⁴

Дигитализация и опазване на наследството

Изтъква се, че дигитализацията е интегрална част от опазването на културно-историческото наследство; тя ще спомогне изключително за продължаването на живота на оригиналите, в случая хартиените. Те няма да се повреждат, защото няма да се ползват; вместо тях потребителят ще получи (ще си достави от мрежата) копие.

Всичко това е вярно. Но ако книжният оригинал *е вече увреден*? Май ще се окаже, че сме вкарали много, ама наистина много средства в дигитализирането на нашия „Българан“, а в същото време оригиналът („Българан“ е наистина рядкост!) е изпокъсан, излинял, сиреч отива си, умира, губим го. Не е тайна, че големите ни библиотеки отказват изпълнението на заявки за ползване, особено на периодика, когато изданията са в тежко физическо състояние. Отговарят, че течението е на реставрация, но по принцип това е благородно оправдание, за да го опазят. Оказва се също, че огромна част повредени издания нито са реставрирани, нито са микрофилмирани, нито са дигитализирани.

Богатите страни могат да си позволят да отделят средства за консервация и реставрация на книжовно-печатното си културно наследство. А бедните като нас? Там оригиналите са сериозно застрашени, а разрушаването и окончателното им

²² Пак там.

²³ Пак там.

²⁴ Пак там.

изгубване ще бъде огромна беда не само в национален мащаб. Защото оригиналът е невъзстановим.

С други думи в България нещата трябва да се разглеждат другояче. Първо на национално ниво трябва да помислим за удължаването на живота на оригиналите; там трябва да се съсредоточат много средства и труд. Ако греша, опровергайте ме, ала аз не знам да съществува програма за опазването на книжовното културно-историческо наследство на България, или поне оценка за състоянието му към настоящия момент. Няма и финансиране за тази дейност. Ако не съвсем, почти. При нашата перманентна икономическа криза парите за култура са твърде ограничени, а още по-малко са те за реставрация и консервация на стара хартия. Подобно е положението и с попълването на колекциите. Едно книжно хранилище, според профила си, е длъжно както да си набавя липсващите печатни издания, така и да подменя непоправимо повредените с по-запазени. Те трябва да се издирят и в повечето случаи – закупят. Ще разширя проблема – литературните музеи и архивите са поставени пред същата финансова невъзможност да обогатяват фондовете си. Разчитат най-вече на дарения, а те са, меко казано, недостатъчни. В случая еврофондовете не могат да помогнат; те са ориентирани към дигитализацията, не бива да ги виним, че отпуснатите средства могат да се харчат само за това. А държавата ни прави единственото, което ѝ е позволено: Европа ни дава пари и ще дигитализираме, даже и майчиното си мляко, без да ни е грижа, че то просто може да секне, защото овцата ще се спомине.

Ще повторя – оригиналът е незаменим. Когато говорим за книга, освен основната съдържателно-смислова информация, която носи, оригиналът кодира в себе си и още много допълнителна. Например естеството на хартията, полиграфията, подвързията, мастилата, оцветителите. Но това далеч не е всичко. Оригиналът е като жив организъм, всеки отделен екземпляр има своя биография, индивидуални особености, дори характер, ако щете. Важно е кой е бил притежателят на книгата, както и кой я е държал в ръце. И какви знаци – подчертавания, приписки, автографи, рисунки, дори детски драсканици и пр. – е оставило човешкото присъствие, а и времето върху нея. Печатите, сигнатурите, екслибрисите, всичко това е памет, тя носи познание, което чака „декодиране“. Дигиталното копие ще маркира знаците с фотографска точност, но няма как да пренесе адекватно паметта, защото не е и не може да бъде пълен заместител на всеки отделен оригинал.

АВТОРСКОТО ПРАВО И ЕЛЕКТРОННАТА КНИГА

ГЕОРГИ ДАМЯНОВ

E-BOOKS AND COPYRIGHT

Georgi Damyanov

SUMMARY

E-book is a new subject of copyright in a new digital era.

But the rules of transferring of rights are the same as with the ordinary paper book. Making available right of e-books belongs to the author/publisher and should be obtained by any user/up-loader who reads the book or makes it available in the net for millions of users.

As with the paper book, it is fair the author to receive some remuneration because of the fact that users read the book in the net.

The conclusion is that the format e-book does not abolish the author's right for remuneration. In many cases it could be higher, than that from paper book, because e-format is many times cheaper and is made available to millions users in the net.

Технологичната революция доведе до огромни промени във всички сфери на икономическия ни и социален живот, като не подмина и издателската дейност и индустрия. Един от резултатите е, че в дигиталната сфера се появиха т.нар. електронни книги. Това са книги, които се предлагат в електронен формат и могат да се ползват посредством интернет, CD, на компютър, таблет, телефон и вече най-често на четящо устройство. За авторското право това има значение, защото до появата на тези книги в електронен формат книгата се възпроизвеждаше чрез отпечатване на хартия и екземплярите се разпространяваха най-често чрез продажба. При електронните книги произведението са привежда в цифрова форма и се доставя до читателите по електронен път – онлайн.

Новата форма на произведението не променя задълженията на издателя да сключи съответния издателски договор с автора за ползване на книгата, макар и в електронен вид, както и задължението на читателя да заплати съответната цена при доставяне на произведението до неговия компютър или друго четящо устройство.

Това правомощие на автора – да разреши използването на неговото произведение или части от него, предлагано на неограничен брой лица, позволяващ този достъп да бъде осъществен от място и по време, индивидуално избрани от всеки от тях, е записано в чл. 18, ал. 2, т. 10 от Закона за авторското право и сродните

му права. Това определение показва, че в електронна форма произведението става достояние на ползватели на електронни услуги в целия свят, защото в мрежата няма териториална ограниченост на разпространението.

Големите издателства по света, а вече и у нас, сключват с авторите класическите издателски договори за книжното тяло, като към този договор се добавя или анекс, или се прави отделен договор за правата върху електронната книга. Чрез него издателят придобива електронните права на автора за привеждане на текста на книгата в електронен формат и правото за даване на достъп до текста на милиони ползватели в интернет.

Авторското възнаграждение при договор за електронно издаване обикновено е процент от цената на всеки свален или прочетен електронен файл. При електронните книги цената на файла е в пъти по-ниска от цената на книжното тяло на същата книга, но в този случай се разчита на неограничения брой ползватели в мрежата, които могат да свалят или прочетат книгата. Съществуват цели библиотеки в електронен вариант, създават се специални книжарници за продажба на електронни книги, сайтове дават достъп до тях за свободно или платено ползване.

Често пъти книги, които придобиват популярност в електронен вид в мрежата, карат читателите да си закупят и книжното тяло, така че опасенията, че с електронната книга ще изчезне хартиеният екземпляр, не са оправдани. В края на краищата всичко опира до качеството на произведението, а не до формата на неговото издаване и начин на предлагане на публиката. Книги ще продължи да има, докато хората продължават да имат нужда от тях!

Естествено новият вид на даване достъп до една книга създава от авторскоправна гледна точка нови проблеми. Проблемите с предлагането онлайн са същите, които се случват и с другите видове произведения в мрежата – музикални и аудио-визуални произведения и компютърни програми. Най-често при ползването на защитени произведения от страна на многобройните ползватели в интернет е фактът, че авторът на съответното произведение не е дал съгласието си то да бъде направено достояние на милиони потребители в мрежата. А в действителност това е същността на авторското право – по закон авторът може да използва сам произведението си или да даде съгласието си това да направи някой друг. Съществуват хиляди сайтове, които предлагат безплатен достъп до книги, защитени от авторското право и при това положение авторите и издателите им не получават никакво възнаграждение за прочитането на тази книга от всеки един ползвател в мрежата. Това явление е познато с термина интелектуално „пиратство“.

Големи проблеми в началото на своята дейност в тази област създаваше и интернет гигантът Google чрез огромната си електронна библиотека Google Book Search. Първоначалната идея на компанията била да се цифровизират само книги от американски автори/издатели с погасени авторски права, но впоследствие библиотеката се разширява и обхваща освен американски автори с авторски права, така и произведения на европейски автори с права. Това е типичен пример за нарушаване на авторските права в интернет, защото мнозинството от авторите не са давали своето съгласие книгите им да бъдат цифровизирани и качвани в интернет. След протестите най-вече на европейски автори и издатели, и заплахи

за даване на компанията под съд, от Google решиха да дадат на заден ход и макар *post factum*, дадоха възможност на авторите и издателите, които не желаят книгите им да са в тази библиотека, да съобщят това на компанията и те да бъдат свалени, а на другите, които не са против – да бъде заплатена определена сума като компенсация. Освен това от Google са предвидили заплащането на сума за авторите и издателите като процент от приходите от реклами. Доколкото ми е известно, досега от компанията са цифровизирани над 10 милиона заглавия, като на Google принадлежи и фразата, която е очевидно и тяхно мото: „Цифровизацията е агресивна, но неизбежна!“.

Тук е важно да се каже, че от гледна точка на автора и издателя правилата по отношение на авторските права, които важат за книжните заглавия, важат и за електронните книги, независимо че полетата на разпространение се различават. Това означава, че за да бъде качена една книга в мрежата е необходимо съгласието на автора или издателя, който вече е придобил правото да издаде книгата от автора, противно на разбирането на много от потребителите на интернет у нас, че всичко в мрежата е безплатно. Най-често сайтовете за книги, които предлагат безплатен достъп до съдържанието си, извършват това в нарушение на закона, защото те не са получили предварително съгласието на автора или издателя за даване на достъп до книгата на милиони ползватели в мрежата. Затова и у нас правоохранителните мерки, които се предприемат по административен път или от полицията, са срещу собствениците на сайтовете, а не срещу обикновения потребител на интернет.

Трябва да се спомене нещо и за мерките, които се предприемат от самите издатели за защита на правата върху електронните книги. За тази цел се използва DRM системата, която съдържа информация за автора на книгата, нейния издател и тази защита може да бъде преодоляна само със съгласието на носителя на правата при поставени от него условия. Digital rights management е обобщено понятие на различни технически способности за защита, които са компютърно базирани. Чрез тях притежателите на правата контролират достъпа до книгата с цел нейното четене или сваляне от страна на потребителите. Тази защита е необходима за електронните книги, защото тяхното сваляне и копиране е много лесно и чрез тези електронни системи за защита достъпът се прави възможен само при съгласието на притежателя на правата, което обикновено се изразява в заплащането на определена цена.

Защита от неправомерно четене на електронна книга може да се постигне и чрез криптиране на съдържанието, като при това положение достъп до съдържанието на книгата ще има само лицето, което има формулата за отключване на текста. Криптирането не позволява четенето на книгата, но не може да попречи копирането на съдържанието и изпращането му до други неоторизирани лица, които биха могли да намерят ключа към текста.

БЪЛГАРСКИТЕ УНИВЕРСИТЕТСКИ ИЗДАТЕЛСТВА ОТСЪСТВАТ ОТ МРЕЖАТА

ГЕРГАНА ДРАЙЧЕВА

BULGARIAN UNIVERSITY PRESSES OUT OF THE WEB

Gergana Draycheva

The author presents key results of an inquiry survey among 25 of 30 Bulgarian university presses concentrated on the usage and infiltration of the new digital technologies in all phases of the publishing process. Despite of the ubiquitous internet connection only one Bulgarian university press has its own e-bookshop and registration in a social network. Very few of the presses publish e-books or e-magazines and for 14 of them internet has not changed anything in terms of preprint, marketing or distribution since their founding at the end of XX century. Some of the reasons for these results given by the respondents are lack of money, lack of qualified specialist, difficulties guaranteeing the authorship online and lack of interest in renewing the publishing processes whitening the academic society. Referring to several open source user friendly self publishing platforms with secured authorship the author rejects the publishers' arguments and poses the question if the absence of the Bulgarian university presses on the internet does not actually make them literary disappear from the whole publishing market in the country.

Най-старото университетско издателство в България – „Св. Климент Охридски“, е създадено само преди 28 години и в сравнение с почти петвековните си европейски събратя е едва пеленаче. Но също като тях то е съвременник на дигиталните системи за генериране, обработване, съхранение и разпространение на съдържание, превръщащи книгоиздаването във все по-активен елемент от настоящата кросмедийна информационна среда. Доколко обаче университетското книгоиздаване по света и у нас успява да се възползва от предимствата на цифровата среда, е предмет на много малко изследвания. Може би най-мощното от тях е независимото проучване на „Университетското книгоиздаване в дигиталния век“, проведено през 2007 г. от американската консултантска организация Ithaka.

В рамките на няколко месеца група изследователи анкетира и интервюира ръководителите на издателствата и библиотеките на над 100 водещи американски университета, за да проверят степента на „полезно“ и „осъзнато“ ползване на новите технологии за издателски цели. Изводите, до които достигат, те обобщават по следния начин: „Достъпът до и използването на интернет в американските колежи и университети са повсеместни и закономерно почти всеки интелектуален труд намира своята форма на „публикуване“. Но университетите не отдават зна-

чение на тази практика. Резултатът е научна издателска индустрия, която според голяма част от академичната общност се отклонява драстично от ценностите на академичното книгоиздаване¹. В допълнение изследователите подчертават необходимостта от съвместен стратегически подход на издателствата, университетите и библиотеките с цел възстановяване водещата роля на университетските издателства в научната комуникация на дигиталния век.¹

За съжаление проучването не е актуализирано от провеждането си до днес и няма публично достъпна информация за негови аналози в други държави. Това е една от причините в края на своето следване за бакалавърска степен по „Книгоиздаване“ да опитам поне частично да възпроизведа използвания изследователски модел, за да събера и анализирам данни за степента и начините на използване на новите цифрови технологии от българските университетски издателства. Ако трябва да обобща резултатите с няколко изречения, те ще кажат следното: Достъпът до и използването на интернет в българските университети би трябвало да са повсеместни, но далеч не всеки интелектуален труд намира своята форма на „публикуване“. Университетите видимо не отдават значение на тези проблеми. Резултатът е несполучливо електронно академично книгоиздаване, което почти напълно отсъства от мрежата.²

Първият български интернет доставчик се появява през 1989 г.³ По негови данни още през 1996 г. достъп до мрежата е осигурен на повече от 20 (от общо 51 акредитирани към 10.01.2014 г.⁴) университета в страната. Това дава основание да се твърди, че навлизането на дигиталните технологии в България не изостава във времето от световните тенденции и още със създаването си българските университетски издателства имат възможността да се възползват от предимствата на новите модели за генериране, обмен и съхранение на информация.

Почти четвърт век след появата на първия интернет-доставчик в България справка с отчетите на водещите телекомуникационни компании в страната показва, че достъп до мрежата имат всички български университети. Едва 30 от тях обаче са регистрирали и/или заявяват, че упражняват някаква форма на ака-

¹ Brown, Laura, Griffiths, Rebecca J., Rascoff, Matthew, Guthrie, Kevin. University Publishing In A Digital Age. – B: *Ithaka S+R*, 26.07.2007 [онлайн]. [прегледан 29.09.2014]. <http://www.sr.ithaka.org/research-publications/university-publishing-digital-age>

² С оглед на изтеклото време от написването на дипломната работа, част от която е изследването, включените в публикацията въпроси бяха изпратени повторно на контролна група от 15 издателства. В периода 17–27.09.2014 г. се отзоваха 9 от първоначално анкетиранияте през 2013 г. 25 издателства. Поради липса на разлики в отговорите им запазвам резултатите от първоначалното проучване непроменени.

³ **Цифрови системи. Интернет услуги.** История. Цифрови системи 1993–2013 [онлайн]. [прегледан 29.09.2014]. <https://www.digsys.bg/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F/bg/>

⁴ **Министерство на образованието, младежта и науката.** Регистри. регистър на висшите училища, акредитирани в Република България към 10.01.2014 [онлайн]. [прегледан 29.09.2014]. http://mon.bg/left_menu/registers/vishe/registar.html

демична издателска дейност.⁵ Това дава основание да се предположи, че останалите 21 висши училища предпочитат услугите на частни издателства пред възможността да се възползват от достъпните платформи за публикуване в интернет и да легитимират себе си и академичната институция, която представляват, пред потенциалната читателска и студентска аудитория. Според 14 от анкетиранияте 30 издателства основни причини за отказа от електронно публикуване са: липсата на средства, липсата на квалифицирани кадри, специфичното уреждане на авторските права и липсата на интерес от академичната общност.

Спорно е доколко финансовият проблем е наистина актуален при наличието на свободни, т.е. безплатни електронни платформи за самоиздаване като Open Journal Systems и Open Monograph Press на Public Knowledge Project⁶. Базирани на софтуер за свободно ползване с отворен код, двете системи покриват изцяло процесите по създаване и публикуване на периодични издания от различните жанрове, като предлагат възможност за цялостно дигитализиране на процесите по текстообработка – писане, редактиране, рецензиране, – възможност за потребителски абонамент, включване в световни системи за индексване, създаване на архиви и гарантирана поддръжка на системата.

По-любопитно от изследователска гледна точка е твърдението за липсващ интерес от страна на академичната общност. За съжаление то не може да бъде еднозначно потвърдено или опровергано без съответното запитване на университетските ръководства, авторите на университетските издания и техните читатели, но може да бъде обяснено чрез другите най-често посочвани пречки пред въвеждането на електронното публикуване – специфичното уреждане на авторските права и липсата на квалифицирани кадри. В тези отговори влизат не просто подготовката на стандартен договор за изплащане на определен авторски хонорар и недостигът на хора, които умело боравят с компютър, а по-скоро гарантирането на защита за авторското право и мерките за предотвратяване на така наречената „пиратска“ дейност за безплатно ползване на електронните книги след заобикаляне на софтуерните защиты и изтегляне на съответното произведение за лични нужди.

Отново с липсата на сигурни мерки за защита на съдържанието може да се обясни и малкият брой издателства, които публикуват електронни издания. Девет от отговорилите на анкетата имат електронни периодични издания, като при шест от тях изданията са под формата на сайт, а при три се разпространяват като файл. Тук е моментът да отбележа, че в тези отговори най-вероятно са включени единствено изданията под шапката на университетското издателство или с някакво официално одобрение на университетското ръководство, но не и „независимите“ електронни платформи за публикуване на отделните катедри, които значително биха увеличили общия брой академични издания.

Не така стои въпросът с електронните книги, които са част от продукцията на едва три университетски издателства. Този резултат обаче има и друго адек-

⁵ Данните за общия брой на университетските издателства са придобити чрез личен контакт със секретарите на всеки от акредитираните към 1.06.2013 г. 51 университета в България и последващи справки на уебстраниците на университетите и в търговския регистър.

⁶ *Public Knowledge Project*. [онлайн]. [прегледан 29.09.2014]. <https://pkp.sfu.ca/>

ватно обяснение. Въпреки липсата на официална статистика за броя електронни издания на българския пазар, данни, изнесени от д-р Ангел Манчев по време на организиран от катедра „Печат и книгоиздаване“ към ФЖМК семинар, сочат, че в момента в страната има между 1300 и 1500 електронни заглавия⁷, което е много под 1% от общия брой публикувани заглавия до момента и по-малко от ¼ от средния брой нови книги за една година.⁸ Като основни „виновници“ за ниския пазарен дял и бавното навлизане на електронните книги в България отново се посочват „пиратските“ практики на придобиване на книги без заплащане на съответна цена за авторския труд и опасението, че електронните книги ще свият допълнително и без това пренаситения пазар на хартиени издания. Предвид потенциално ограничаваната и високообразована аудитория на академичните издания обаче, електронното публикуване би имало по-скоро положителен ефект както върху разходите за подготовка на изданията, така и по отношение на по-категоричното налагане образа на университетите в обществото, което все по-често се води от максимата „Щом го няма в интернет, значи не съществува“.

И докато издателите имат своите повече или по-малко основателни финансови и юридически съображения да се въздържат от активно използване на възможностите за електронно публикуване, то отказът от е-реклама и е-разпространение трудно би могъл да бъде обяснен с липсата на средства или академичния и непопулярен характер на изданията.

Запитани по какъв начин разпространяват издателската си продукция, 24 издателства отговарят „чрез собствена книжарска мрежа“, 4 предлагат изданията си и чрез националната книготърговска мрежа, само две използват и платформа за online публикуване и едва едно има собствена електронна книжарница, без да поддържа друг начин на разпространение. Възниква логичният въпрос колко добре развити са всъщност собствените книготърговски мрежи, за да разпространяват изданията и до академичната общност извън града, в който се намира съответното висше училище. Необяснимо е, че вместо да се наблюдава развитие на разпространителската мрежа и създаване на собствени електронни книжарници с цел достигане до възможно най-голяма аудитория, запазване и разширяване на пазарния дял, още преди тази нова форма на книготърговия да се е превърнала в обичайно явление, университетите се придържат към практики от миналия век, когато читателят сам е трябвало да потърси необходимото му заглавие, вместо да очаква, че издателствата ще се надпреварват да му го предложат.

За съжаление обаче днешната пазарна икономика – дори по отношение на книгите и в частност на специализираните и научни издания, е основана на свръхпредлагането и генерирането на нови потребности там, където старите вече не

⁷ Има се предвид националният семинар „Книгоиздаване по време на криза“, организиран от катедра „Печат и книгоиздаване“ по повод 15 години от създаването на специалност „Книгоиздаване“ към Факултета по журналистика и масова комуникация. Семинарът се проведе на 20 и 21 май, очаква се публикуване на сборник с представените доклади.

⁸ **Тодоров**, Веселин. Над 80 изложители се представят на площ от над 600 кв. м на Пролетния базар на книгата. – В: *Агенция Фокус*. Мнение, 30.06.2013 [онлайн]. [прегледан 29.09.2014]. <http://focus-news.net/?id=f24692>

могат да усвоят свръхпредлагането на нови стоки и услуги. Отказът или невъзможността на българските университетски издателства да инвестират в създаването на собствена електронна разпространителска мрежа е, от една страна, обоснован, доколкото масовият характер на подобен разпространителски канал вероятно не съответства на потенциално свитите аудитория, тиражи и избор от заглавия на тези издателства към момента. От друга страна обаче, не може да се разчита на потенциалните читатели сами да се сетят и да решат да потърсят необходимата им книга сред академичните издания, когато без никакво усилие могат да открият сходно заглавие по същата тема от частен издател, който се е постарал да съкрати и улесни търсенето им максимално, независимо от чисто информационните и научни качества на съответното издание. Така се получава един омагьосан кръг от намаляваща аудитория и все по-малък смисъл от инвестиране в технология за масово разпространение, което евентуално да увеличи читателската аудитория и да оправдае вложените в себе си средства. Загубата е еднакво голяма както за издателството, което се обрича да изчезне напълно от радар на интелигентния, но мързелив читател, така и за университета, който пропуска възможността изгоднo и същевременно категорично да заяви своето присъствие в публичната сфера.

Много показателни за адаптивността на българските университетски издателства по отношение на промените в маркетинга и разпространението на книгите са отговорите, които техните ръководители дават на въпроса: „Как издателската схема за маркетинг и разпространение на изданията се промени с навлизането на интернет?“. 14 от запитаните отбелязват, че промяна няма, а останалите 11 разпръсват отговорите си както следва: 7 издателства са създали своя страница в интернет, 3 рекламират в мрежата и 6 – по 2 за всеки отговор – имат собствена електронна книжарница, платформа за online публикуване или предоставят информация за изданията си, както и част от електронните си издания, на самата страница на университета. Само едно издателство е посочило, че има създаден собствен профил в социалната мрежа.

Действително не мога да обясня каква е причината за така слабото присъствие на университетските издателства в интернет, когато създаването на най-обикновен блог, който може да организира лесно и удобно почти всякакъв вид основна информация, не коства никакви средства, а легитимира не само съществуването на собственика си, но и неговото желание за комуникация с потенциално много голям брой хора в мрежата. Ниските тиражи, ограниченият избор от автори и заглавия и специализираният характер на изданията не са основателни причини издателствата да не се възползват от възможността за буквално безплатна реклама на книжната си продукция в интернет, като по този начин биха могли дори да стимулират интереса към своята дейност и да разширят реалната си читателска аудитория. Единствената възможна причина за отказа от използване на този комуникационен ресурс е липсата на квалифицирани кадри, които да осъществят и да поддържат присъствието на университетските издателства в интернет.

Попитани съвсем конкретно какви средства за реклама и популяризиране на издателската си продукция използват, 7 от издателствата посочват, че разчитат единствено на традиционни методи на реклама, 5 използват електронните въз-

можности за представяне и популяризиране на своята продукция, 9 предпочитат и традиционни, и съвременни средства за реклама, а само 3 издателства не рекламират своята книжна продукция. Запазва се тенденцията за по-слабо присъствие на малко повече от половината издателства в интернет, на фона на по-големия брой привърженици на традиционните средства за реклама. Високият процент на рекламиращите изобщо е положителен признак за стремежа издателската продукция да бъде представена и популяризирана, макар и пред ограничен брой постоянни читатели на издателството.

Успоредно с относително ниският процент присъствие на университетските издателства в интернет, 11 от тях разчитат на партньорства с други университети за съвместна реклама, което може спокойно да означава и реклама на изданията само в рамките на университетската общност, а не реално обединяване на усилията им с цел постигане на по-ефективна и финансово достъпна съвместна реклама в национално достъпни медийни канали. Любопитен е фактът, че 9 издатели разчитат на печатна реклама, като в това число влизат факсимилета на предстоящи заглавия във вече отпечатаните университетски издания, 1 издателство рекламира дори в радио⁹, а отново само 4 участват на панаири на книгата, при това в последните години на един щанд, вероятно заради твърде високия наем на панаирната площ.

Изборът на рекламна стратегия може да бъде обяснен и с възможностите, които всеки от отделните канали предлага за прецизно сегментиране на потребителската аудитория и насочване на съобщението именно към потенциалните читатели спрямо финансовите средства, които всеки от каналите изисква. Печатната реклама, публикувана на страниците или вътрешните корици на съответните университетски издания, със сигурност ще достигне до постоянната аудитория и може би дори до потенциални нови читатели, но не струва нищо и няма опасност да не постигне целта си. Печатната реклама в неуниверситетски издания може да бъде публикувана единствено в сериозни ежедневни или седмични издания, които имат потенциала да разширят читателската аудитория и да оправдаят вложените средства. Но такива издания по-скоро липсват на българския пазар, а и единиците, които могат да попаднат в тази категория, разчитат основно на приходите от реклама, за да продължават своето съществуване. Реклама в радиото и в телевизията, от друга страна, не може да бъде толкова прецизно насочена към желаната читателска аудитория, а предаванията за книги са твърде малко и твърде пазарно ориентирани, за да бъдат шансовете за попадане на университетско издание или автор в тях нерентабилно малки. Изключение правят наистина качествените издания и признатите автори, които са канени като гости в предаванията заради своя принос, а не с комерсиална цел.

⁹ Предвид липсата на издателства, които да се възползват от възможностите за телевизионна реклама, най-вероятно заради твърде високите цени на рекламното време, е възможно да се допусне, че радиорекламата се осъществява в университетско или в най-добрия случай регионално радио, където тарифите за рекламno време са много по-достъпни или напълно липсват.

Като междинно звено рекламата в интернет може да бъде както платена – публикация на страницата на онлайн медия или в конкретен сайт, така и безплатна, чрез постове в социалните мрежи или поддържането на собствен блог. В първия случай аудиторията може да бъде ограничена до хора, които обичат да четат специализирани и високонаучни издания, а във втория може да се постигне пряка комуникация с потенциалните читатели – ученици, студенти, любители или специалисти в дадена област, и изданията да се продават по принципа на директния маркетинг¹⁰. Ползите обаче са безспорни, защото интернет пространството е практически достъпно винаги и от всяко място, което означава, че аудиторията на публикуваната в него информация поне теоретично е цялото земно население с достъп до мрежата. И докато публикациите в специализирани сайтове изискват финансова инвестиция, то профилите в социалните мрежи са безплатни и се използват от много бъдещи и настоящи студенти.

Последно от методите на реклама и разпространение ще бъдат представени данните за разпространителските канали на електронните издания, които напълно отсъстват в 13 от 25 случая. 7 издателства ги разпространяват чрез платформа за електронно обучение на студентите в съответните университети, три използват като платформа сайта на университета или отделен сайт на съответното електронно издание¹¹, едно поддържа електронна книжарница и също едно твърди, че има друг тип платформа за платен достъп до изданията си.

Редно е да се отбележи, че в общия брой отговори се включват и издателствата, които изобщо не публикуват електронни книги или периодични издания – 16 от анкетираните. Преглед на анкетите показва, че 3 от тях действително са отбелязали различни от „Никакъв“ отговори, съответно: електронна книжарница и платформа за електронно обучение на студентите. За съжаление няма как да се установи дали това са случайно допуснати грешки, или пък съответните респонденти не са отговорили коректно на въпроса за видовете издания, които публикуват, но така или иначе платформата за обучение на студенти и превръщането на съответните издания в своеобразни онлайн медии са най-често срещаният начин за разпространение на електронната продукция на университетските издателства.

Причина за това е както малкият процент електронни издания, така и строго ограничената читателска аудитория, за която те явно са предназначени. Това са и основните доводи срещу по-сериозна инвестиция в отделно организиран канал за разпространение на и без това малкото електронни публикации на университетските издателства, които не биха могли бързо да възстановят вложените в подобно начинание средства.

Количествено обобщение на получените от изследването на българските университетски издателства данни за степента на навлизане на новите технологии в издателските процеси изглежда по следния начин:

¹⁰ Не са малко случаите, когато университетските преподаватели правят точно това, като предлагат своите книги на студентите, на които преподават.

¹¹ Става въпрос за две научни списания, които се публикуват в самостоятелни сайтове и в много отношения са по-скоро онлайн медии, отколкото част от общия издателски поток.

11 от анкетираните 25 български университетски издателства публикуват електронни издания: 3 от тях книги и 9 периодични издания. Предвид индикациите за силно свита пазарна ниша и относително постоянна и позната читателска аудитория по-сериозни инвестиции в електронно издаване от страна на малките и средни издателства е неоправдана и много рискова, особено по отношение на по-бавнооборотните и неразнообразни по автор и заглавия книги.

Запазен е традиционният метод на разпространение на университетската книжнина чрез собствена книжарница или верига от книжарници в университетските филиали и сходни по образователен профил университети. Едва две университетски издателства имат собствена електронна книжарница и само четири предоставят изданията си за разпространение в националната книготърговска мрежа.

Пет от българските университетски издателства използват съвременните електронни канали за реклама и популяризиране на своята книжнина в сравнение със 7, които разчитат на традиционните способи на реклама и 9, които комбинират различните рекламни среди. Общо 11 от анкетираните твърдят, че имат партньорски взаимоотношения с други университетски издателства за съвместна реклама, което вероятно включва и съвместното присъствие на панаири на книгата, на които в последните години участват само 4 от анкетираните издателства. Само 1 издателство има профил в социална мрежа.

За 14 университетски издателства навлизането на интернет в България не е променило нищо в моделите на маркетинг и разпространение на университетската книжнина, докато 11 предлагат различни форми на достъп до изданията си чрез мрежата.

Данните в този текст позволяват очертаване на едно неоправдано недоверие към съвременните форми на електронно публикуване от страна на българските университетски издателства. Тенденцията е най-ясно забележима не толкова по отношение на самото публикуване, колкото по отношение на публичността на издателствата в електронната среда. Въпреки липсата на официални данни за присъствието на частния издателски сектор в интернет, смея да твърдя, че по-скоро няма българско издателство без профил в поне една социална мрежа¹², а все по-малко са и тези, които не превръщат личния си сайт и в електронен магазин за издателската си продукция. Сравнени с тях или с академичните си събратя отвъд Океана, българските университетски издателства отсъстват от мрежата, а до голяма степен и от публичното пространство.

¹² За сравнение: издателствата на Оксфордския и Кеймбриджкия университет имат свои страници не само във фейсбук, но също в Туитър, Гугъл +, You Tube и Linked In.

ИНФОРМАЦИОННИ И ОБРАЗОВАТЕЛНИ ВЪЗМОЖНОСТИ

ВИРТУАЛНАТА „Е-БИБЛИОТЕКА ЗА БИБЛИОТЕЧНО-
ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ, ПЕЧАТНИ КОМУНИКАЦИИ И НАУКИ
ЗА КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО” ЗА ДИСТАНЦИОННО ОБУЧЕНИЕ
ВЪВ ФБКН, УНИБИТ

РУМЕЛИНА ВАСИЛЕВА, СИЛВИЯ СТАНЧЕВА

**INFORMATION AND EDUCATIONAL OPPORTUNITIES
OF THE VIRTUAL „E-LIBRARY FOR LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE, FOR
PRINTED COMMUNICATIONS AND SCIENCES FOR CULTURAL HERITAGE“ FOR
THE PURPOSES OF DISTANCE LEARNING IN FACULTY OF LIBRARY STUDIES AND
CULTURAL HERITAGE (FLSCH) AT THE UNIVERSITY OF LIBRARY STUDIES AND
INFORMATION TECHNOLOGIES (ULSIT)**

Rumelina Vasileva, Sylvia Stantcheva

SUMMARY

This publication presents the creation of „E-library for Library and Information Science, for Printed Communications and Sciences for Cultural Heritage“ as a substantial information product for the needs of distance learning in FLSCH at ULSIT within the project „Distance Education in Library and Information Science, Print Communications and Sciences of Cultural Heritage“, Contract № BG051PO001-4.3.04-0039, funded by the Operational Program „Human Resources Development“, a Grant BG051PO0001-4.3.04 „Development of Electronic Forms of Distance Learning in Higher Education“, financed by the European Social Fund of the European Union. Presented is the virtual library, which represents a steady capital investment in the Bulgarian education. E-library contains specially selected collections of e-encyclopedias, databases, e-books, e-monographs, e-handbooks, e-magazines and a large collection of high quality paper resources (and beautiful achievements of the art of publishing).

Библиотеката винаги е била светът на откритията, на творенето и на създаването. Въпреки че днес говорим за потребители, в библиотеките винаги е имало читатели-създатели. Търсенето, събирането, натрупването на данни и предоставянето на информация, добре структурирана, проверена и гарантирана, която по най-къс път да доведе до знание, адресирано към четящия или пишещия

потребител, е доста стара задача, но днес е провокирана от главоломните промени в технологиите на общуване. WWW-технологиите променят света през XXI в. така, както машината на Гутенберг прави това в средата на XIV в. Идеята за интерактивност на общуването, за виртуалност на четенето и на писането е възможно най-демократичната, известна досега на човека. Всеки може да бъде и читател, и писател, и творец на информация (1). Така е и днес в съвременните условия на ежедневни технологични революции.

Идеята за „*училището като концепция*“ изисква включването на „*помощни сили*“ в преподаването, като например библиотеката (2). Идеята за *виртуална библиотека* днес е повече от естествено необходима. Все повече са потребителите, ползващи информацията „от разстояние“, особено „*учещите*“, който термин практически не се изчерпва с множеството на учениците и на студентите в университетите. *Продължаващото обучение* се разпространява достатъчно бързо, масово и безапелационно. „Идеята за т.нар. „*продължаващо обучение*“, удължаващо периода на натрупване на нови знания от всеки човек, извън времевите рамки и формите на стандартното степенно висше образование“ (5) е в основата на съвременните същностни характеристики на модерния човек и общество. Създаването на „*системи с високо доверие*“, полезни като „*информационни двигатели*“ за „*човека в центъра на програмните системи*“ за „*образование, обучение и човешки ресурси*“ стимулира инфраструктурата, пазара и научните изследвания в областта на информацията и телекомуникациите (9).

Българските академични среди съзнават ясно, че библиотеката е основа, върху която се създава глобалната обучаваща инфраструктура, насочена към студента, с виртуални и WWW-образователни услуги (7). Библиотеката изпълнява важна роля на „*доставчик на продуктите на дистанционното обучение*“ (10, цит. по 2). Наличието на силно развита информационна инфраструктура с широк набор от мрежови услуги за преподаватели, студенти и външни потребители, създаването на предпоставки за индивидуална и групово комуникация, невъзпрепятствана от времето и пространството, както и възможността за бързо и лесно разпространение на информация, са условията за широко взаимодействие и обмен на учебни програми, научна и библиотечна информация (4). Извънредно важна за успеха или неуспеха на всяка дистанционна програма е ролята на електронната библиотека. *Обучаващата библиотека*, ориентирането на студентите в дистанционното обучение, във виртуалното образователно пространство, е новата дреха на старата концепция за образователната функция на библиотеката. „Цифровите библиотеки, като институции или услуги, разполагат с изследванията на почти всички аспекти на библиотечните съдържания, колекции и общности. От една страна, традиционната библиотека е все по-неустойчив вид, на който му предстои пълноценно адаптиране. От друга, именно партньорството на цифровите библиотеки с университети, библиотеки, архиви и музеи би ги обогатило в социален, поведенчески и икономически аспект“ (1).

Мястото на *електронната библиотека* в образованието, както съвсем накратко беше илюстрирано с цитати дотук, е безспорен факт, без който не може да бъде успешен какъвто и да е дигитален образователен процес или проект. С този

приоритет е съобразена и философията на проекта на Университета по библиотекознание и информационни технологии *„Дистанционно обучение по библиотечно-информационни науки, печатни комуникации и науките за културното наследство“*¹, чиято обща цел е развитие на дистанционни програми в ОКС „магистър“ по библиотечно-информационни науки, печатни комуникации и науките за културното наследство и обучение на студенти към ФБКН при УниБИТ. В рамките на този проект УниБИТ предлага нови програми за дистанционно обучение в системата на висшето образование в Република България, с което да отговори на реални нужди от специалисти за библиотечно-информационната, книгоиздателската и културната сфера (3, 6). *Специфичните цели и задачи*, изпълнявани според обхвата на проекта, довеждат до: създаване на *Функционално звено за дистанционно обучение към Факултета по библиотекознание и културно наследство (ФЗв по ДО на ФБКН)* и увеличаване на капацитета на *Центъра за дистанционно обучение (ЦДО)* и на *Центъра за продължаващо обучение (ЦПО)* в УниБИТ. Реализира се цялостна стратегия за приложение на е-форми за дистанционно обучение от катедрите *„Библиотечни науки“*, *„Библиотечен мениджмънт“*, *„Книга и общество“* и *„Културноисторическо наследство“* в структурата на ФБКН и за професионално развитие на преподавателския състав. В рамките на проекта се разработват 4 нови учебни плана на магистърски програми (*„Библиотечно-информационен и културен мениджмънт“*, *„Библиотечно-информационни политики“*, *„Музеен и арт мениджмънт“*, *„Електронен контент – иновации и политики“*); обогатява се учебното съдържание на други две съществуващи програми за дистанционно обучение (*„Медийна информация и реклама“* и *„Защита на културноисторическото наследство в РБългария“*) и в последната фаза – от 13.09.2014 г. – започва реален учебен процес по магистърската програма *„Библиотечно-информационен и културен мениджмънт“*. В подкрепа на образователната и изследователската дейност са създадени *„Е-библиотека по библиотечно-информационни науки, комуникации и културно наследство“* и *е-хранилище на курсови работи и магистърски тези*, бъдещ общ депозитар на УниБИТ.

Нуждите от образование в страната са огромни. Социално-икономическата ситуация обаче възпрепятства и не стимулира особено много тяхното задоволяване. Благодарение на осъществения проект Университетът по библиотекознание и информационни технологии предлага дистанционни електронно опосредствани възможности за „обучение и преквалификация на целеви групи студенти (мъже и жени) от цялата страна: наскоро дипломирани студенти с бакалавърска степен по библиотечно-информационни науки, науки за културното наследство и печатни комуникации; специалисти от практиката в библиотечната и културната сфера; лица със специални образователни потребности; специалисти с висше образо-

¹ Осъществяван по Договор № BG051PO001-4.3.04-0039 с финансовата подкрепа на Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, схема за безвъзмездна финансова помощ BG051PO0001-4.3.04 „Развитие на електронни форми на дистанционно обучение в системата на висшето образование“, съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз. Периодът на осъществяване на проекта е 24 месеца, а максималната обща стойност – 415 249,11 лв. Ръководител: проф. д.ф.н. Иванка Янкова – Декан на ФБКН (3).

вание от други области, интересувачи се от преквалификация; нуждаещи се от преквалификация безработни лица с висше образование“ (3).

Електронната библиотека за библиотечно-информационни науки, печатни комуникации и науки за културно наследство, като съществен продукт на проекта, е създадена за потребностите на дистанционното обучение във Факултета по библиотекознание и културно наследство и представлява сериозно капиталовложение в българското образование. Е-библиотеката съдържа специално подбрани колекции от е-енциклопедии, бази данни, е-книги, е-монографии, е-помагала, е-списания и богата колекция от висококачествени книжни ресурси (8) (и впечатляващи постижения на издателското изкуство).

Философията на комплектуването на колекциите се основава на няколко съществени принципа на подбор на информационните ресурси:

– *Конкретност, завършеност, изчерпателност, обхватност* – за целите на проекта, а и за образованието, предлагано в УниБИТ – предимно с интердисциплинна насоченост – конкретната тематика е от изключителна важност, за да е възможно доброто ориентиране (на изследователите – преподаватели и студенти) в непрестанно преливащите едни в други граници на научните области и знание.

– *Съвременност, актуалност* – стратегията на комплектуване се основава на подбора на най-новите ресурси в областта на библиотечно-информационните науки, печатните комуникации и науките за културното наследство, защото такава информация и знания са необходими на специализиращите в магистърска степен студенти, както и на техните тютори и ментори.

– *Дълготрайна достоверност, точност и оригиналност* – избраната справочна литература е важно да гарантира дълготрайна достоверност на факти, явления, парадигми, принципи и методологии, проверени и оторизирани от твърде динамичното епохално време.

– *Влиятелност, авторитетност в съответната област* – много съществен принцип за създаване на добри специалисти, научени да работят с качествени и ценни постижения и ресурси в съответната научна област и практика.

– *Инструменти за подготовка на нови програми* – неслучайно в увода на статията се отдели място за подчертаване на ключовата роля на информацията, предоставяна от библиотеката, като основен инструмент, фундамент на образованието и научното развитие. Динамиката на света изисква мобилно и развиващо се образование, което да отговаря не само на нуждите на деня, но и на стратегическите визии на бъдещето. Ето защо кумулираната информация в научните платформи и информационни ресурси крие „заявките за бъдещето“, тенденциите в перспектива, които специалистите да могат да откриват безпрепятствено и да залагат в нови учебни планове и програми.

– *Подходящи ресурси за студенти* – в центъра на обучението съвсем естествено е студентът – с неговите нужди и възможности. Затова концепцията за комплектуване е подчинена и на достъпността на съдържанието в ресурсите.

Всички селектирани източници са съвместими с ILIAS, благодарение на усилията на фирмата, спечелила конкурса по ЗОП, която осигури изданията и лицензите за достъп до информационните ресурси. Впечатляваща е координацията

за сътрудничество с фирмата, спечелила другия конкурс по ЗОП за внедряване на последната стабилна версия на платформата с отворен код (v4.3.6 2014-01-05) , което също е постижение с добавена стойност на проектния екип.

В рамките на структурата на е-библиотеката са интегрирани **конкретни указания за възможностите за авторизиран и комфортен лицензиран достъп още при титулната страница на всеки ресурс в платформата:**

– *Разпознаване според IP адреса на платформата* – достъпът до електронните ресурси е отдалечен и може да се осъществява практически от всяка точка чрез връзка с адреса на ILIAS. Данните са достъпни за всички оторизирани потребители на системата.

– *Разпознаване чрез парола*, обявена на потребителите, непосредствено до всеки източник.

– *Разпознаване и разчитане с е-четец с парола* – една доста иновативна технология на уеббазиран електронен четец (e-reader), която осигурява удобство, независимост и качество.

– *Изтегляне на пълен текст* – преимущество, което всеки съвременен потребител на информация цени най-много. Разбира се достъпът е законосъобразен със защитата на интелектуалната собственост, авторското право и лицензионните споразумения.

– *Предоставяне на кредити за достъп до „Помагало“ (Pomagalo.com)* – един, за някои, авантюристичен подход, който, от една страна, цели индиректно да „намали“ интереса към това „е-хранилище“, като официализира ползването на предоставените в него материали. От друга страна, за обучаваните е важно да видят какво се публикува – това също е форма на изграждане на научна и публикационна дигитална култура. От трета страна, и студенти, и преподаватели имат един лесен инструмент за проверка и за избягване на плагиатство (целенасочено или непреднамерено).

В рамките на структурата на е-библиотеката са позиционирани:

– **Електронни енциклопедии:** Computer Desktop Encyclopedia; EC, EACEA. EURYPEDIA. The European encyclopedia on national education systems; Encyclopedia of Library and Information Sciences; Encyclopedia of the Sciences of Learning; Romulus Bulgaricus; The Encyclopedia of Ancient History; The Encyclopedia of World History: Ancient, Medieval and Modern – Chronologically; Wiley Encyclopedia of Management; Виртуална енциклопедия на българската иконография; Възрожденска историческа енциклопедия; Електронна енциклопедия на Евростат; Енциклопедия Древна Тракия и Траките.

– **Бази данни:** Web of Science Core Collection plus Book Citation Index, който осигурява достъп до Book Citation Index и съдържа книги, монографии, доклади, събития, кейс стъдис; ERIC – Educational Research Information Center, USA, който от половин век обслужва образованието, науката и практиката, модерен инструмент за търсене и достъп до пълнотекстови ресурси.

– **Електронни книги:** A Life in Museums: Managing Your Museum Career; Defining Digital Humanities: A Reader; Government Information Management in the 21st Century International Perspectives; Heritage and Social Media – Understanding

heritage in a participatory culture; Managing Information Services A Sustainable Approach; Personalizing Library Services in Higher Education. The Boutique Approach; Records Management for Museums and Galleries; The Economics of Cultural Policy; Trends, Discovery and People in the Digital Age; Understanding Creative Business. Values, Networks and Innovation.

– **Електронни помагала:** Електронно помагало по езикова култура; Модул „Директор“ Ciela; Едногодишен абонамент за Pomagalo.com.

– **Електронни списания:** European Management Review; Information Systems Journal; Innovation Management Policy and Practice; International Journal of Heritage Studies; International Journal of Social Media and Interactive Learning Environments; Journal of Communication; Journal of Management and Governance; Museum International; Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning; The Electronic Library; The International Journal of the Inclusive Museum; The Journal of Arts Management; E-content Magazine; EURODL – European Journal of Open, Distance and e-Learning; International Journal of Communication; Kultura.News; SCAN. Journal of Media Arts Culture; The International Review of Research in Open and Distance Learning; българските списания Общество.нет, Родознание, Театър, БТА – Балкани и вестник „Аз-Буки“;

– **Печатни ресурси:** Marketing Library and Information Services II – A Global Outlook; Knowledge Management Libraries and Librarians Taking Up the Challenge; Linked Data and User Interaction; Museum Management (Leicester Readers in Museum Studies); The Global Telecommunication Revolution; E-content Management: Challenges and Strategies: 7th International CALIBER; Information Driven Management Concepts and Themes: A Toolkit for Librarians; World Guide to Library, Archive and Information Science Education; Cost Management for University Libraries; The Academic Library Manager's Forms, Policies, and Procedures Handbook; E-Learning for Management and Marketing in Libraries; Project Management in Libraries, Archives and Museums; The Manual of Museum Management; The Routledge Companion to Arts Marketing; Art Collection Management: Handbook for Collectors & Art Professionals; Strategic Management in the Arts; So You Want To Be a Librarian; Mastering Information Through The Ages; Изкуство. Политика. Промяна: Културни политики в Югоизточна Европа; Икономическа енциклопедия; Православная энциклопедия; Голяма енциклопедия България.

Заглавията на изброените информационни ресурси говорят много сами за себе си, както и на специалистите в областта на библиотечно-информационните науки, печатните комуникации и науките за културното наследство.

С осъществяването на проекта „Дистанционно обучение по библиотечно-информационни науки, печатни комуникации и науките за културното наследство“² се поработи здраво от страна на екипа, но пък създадените условия, организационни репозитории и продукти с висока добавена стойност и дълготраен жизнен цикъл със сигурност допринасят и гарантират устойчивостта на дистанционното

² Актуална информация за развитието на програмите за дистанционно обучение на Факултета по библиотекознание и културно наследство се публикува в сайта на проекта на адрес: <http://fbkn-dislearning.unibit.bg> и в институционалния уебсайт на университета.

и продължаващото обучение и образование, поставено на съвременни, актуални за динамиката на времето основи.

Литература

1. **Василева, Р.** „Четенето и писането“ и Интернет в модерната библиотека. – В: *Кирилицата* в духовността на европейската информационна цивилизация. пета национална научна конференция с международно участие, 1 ноем. 2007. София: За буквите – О писменехъ, 2008, с. 523–534.
2. **Милтенов, Пламен, Цоков, Галин.** Ролята на библиотеката във виртуалната академична среда = The Contribution of a Library to the Virtual Academic Community. – В: *Библиосфера* [онлайн]. 2007, 9. [прегледан 14.10.2014]. <http://bibliosphere.eu/?p=730>
3. **Проект BG051PO001-4.3.04-0039 „Дистанционно обучение по библиотечно-информационни науки, печатни комуникации и науките за културното наследство.** [онлайн]. [прегледан 14.10.2014]. <http://fbkn-dislearning.unibit.bg>
4. **Станчева, Силвия.** Информационното обслужване в Университетска библиотека „Св. Кл. Охридски“ – традиции и новаторство. – В: *Информационното обслужване в съвременната библиотека – опит, проблеми, решения.* национална конференция на РБ „Стилиан Чилингиров“, 28–29 окт. 2009 г., Шумен [онлайн]. [прегледан 14.10.2014]. http://www.libshumen.org/Konferencia_Prez/Silvia_Stancheva.pdf
5. **Терзиева, Надя.** Продължаващо обучение за библиотечно развитие. – В: *Библиосфера* [онлайн]. 2001, 1. [прегледан 14.10.2014]. <http://bibliosphere.eu/?p=1224>
6. **Тодорова, Т.** Дистанционно обучение. програми на ФБКН при УниБИТ. – В: *За буквите – О писменехъ*, дек. 2013, с. 18.
7. **Янкова, Иванка.** Университетската библиотека в съвременността. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2002. 80 с.
8. **ILIAS.** Хранилище. Начална страница на достъп до платформата на УниБИТ по проекта. ILIAS (v4.3.6 2014-01-05), 2014. [онлайн]. [прегледан 14.10.2014]. <https://elearn.unibit.bg>
9. **Strong, Gary W.** Human-Centered Information Systems (HCIS). – В: *ACM Computing Surveys (CSUR)* [онлайн]. 1996, vol. 28, iss. 4, Article 146. [прегледан 14.10.2014]. <http://www.cs.cmu.edu/~bam/nsfworkshop/strongstmt.html>
10. **Tobin, Peter.** Information and Knowledge Management. Lectures. Pretoria: Gordon Institute of Business Science, University of Pretoria, 2003.

ПАЗАРЪТ НА ЕЛЕКТРОННИ КНИГИ В БЪЛГАРИЯ – ПРАКТИКИ И ПРОБЛЕМИ

СВЕТЛАНА МИНЕВА

THE E-BOOK MARKET IN BULGARIA – PRACTICES AND PROBLEMS

Svetlana Mineva

The e-book market in Bulgaria is still too limited. By the official data there are available for sale about 1500 titles (mainly in e-pub and PDF format). As sales are very low – less than 1% to the total annual book's revenue, – the Bulgarian publishers spare your efforts to develop the e-book market. This article previews some of the reasons that prevent the development of the e-book market as a sharing of consumer files of books in the Internet, publisher's difficulties in the layout and distribution of professionally designed e-books, arranging copyright, various publishing policies regarding e-books.

Четенето на книги на нехартиен носител като че ли все повече се превръща в предпочитана практика, щом в световен мащаб броят на издаваните електронни книги се увеличава лавинообразно. Книгата утвърждава новата си форма, но не е загубила правото си на авторство, макар съдържанието ѝ вече лесно да може да бъде „свалено“ и разпространено. Криворазбраната идея на френския учен Жан-Франсоа Барбие-Буве за т.нар. безплатна култура¹ (всъщност привидно безплатна) се прилага безнаказано и върху книгите – дори да са наскоро излезли, сдобиването с текста не е никак трудно и след около половин година от официалното им отпечатване човек може да „изтегли“ желаното заглавие от торент, портал за безплатни електронни книги, фейсбук група, MailBooks... Препятствията са основно две: ако книгата е твърде обемна, то и работата по цифровизирането ѝ отнема немалко време; ако заглавието е не особено популярно и не се е превърнало в обект на обсъждане, то и качването му в интернет се отлага във времето. Досега проблем бе и използването на различни формати за електронните книги от четящите устройства, но благодарение на конвертиращите програми важен за потребителя е единствено текстът. Разбира се, и желанието за четене и търсене. Дали ще го закупи от електронна книжарница и ще уважи и заплати труда на автора/издателя, или ще го „изтегли“ от интернет пространството, поне засега е въпрос на лична етика и отношение към книгата.

Както стана ясно, когато се говори за брой електронни книги на български език, важно е да се прави разграничение между файл с просто нахвърлян текст и

¹ Барбие-Буве, Ж.-Фр. Интернет, четенето и изливащата се култура. интервю. водещи: О. Монжен, М.-О. Пади, Р. Робер. – В: *Култура*, 31 май 2002.

професионално направена електронна книга, както и между *наличие* на файлове с текстове на книги (наричани за удобство електронни книги) и реален пазар на електронни книги. Пиратските електронни издания „изтичат“ и в САЩ, и в Европа, като невъзможността да бъдат спрени влияе достатъчно демотивиращо на всеки издател. В Европа продажбите на електронни книги съставляват едва между 8 и 12% от общия оборот на книги. За България все още е трудно да се каже, че този пазар е развит, по-скоро е само маркиран, като се има предвид, че броят на продаваните електронни книги по официални данни е 1500, а оборотът им за една година е по-малко от един процент от общия годишен оборот на книги. Дори за издателствата (а те се броят на пръсти), които активно се стремят да развият тази пазарна ниша, това все още е губещо начинание. Утвърждаването на електронните книги безспорно е бъдеще за всяко издателство и изобщо за българския книжен пазар; но е важно да се анализира защо е възпрепятствана легалната им поява, увеличаването на броя им, издателските практики и нагласи, за да се „случи“ пазаруването им в едни по-обнадеждаващи бизнес мащаби.

Първият много важен проблем за България е, че дори човек да желае да *закупи* електронни книги, книжарниците, които ги предлагат, са съвсем малко. И когато не е информиран, при търсене в „Гугъл“ първо се подреждат именно безплатните библиотеки и портали като *chitanka.bg*, *BooksBg.org* и *start.bg* и едва след това онлайн книжарниците *biblio.bg*, *helikon.bg*, *myebook.bg*, *store.bg* и т.н. Самите торенти и онлайн библиотеки се допълват дневно с толкова много на брой издания на български език, колкото дори всички издателства не произвеждат. Немалка част от произведенията, разбира се, са класически и с изтекли авторски права; възможността да бъдат непрекъснато достъпни онлайн безспорно е удобство и удоволствие. Освен българските сайтове и търсачки никак не са за пренебрегване и руските, предлагащи дори още по-голямо разнообразие на класика и съвременни преводни творби отпреди три или повече години като *rulit.net/books/bg* (смята се за по-стара версия на популярната Читанка), *royallib.ru*, *library.ru*, *tululu.org*... Не мога да ги изброя, тъй като са стотици. Някои от тях изискват регистрация, други – не. Може да се чете онлайн, да се свалят книги безплатно (не само на български език), можеш и сам да предоставиш файл. Във фейсбук групите „БИБЛИОТЕКАТА“ и „Безплатни електронни книги“ (с едно „Н“ – групата се е разраснала твърде бързо, преди да се забележи правописната грешка и да се преименува правилно) всеки от членовете може да качи файлове – първата наброява малко над 12 000 членове за година и половина съществуване, а втората – близо 5500, присъединили се за около половин година. Разбира се, не всички са активно качващи книги, но почти всички са активно теглещи. Факт е, че повече от две трети от заглавията отдавна не са в продажба в хартиения си вариант (сканирани са дори книги от 70-те и 80-те години на миналия век), но не са малко и тези, чиито авторски права все още принадлежат на издателите.

Трета отделна група са сайтове и платформи за книгообмен като *Cheti.Me* и *MailBooks* (със задължителна регистрация) – членовете им разменят помежду си заглавия, които предварително са превърнали в електронни книги; получават се във вид на имейл с прикачен файл. Целта е уж „благородната кауза“: „една вирту-

ална библиотека, създадена от и за потребители, на тяхно разположение безплатно и по всяко време². В този случай вече е трудно проследяването на количеството и конкретиката на потока от електронни книги, тъй като пощенските кутии в сайта са персонални. Интересно е, че при *Cheti.Me*, в регламента за пребиваване е обърнато специално внимание с какво той може да бъде полезен на издатели или книжари – най-вече с публикуваните откъси или информация за излезли заглавия, без те да се възприемат като открита реклама. Създава се конфликт на интереси – от една страна, се призовава публично, че на книжния пазар вече е налично (в хартиен или електронен вариант) еди-кое си издание, а не след дълго започва да тече непубличен обмен на файл/електронна книга на същото заглавие.³

Колкото до видовете и качеството на файловете – издателите подготвят файлове с разширение pdf и epub формати, тъй като са най-удобни за страниращата програма, която използват – Adobe In Design; това предлагат и книжарниците (рядко е добавен и вариант .mobi). Към всички тях се добавя и DRM защита. Тези файлове обаче не са удобни за ползващите Kindle. Файловете, наричани електронни книги, по сайтовете се предлагат най-често с разширения doc, txt, pdf, epub, mobi, sfb, fb2, много рядко lit. Безплатните онлайн конвертори преодоляват за минута несъвместимостта между различните четящи устройства и преобразуват подадения текст (в т.ч. снимков материал), във всевъзможни варианти, като могат да се зададат шрифт, кегел, отстояния на изходния файл. Все още не може да бъде спестено само времето за сканиране на хартиеното издание. Тук обаче текстът изглежда нахвърлян, често курсивирани думи и изрази, отбелязващи смислови акценти на автора, изчезват, няма отстояния между основния текст, заглавията и подзаглавията, бележките под линия не препращат или са трудни за намиране места, често е избран безсерифен шрифт, който уморява и забавя процеса на четене. Любителски подготвеният файл рядко включва изображение на корицата, невинаги са упоменати преводачът и редакторът, както и заглавието в оригинал. Сякаш важно е само съдържанието, но не и хората, които са се погрижили за „сбъдването“ на този текст във вид на книга на български език.

Професионално изработените файлове на електронни книги, предлагани от издателите, се отличават с качественото си оформление и наподобяват хартиения вариант на изданието. Още при подготвянето на файл за печат е съобразено отстоянието между основен текст и заглавия/подзаглавия, разположение и „изливане“ в електронен вид на табличен (иллюстративен) материал, вид на шрифта и запазване на шрифтовите начертания, правилно поставяне на бележките под линия, подходящ размер на файла, за да не е затруднено „разгръщането“. DRM защитата вече е грижа на търговеца, тъй като е необходим специален софтуер – засега в България се използва версията Adobe Content Server 4. Издателят заплаща тази услуга, как-

² По-подробно вж.: <http://cheti.me/za-nas>

³ При създаване на профил в сайта обявявате с кои заглавия разполагате и те са видими и от останалите посетители. Ако обявите, че притежавате файл на последния роман на известен български писател, си гарантирате популярност от над 15 поисквания само за първия ден (впечатления от личен експеримент).

то и „обгрижването“ на файла, ако е необходима допълнителна обработка, преди качването му на сървъра.⁴

При магазините, които продават електронни книги, първенство запазват вече утвърдените книжарски вериги като „Хеликон“, „Гринуич“, „Ciela“. Макар че традиционните книжарници поддържат и онлайн търговия, малко от тях предлагат освен хартиени издания и електронни варианти. Това, разбира се, е свързано с наличието или липсата на необходима програма/сървър, ресурс за договаряне с издателствата, изобщо с желанието и възможността за развитие по посока търговия с е-издания. Такива са *Bookpoint*, *Booktrading*, *Orange Center* и др. От друга страна, появиха се и немалък брой само електронни книжарници, които не поддържат складова наличност, а доставят хартиени книги при поръчка от потребителя. Те предлагат и е-книги: лидер е *store.bg*, следван от *helikon.bg*, *ciela.com* и *mobilis.bg*, *biblio.bg*.

Няма да се спирам подробно на най-големия световен доставчик на е-книги за Kindle – *amazon.com*, тъй като действа на различен принцип и с различно формиране на цена и търговска отстъпка от българските онлайн книжарници за е-книги. Но е похвално, че все повече заглавия на български език се появяват там и достигат лесно до потребителите си в чужбина. Издателство „Колибри“ има най-последователна политика в тази посока, докато повечето други издателства пропускат този таргет. В момента през *amazon.com* могат да бъдат закупени около 160 заглавия от издателската продукция на „Колибри“.

След като разгледахме колко голямо е многообразието от любителски файлове на книги (условно наречени електронни), разпространени в интернет, и след като изброихме, буквално на пръсти, местата, от които могат да бъдат закупени професионално създадени е-книги, нужно е да се зададе въпросът: „Колко голям е всъщност пазарът на електронни книги в България?“. В известния доклад на Рюдигер Вишенбарт (обновяван на всеки четири месеца) за развитието и тенденциите на глобалния пазар на електронни книги⁵, се посочва, че за 2012 г. пазарът на електронни книги у нас е повишил ръста си с около 8% (като годишната инфлация е в размер на 4%, т.е. растежът се равнява на 4%). Наличните заглавия са около 1500, като две трети са от български автори, а останалото е преводна литература. Пазарният дял е по-нисък от 1%, а при по-прецизно изчисление – 0,2%. Като водещи разпространители се посочват *Ciela*, *Vivabooks*, *Helikon*, *BgKniga*, *EBooks*, *Biblio.bg* и двата мобилни оператора – *Vivacom* и *Mtel*, където закупуването на е-книга се осъществява чрез sms.

⁴ Единственото българско издателство, разполагащо със собствен софтуер за тази защита, е „Сиела“. Така то може да си позволи относителна самостоятелност и монопол при продажбата на електронните си издания, още повече, че притежава собствени електронни книжарници *ciela.com* и *mobilis.bg*. Книжарницата *biblio.bg* също разполага с такъв софтуер, предлага и издателска дейност, но не я извършва самостоятелно, а в партньорство с други издателства.

⁵ **Wischenbart**, R. Global eBook. a report on market trends and developments [онлайн]. [прегледан 1.09.2014]. http://www.wischenbart.com/upload/Global-Ebook-Report2013_final03.pdf. Частта за България е на с. 53.

На година според ISBN агенцията излизат близо 10 000 заглавия в традиционен хартиен вид, от които в книжарниците влизат около 5500–6000. За електронните книги издателите трябва да изискват отделен ISBN номер, тъй като те са различни по форма издания. Това изискване обаче често се пропуска от българските издатели и броят на регистрираните е-книги със сигурност е по-нисък от 1000. От друга страна, немалък е броят на публикуваните само в електронен вариант книги. Те най-често се разпространяват през *helikon.bg*, на чийто сайт изборът достига до 4000 заглавия. Електронната книжарница *ciela.com* пък има интересен подход за насърчаване на четенето в електронен формат, като предлага освен около 1200 платени заглавия (в т.ч. книги без DRM защита), също и „безплатни е-книги“ – около 480 заглавия, „чужди безплатни е-книги“ – около 320 заглавия, като и в двете категории преобладават класическите произведения с изтекли авторски права.

Разминаването в броя и липсата на точна статистика на излезлите е-книги поставя проблем, чието разрешаване е належащо. За да влязат електронните издания, в която и да е книжарска верига, би било добре те да са регистрирани в ISBN агенцията. Това важи в момента за всички хартиени книги – ISBN-ът е задължителен, за да се генерира баркод и да може те да се продават в обекта. Но дори и общият брой е-издания да достига 4000 (количеството, продавано от *helikon.bg*), това също е малък пазар. От него издателите не очакват печалба; те по-скоро създават е-версии на книгите си, за да бъдат съпричастни към развитието на този дял.

Последният, но най-важен въпрос за развитието на пазара на електронни книги у нас се отнася до политиката на издателствата, по-точно до увереността, че вложените усилия ще имат финансова възвращаемост. Все още българският издател е убеден, че създаването на електронни формати на книгите е губещо начинание. Този факт подкрепям отново с данните на АБК в доклада на Вишенбарт. Там се посочва, че издателствата, които публикуват и в електронен формат, са „Колибри“, „Сиела“, „Труд“, „Ера“, „Хермес“, „Ентусиаст“ и „Гурме“. Бих добавила и „Егмонт“, тъй като над 70% от заглавията си то вече предлага и електронно. Прави впечатление, например, че водещи фирми като „Бард“ и „Хермес“ изобщо не правят опити да трансформират изданията си в дигитален вид, макар да притежават права за най-продаваните чуждоезични автори и е логично да печелят от тях, продавайки и електронните им варианти. Годишно „Бард“ подготвя около 110 заглавия, т.е. не е проблем нито получаването на правата, нито подготовката им като е-книги дори и за 2–3 години назад, както подходиха от издателство „Колибри“. „Сиела“ по-скоро е хаотична в начинанието си за завладяване на лидерски позиции на пазара на е-книги, поддържайки в този формат предимно произведенията на българските си автори. В сравнение с „Колибри“ обаче, продаващо своите е-книги на всички предоставящи тази услуга книжарници, според принципа „колкото повече, толкова повече“, „Сиела“ използва само и единствено собствената си разпространителска верига. От една страна, това може да бъде оценено като консервативен маркетингов подход, но всъщност така издателството пази развитието на марката си и своята електронна книжарница *ciela.com*. Това не позволява на останалите търговци да правят обобщения за състоянието на целия електронен книжен пазар, тъй като не притежават изданията на едно голямо издателство.

Проблем за издателите на е-книги е и процентът търговска отстъпка, която искат търговците – той варира между 35 и 45%. Този процент се възприема като несправедливо висок, тъй като онлайн книжарницата не извършва труд нито по изготвянето, нито по съхраняването, нито по транспорта на е-книгата. Тук, разбира се, се включва поддържането и изплащането на сървър за „качването“ на книгите, също и защитата им. Отделна политика е дали е-книгата ще се пусне на пазара едновременно с хартиената, или със забавяне във времето. Допълнително затруднение е и по-честата необходимост от подновяването на правата, чиято давност при е-книгите е с продължителност 1,5 до 2 години, а не 4 или 5 години при хартиените издания. За чисто административно улеснение българският издател купува едновременно право за издаване и на електронна, и на хартиена книга. Но докато я преведе, редактира и пусне на пазара минават 6–9 месеца, понякога повече и от година (според стандартните чуждестранни договори срокът дори е 18 месеца) и така времето за продажба на е-книгата намалява наполовина.

Цената на е-изданието е между 60% и 70% от коричната цена на традиционната хартиена книга. Ако авторът е чуждестранен – на него се изплащат обичайно 25% от всяка продадена бройка, а ако е български – 25–35%. Прецедент са автори като Стивън Кинг, например, чиито агенти искат 50% от продажната цена на е-книгата, както и предплащане за определено количество бъдещи продажби (а у нас за година те едва ли биха били повече от 50). От друга страна, българските издатели не желаят да издават е-книгите на Стивън Кинг, а агентите пък не желаят да разделят правата на хартиените и електронните издания между различни издатели. Този пример илюстрира как малко по малко се създават все повече ограничения в развитието на пазара на електронни книги. Губещ в случая е читателят – като клиент той не би приел доводите нито на едната, нито на другата страна. Остава му вариантът да потърси романи на Стивън Кинг в електронен вид в някой от многобройните сайтове и да го конвертира в удобен за четене му формат. И омаясаният кръг да се затвори.

ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА НА КНИГАТА – ОГЛЕДАЛЕН СВЯТ ИЛИ НОВО БИТИЕ

АТАНАС ДЖАЖЕВ

BOOK DIGITALIZATION – LOOKING GLAS OR NEW LIFE

Atanas Dzhozhev

SUMMARY

In this article the focus of attention is placed on the impact of the new technologies on the development of print technology in general and in particular – the technical and technological level of the book and the production of books. Answers will be sought, concerning questions about the nature of change, assessment of changes and evaluating the achievements whose root cause lies in digitization. The leading question is whether digitization is positive, at what extent is negative to the book. Metaphorically speaking, whether through digitization the book ended up in „Looking Glass“ or it was revitalized.

*Бе сгладне и честлинните комбурси
тарляха се и сврецаха във плите;
съвсем окласни бяха тук щурните
и отма равансатваха прасурси.*

През последните няколко десетилетия, под влияние на бурното, дори революционно развитие на компютърните науки, а оттам на компютрите, се достигна до навлизането им във всички сфери на живота и икономиката. Въвеждането на компютъра като инструмент и средство за контрол на процесите в специфични области на производството доведе до скокообразно повишаване на производителността и качеството на производствените процеси в тези области и до тотални промени както в техническо, така и в технологично отношение. Тези промени станаха причина за каскадно преосмисляне на всички етапи на производството, а оттам и до качествено нови нива на развитие на процесите и технологиите, изграждащи тези специализирани производствени области. Нещо повече, откриващите се пред производителите и търговците на съответните продукти хоризонти създадоха предпоставки и за едно ново мислене, за нова визия за бъдещето.

В настоящата статия във фокуса на вниманието е поставен въпросът за влиянието на новите технологии върху развитието на печатните технологии като цяло и в частност – на техническото и технологичното равнище на книгата и производството на книги. Отговорите, които ще се търсят, засягат въпросите за същността на промените, оценка на настъпилите промени и оценяване на достиженията, чиято първопричина се корени в дигитализацията. Като водещ се оформя въпросът

доколко дигитализацията е положителна, доколко отрицателна за книгата. Метафорично казано, дали чрез дигитализацията книгата се озова в „огледалния свят“, или ѝ е вдъхнат нов живот.

Като представител на печатарската общност, избирам за работна хипотеза предположението, че процесът на дигитализация работи срещу книгата. Това гледище битува в печатарските среди, защото под „книга“ там се разбира единствено тази, която има книжно тяло. Икономическите аспекти на дигитализацията директно работят срещу бизнеса на печатарските общности и по-точно срещу бизнеса на производителите на книги, вестници, списания, рекламни издания и др. Голямата битка на печатарите, производителите на офсетови печатни машини, търговците на хартия, консумативи и пр. днес е да убедят света и на първо място себе си, че нуждата от печатни издания е несъмнена и книжното тяло има бъдеще.

Подхождайки към темата за влиянието на дигитализацията върху печатните процеси, сме длъжни да направим следните уточнения:

Под сборното понятие „дигитализация“ следва да разбираме целия набор от причини и следствия, чието начало беше поставено с навлизането на компютрите в ежедневието на обикновения човек и в производствените сфери. В тесен смисъл несъмнено става дума за цифрово представяне (цифрово описание) на познати в практиката процеси и обекти (т.е. представянето им под формата на файлове), като в настоящия случай ще става дума конкретно за книгата. В широк смисъл обаче тук се включва целият процес на виртуализиране на познатите ни обекти и процеси.

Когато говорим за „дигитализацията“, следва да отчитаме факта, че това е един обхванен процес, развиващ се в рамките на няколко десетилетия, който (обективно погледнато) продължава и днес. При все това вече са налице определени резултати, коренящи се в самото протичане на процеса, и именно те ни дават основание да го изследваме. Естествено е от позиция на времето нещата да изглеждат по друг (различен) начин, т.е. при изследване на същия процес след още няколко десетилетия резултатите от процеса ще изглеждат по-определени, по-завършени и по-мотивирани в причинно-следствения континуум. Не е изключено дори да се стигне до коренно различни заключения. Но дори и отбелязаният до момента напредък е достатъчно основание дигитализацията да бъде описана и изследвана, а това може да се извърши до степента на развитието ѝ към момента на изследването.

В тази връзка е нужно да проверим две неща: налице ли е протичане на процес и има ли той някакво влияние върху печатните технологии. Първото може да бъде отчетено чрез описание на състоянието на техниката и технологията на книгопечатането до края на 80-те години на XX в., а второто – чрез идентифициране и описание на отделните проявления на промяната. При това няма да търсим пределна изчерпателност в изброяването и описанието на последните. Описанието ще има за цел да очертае тенденцията, а не да изчерпи всичките ѝ проявления и техния обхват.

И тъй като в заглавието на статията се споменава и „огледалният свят“, в началото на настоящото изложение е използван цитат от „Алиса в огледалния свят“¹. Как-

¹ Става дума за началото на стихотворението „Джаберуоки“ в превод на Стефан Гечев.

то е видно, това е реч, притежаваща всички външни характеристики на българския език. „Бе сгладне и честлинните комбурси тарляха се и сврецаха във плите“. „Бе“ – глаголът „съм“, мин.св.вр., 3 л. ед.ч.; „сгладне“ – наречие за време; „и“ – съединителен съюз; „честлинните“ – прил. име, м.р., мн.ч., членувано; „комбурси“ – същ. име, м.р., мн.ч.; „тарляха се“ – глагол, мин.св.вр., 3 л., мн.ч.; „и“ – съединителен съюз; „сврецаха“ – глагол, мин.св.вр., 3 л., мн.ч.; „във“ – предлог; „плите“ – същ. име, ж.р., мн.ч., членувано. Особеното тук е, че думите нямат семантична стойност. Иначе казано, думите имат форма, но нямат съдържание. Изборът ми падна именно върху тази част от „Алиса в огледалния свят“, защото въпросът за формата и съдържанието във висша степен засяга книгата и по-точно метаморфозата на печатните процеси и технологии, произтичаща от дигитализацията. По тази причина е необходимо да изследваме къде са настъпили по-сериозни промени в резултат от дигитализационните процеси, във формата или в съдържанието на книгата.

Точният момент на масовото навлизането на компютрите в производството, включително и в печатните производства, е трудно да се определи. Все пак за условна граница може да се приеме периодът около края на 80-те и началото на 90-те години на XX в. За да отговорим на въпроса дали е налице процес на дигитализация в областта на книгите и книгопроизводството, трябва да очертаем изходното положение и да го сравним със сегашното.

Около началото на 90-те години основната технология за производството на книги беше офсетовият печат. Технологията от онова време е преобладаващо аналогова. Основни в предпечатната дейност са репродукционните процеси. Текстът става реалност с помощта на фоторепродукционни процеси. С напредване на технологиите се преминава към фотонаборно възпроизвеждане, при което фоторепродуцирането става в специални машини – фотонабори. Илюстративният материал се ретушира ръчно, често се подлага на неколкостепенни копирания (позитивно-негативно). Ако се налага да се правят маски, това също се извършва ръчно. Растрирането на илюстрационния материал се извършва отново по репродукционен път, но с използването на специални „растери“, при които светлочувствителните части са само върху част от площта на филма, в мрежова структура ротирана (съобразно цвета) на съответния ъгъл – 15° за Cyan, 75° за Magenta, 0°/90° за Yellow и 45° за Black (Key). „Срещата“ на текста и илюстрациите се реализира чак на етапа на залепване на продуктите на репродукционната работа върху астролона (прозрачно полимерно фолио, върху което се извършва ръчен монтаж на фотоформите, наричани в практиката не съвсем точно „цветоотделки“).

Работи се само с няколко шрифта. Ако се налага да се използва някакъв специален шрифт за корици или плакати, се създава само надписът, без да се изработва целият шрифт с всички букви и необходими символи. Това е бавна и трудна работа, за която може да бъде нает някои от малкото художници, специализирани в разработката на художествени шрифтове. Репродуцирането на надписи от съществуващите художествени шрифтове е бавен и трудоемък процес.

Макар и бавно, компютърът си проби път в професионалните среди. Естествено, в началото, като всяко ново и непознато нещо на него да се гледаше с подозрение. Скоро обаче много хора „от занаята“ се пристрастиха към компютърните

технологии и, базирайки се на знанията, уменията и опита си от конвенционалната работа, достигнаха неочаквано високи резултати в качеството, използвайки това малко познато към онзи момент чудо. Други упорито твърдяха, че по-качествен от ръчния ретуш няма, че конвенционалните процеси са по-съвършени и пр., сочейки пропуските, допуснати от незнание и недостатъчен опит с новите софтуерни и хардуерни играчки. Това обаче продължи кратко. Новаторите ставаха все по-умели и скоро всички осъзнаха, че новото е несравнимо по-съвършено, а възможностите му – неограничени. Със старото беше свършено. Започна нова ера за печатните производства.

Нека разгледаме влиянието на дигитализацията върху предпечатните и печатни процеси! Всяка промяна има две страни. Тя действа положително върху едни и отрицателно върху други елементи на системите. Ще се опитаме да разделим въздействията на дигитализацията върху книгопечатането, като при оценката на отделните проявления ще подхождаме според два критерия. Първият ще е белег за положителна промяна – той ще регистрира усъвършенстването на съществуващи процеси, което ги извежда на нови висоти. Вторият ще бъде свързан с нови, неприявили се до края на 80-те години тенденции, действащи разрушително на познатата ни добра стара, отпечатана по конвенционален път, книга.

Положителните тенденции при производството на книгите, водещи до съществено повишение на качеството им, засягат всяка от технологичните операции в книгопроизводството. Без да търсим изчерпателност, ще споменем следните:

– *Замяна на ръчния ретуш с електронен (компютърен)*

Той стана възможен благодарение на съвършените програми за обработка на растрерна графика от типа на Adobe Photoshop, които дадоха възможности, за които фотографите и репродукционните специалисти не бяха и мечтали. Огромният набор от филтри, прозрачности, градиенти, слоеве, разнообразни инструменти и способности за парцелно и общо обработване създадоха предпоставки за постигане на качество на илюстративния материал, каквото с конвенционалните методи беше абсолютно невъзможно да бъде постигнато.

– *Замяна на конвенционалната фотография с дигитална*

Преди навлизането на дигиталните процеси, в основата на илюстративната работа стоеше аналоговата фотография. Тя включваше изцяло ръчни процеси на заснемане и проявяване на материала. В този процес, естествено, имаше безброй неизвестни, произтичащи от невъзможността за прецизен контрол върху процеса и условията, при които протича той. С навлизането на дигиталните фотоапарати, всички неизвестни, произтичащи от отклонения на температурата при проявяването на филми и непрозрачни оригинали, стареене на филмите, изтощаването на химичните вещества (проявители, фиксажи) и пр., бяха изцяло елиминирани. Постоянното усъвършенстване на матриците на дигиталните апарати доведе качеството до нива, неподозирани преди.

– *Замяна на ръчните репродукционни процеси с електронни*

Освен казаното по-горе за фотохимичните процеси, което важи и тук, следва да се отбележат и огромните възможности, които създаде лазерното експониране на фотоформите. То откри широки хоризонти за управление както на плътността,

така и на растрирането. В резултат от което качеството на крайния продукт рязко се повиши. Стана възможно отпечатването на плавни преливки и перфектни контури, на фини растери и плътни фонове.

– *Замяна на конвенционалното растриране с компютризирано*

То беше осъществено като за целта, вместо контактното фото-репродукционно растриране, се въведоха специални RIP софтуери (Raster Image Processor), които заедно с лазерното експониране и прецизния компютърен контрол на проявителните процеси доведоха технологията до ниво, за което полиграфистите не бяха и мечтали. Предопределението на ъгли и линеатура на растриране, характерни за аналоговите растери, беше елиминирано и това създаде възможности за повишаване на качеството на отпечатъка чрез намаляване на физическите размери на растровата точка и прецизен контрол на нарастването на растровия тон.

– *Замяна на конвенционалното страниране с компютърно*

Благодарение на него „срещата“ на текстовете и илюстрационните материали стана възможна още в началото на процеса, а не в края, както беше преди. При дълбочен анализ това означава не просто отпадането на астролони, ръчно лепене на елементи и други подобни, но и нови изразни средства, възможности за наслагване на текстове и илюстрации, за „обтичане“ на обекти с текстове, или най-общо казано за „разчупване“ на черупката, наложена от технологичните ограничения на господствалата дълго време аналогова технология. Това позволи не само да се повиши четивността и силата на внушението чрез подобряване на композиционната структура и цялостната концепция на печатните произведения и в частност на книгата, но откри и изключително поле за изява на майсторите на посланието и така се достигна до създаването на свършени от гледна точка на единството на вербални и иконични текстови цялости.

– *Множество компютърни шрифтове*

Трудностите при генериране на текстове бяха премахнати като с вълшебна пръчица. Въвеждането на компютъра и компютърния набор донесе на дизайнерите и широк набор от шрифтове на латиница и кирилица, а дори и с други графемии от гръцката, еврейската и пр. азбуки. Успоредно с тях графичните работници получиха достъп и до различни символи, които все по-широко се използват във всички сфери на обществения живот. Това обогати изразните средства, от една страна, улесни достъпа, от друга, и увеличи техническите възможности прибора и оформлението на печатните продукти, от трета.

– *StP – елиминиране на фотоформите*

Около средата на 90-те години на XX в. конвенционалната последователност на технологичните операции за производството на офсетови отпечатъци (в частност книги) беше променена чрез отпадането на един от главните етапи, а именно – производството на фотоформи. Това отпадане стана факт чрез иновацията, добила известност като StP (понякога се изписва и като CTP). Наименованието на технологията е абревиатура от английското Computer to Plate. Буквално то означава, че изображението се прехвърля директно от компютъра (разбирайте файла) върху печатната форма. Естествено за целта са необходими и компютър, съответният експонатор, софтуер и специфични офсетови пластини, пък и не само това.

Същественото е, че така отпада нуждата от създаването на фотоформи (наричани в практиката цветоотделки), а това на практика елиминира и натрупването на грешки по веригата.

– *Нови фамилии пластини за офсета*

Естествено новата CtP технология създаде и нови потребности. Създаването на широк набор от пластини, специално разработени за нея, изведе качеството на ново ниво.

– *Дигитален печат – печат без печатна форма*

Господството на новите технологии беше твърде кратко. Просто развитието на техниката и технологията на книгите и другите печатни произведения се развива толкова интензивно през последните 2–3 десетилетия, че още с промотирането на нова технология става видно, че тя е стъпка към друга – по-съвършена. Така се случи и с изброените по-горе технологии. Иновацията, станала известна като дигитален печат, все още не е получила задоволително определение. Даже и наименованието ѝ, особено на български език, варира от дигитален печат, през цифров печат, до цифров офсет и други подобни наименования. Това е проявление на общата неопределеност на понятието в световен мащаб. Трудно е еднозначно да се определи къде започват и къде завършват пределите на дигиталния печат. Задачата се усложнява от факта, че приложението на дигиталните технологии за печат е изключително широко – от обикновения офисен принтер до широкоформатните принтери, 3D принтерите и принтерите за печат върху най-невероятни и разнородни субстрати като текстил и хранителни продукти, например различни изображения върху торти... Най-общо казано, като дигитални се определят печатните технологии, при които отсъства печатната форма. При тези технологии изображението се пренася директно от компютърния файл (т.е. от някакво цифрово описание, независимо от вида и специфичните му особености) към определен физически носител, който може да бъде разнороден по форма, структура и физически размери. В технологичен план това най-често се осъществява чрез някаква мастиленоструйна технология (ink-jet), чрез избирателно нанасяне на тонер върху материала, чрез светлинно или топлинно въздействие върху светло- или топлочувствителен материал и пр.

Когато говорим за дигиталния печат, вече става дума за една много съществена стъпка към качествено ново ниво в печатните технологии, от една страна, и към нова, съществено променена реалност, засягаща бъдещето на книгата, от друга. Говорим за още по-голямо доближаване на автора до потребителя на книгата (и на печатния продукт изобщо). Без да елиминира изцяло печата, като етап от представянето на идеите и съдържанието на книгата, дигиталният печат скъси дистанцията и времето от създаването на съдържанието на книгата до промоцията ѝ в завършен вид пред потребителя. Стана възможно (изцяло или почти без намеса) книгата да преминава от работната маса на автора си в своята завършена форма. Тук следва да направим уточнението, че този процес не премахна, но улесни довършителните процеси (подвързване, обрязване и др.).

– *Workflow*

В технологичен план стана по-лесно и направо наложително да се говори за workflow, т.е. да се поработи върху организационния елемент работен поток. Това

пък от своя страна оптимизира процесите на заявка и производство и предопредели цели системи за контрол и оптимизация на общия процес, които сътвориха чудеса като web-to-print, например. Това са безпрецедентни системи за организация на цялостната работа в някои печатни производства, които с частична или пълна промяна на технологичните си мощности и с перфектна организация достигнаха абсурдни цени и срокове на производство, съчетани с върхово качество и директна доставка до клиента.

Успоредно с тенденциите към усъвършенстване на печатните процеси и развитие на качеството на печатните продукти през периода след 1990 г. се наблюдават интензивни негативни промени и тенденции, засягащи книгата и останалите продукти на печата. Не е учудващо, че причините за тези негативни проявления са абсолютно същите, които споменахме по-горе като предпоставки за развитието и усъвършенстването на печатната продукция. Нека в схематичен вид проследим и тях, с цел да очертаем и тази тенденция:

– *Западане на занаята, изчезване на чувството за призвание, мисия*

Колкото и да звучи невероятно, с развитието на технологията се достигна до състояние, при което печатарският и свързаните с него „занаяти“ западнаха. Това се осъществи като, от една страна, с развитието и усъвършенстването на процесите, тайната, чудото на тези процеси в един кратък период от време стана достояние на повече хора, а така изчезнаха мистиката и ореолът на заетите с печата, което психологически изчерпа разбирането, че онова, което знаят и вършат посветените, е terra incognita за останалите хора. От друга страна, с навлизането на компютрите в предпечатните и печатните процеси достъпът до подобен род занимания стана лесен и евтин и всеки, или почти всеки, стана „специалист“ по предпечатни и дори по печатни процеси...

Формално погледнато, създавайки един какъв да е печатен продукт, бил той книга, брошура или една страница с някаква информация и отпечатвайки този продукт на някакъв офисен или друг принтер, всеки от нас става такъв специалист, защото е налице подготовка на информацията, известна предпечатна подготовка (колкото и формална да е тя) и печатен процес, в случая на дигитално печатно устройство. Да, но прави ли ни това специалисти по печатни процеси?

Истината е, че хората, които десетки години са се учили и работили в областта на печатните технологии, живееха с мисълта, че вършат нещо изключително. Те живееха с призванието на „черното изкуство“ и приемаха заниманията си като мисия. Горяха със своята мисия и грубо казано „прегоряха“, защото с премахването на бариерите ги заля море от ентузиазирани, но неподготвени хора, които не можеш да спреш и да научиш. Естествено, с времето нещата се регулираха. Много от ентузиазираните хора, които сериозно и последователно и до днес работят и се занимават с печатни процеси, сами осъзнаха грешките на своя растеж и по едни или други пътища достигнаха до, и даже много над, нивото на предшествениците си. Трудно е да се каже дали днес те живеят със съзнанието за мисия, но сигурно е, че занаятът, ако изобщо можем да използваме тази дума, изцяло се е променил.

– Профанизиране на професията и професионалният подход

Това вече стана ясно по-горе. Парадоксът е, че успоредно с навлизането на съвършените технологии, липсата на професионален подход стана причина за куп непрофесионално направени продукти. Ако технически е възможно един човек да поеме и предпечатната, и печатна и пр. функция в рамките на процеса, то в професионално отношение не може един човек да е и художник, и дизайнер и да върши предпечатната работа, че накрая и печатните, и довършителните процеси и във всеки етап от работата да е на нужното професионално равнище. Новите технологии създадоха даже по-осезателна нужда от екипна работа, при това от много по-подготвени специалисти, за да се създават съвършени продукти, но това не се случи или поне не беше повсеместно...

– Намаляване на тиражите на печатните издания

Развитието на технологиите създаде предпоставки за намаляване на цените и тиражите на единичните заглавия. В резултат от това, броят на заглавията се увеличи за сметка на тиражите. Всички новости, но най-вече дигиталният печат, доведоха нещата до там, че тиражът вече може да е изключително малък, даже и само едно копие... „Тираж – едно копие“ звучи като оксиморон, но е реалност или поне реална възможност. Тук може да се спори, дали това е полиграфия (думата произлиза от старогръцките: *πολύς* – „многоброен“ и *γράφω* – „пиша“), но е факт, с който всички трябва да се съобразяват, доколкото като резултат от него се наложи трайна тенденция. И докато преди години производителите на машини и технологии изтъкваха като предимства високите скорости и количествата продукция за единица време с цел да покажат високата производителност на машините си, през последните години се акцентира върху малките тиражи, възможността за бърза пренастройка, лесното почистване (било то ръчно или автоматично), автоматичната настройка на регистъра (пасера), ниската себестойност за единица продукция, независимо от тиража...

– Замяна на конвенционалните вестници и книги с електронни

Направена беше и следващата крачка – печатните издания бяха заменени с електронни. Първоначалните прогнози, че електронните вестници и книги нямат бъдеще, скоро се оказаха неверни. Развитието на електрониката направи възможно в къси срокове всички да осъзнаят и да започнат да се съобразяват със силата на интернет изданията и на електронните вестници и книги. Тези реалности направиха възможно осведомяването в „отрицателни“ за традиционните разбирания срокове и доведоха до демократизиране на медиите, даже до създаване на нов тип медии – интернет издания, блогове и пр. Този процес несъмнено има две страни, подобно на всичко, казано по-горе, но е факт.

– Промяна на навиците за четене

От представените по-горе процеси произтекоха и нови подходи, нови навици за четене, че дори и за писане (ако отчитаме случващото се в блоговете). Тук можем да говорим дори и за по-широкото понятие *информирание*, което включва и други канали, освен четенето, но тъй като основен обект на изследване е книгата, за момента ще се затворим в четенето като процес, свързан с нея. Докато за по-възрастните четенето е основен канал за извличане на информация, интернет и

електронните издания се явяват в съзнанието на това поколение като своеобразно допълнение към конвенционалната книга и разширение на библиотеката. В противовес на това, за подрастващите и младото поколение, израснало успоредно с промените, електронните безкнижни канали са основен източник на информация. В стремежа си да извлече максимум информация за минимум време, този нов тип потребител прехвърля акцента от многостранната информираност към целенасочено проблемно ориентирано търсене и консумиране на информацията, а това води до нов начин на възприемане и интерпретиране на тази информация. Оттам между двата типа потребители се оформи поведенчески конфликт, който най-често е и поколенчески, а това създава трудности в общуването вътре в социума.

– Прогнози за края на печатните издания

Естествено екстремно ориентираните в разбиранията си анализатори и свидетели на случващото се, прогнозираят края на книгите. За подобно нещо обаче трудно може да се говори. Ако подобен разговор има някакво основание, то такова е налице относно формата и промяната на съдържанието на книгата, но не и за нейното тотално изчезване. Познатата метафора, че мишката изяжда книгата, е относително, но не и абсолютно вярна. Може би заради името на предмета „книга“, който най-често се изработва от хартия, т.е. книжен е, се приема, че частичното или пълно изместване на хартиената по форма книга означава край на книгата. Нещата обаче са далеч по-сложни и многопосочни. Тук на първо място стои въпросът „Що е книга?“ и кое е водещо, формата или съдържанието ѝ. Все пак, апокалиптични прогнози за края на книгата, като символ на цивилизацията, са меко казано немислими, макар реално да е налице тенденция към частично изместване на традиционната форма на хартиеното тяло и замяната/дублирането му от електронни аналози.

От приведените доказателства става ясно, че на поставените в началото въпроси може да се отговори еднозначно и със 100% сигурност. Налице е процес на интензивни промени в областта на печатните технологии, в основата на който стои друг процес, който събирателно наричаме „дигитализация“. Това твърдение беше доказано чрез сравнение на състоянието на техниката и технологията на книгопечатането в края на 80-те години на XX в. с днешното. Можем уверено да кажем, че макар от тогава до днес да са изминали едва 20–25 години, промените са толкова сериозни и всеобхватни, че техническото и технологично ниво от началния момент, сравнени с днешните, изглеждат грубо казано допотопни.

Чрез идентифициране и описание на отделните проявления на промяната, както и нейния обхват очертахме двете основни тенденции, развиващи се в полиграфическата област като следствие от дигитализацията. Това са, от една страна, положителните тенденции, довели до неимоверно усъвършенстване в техническо и технологично отношение, гласнали качеството на процесите и продуктите до неподозирани нива, а от друга, негативните проявления на процеса, които със сигурност ще доведат до тотално реструктуриране на полиграфията.

Ако приложим при анализа на процеса основните принципи на съвременната диалектика, които са формулирани от Фихте и Хегел, и гласят, че: всичко е преходно и крайно, съществуващо в рамките на времето; всичко се състои от проти-

воположни сили и има противоположни страни; постепенните промени водят до повратни точки, в които една от силите надделява над другата, ще се убедим, че нищо кой знае колко драматично не се е случило. Извършва се промяна и тя няма да е нито първа, нито последна. Може би сме шокирани в определена степен заради скоростта, с която се извършва промяната, но лесно бихме приели и това, ако я съпоставим с подобни процеси, протичащи в други области по същото време, със същата скорост и по същата причина.

Не е изключено да ме разкритикуват за избора на диалектиката като инструмент за анализ на процеса, защото през последните десетилетия този метод се свързваше основно с Марксовите трудове, а след 1989 г. това стана неприемливо, но бих искал да обърна внимание, че днес зад Океана четат много задълбочено Маркс, а освен това диалектическият метод в съвременния си вид е факт около половин век преди „Капитала“ и „Манифеста“. Освен това диалектически теории са ни известни още от древността – това са теориите на Зенон, Хераклит, китайската философия (Ин-Ян), дуалистичните модели на света (включително богомилският)...

Когато отнесем очертаните тенденции към книгата, ще видим, че тя също беше разтърсена из основи. Нещо повече, това засяга всичките нейни страни (елементи). Променя се нейната форма – самото книжно тяло, доколкото го има и ще го има в близко бъдеще вече е по-качествено, а това спомага за повишаване на комуникативността, прави я по-четивна, по-въздействаща, по-разбираема. От друга страна, много активно се променя, и дори подменя тази форма, като се преминава към електронни книги и други електронни публикации. Последната, въпреки че беше наречена „електронна“, пак си остава неделима от своя материален носител, макар и да представлява цифрово описание, т.е. файл. Все пак промяна (частична или пълна) на формата е налице.

От друга страна се промени и съдържанието на книгата. Старата добра книга въздействаше само на зрителния апарат, т.е. по визуален път (отклонения от това правило бяха налице само при опитите за създаване на аудиокниги, които стоят някъде между литературата и театралното изкуство и при дактилологичните книги, където вместо мастило се използва брайлово писмо). Новата „електронна книга“ вече е мултимедийна – тя ще предава на само зрителна, но и слухова, а напоследък се говори, че ще може да възпроизвежда и обонятелна информация... Освен това чрез нея лесно се правят справки (без да се излиза от текста) към речници, енциклопедии и пр. Хиперлинкове, аудио- и видеоразширения, както и симулации на процеси допълват обичайната вербална и иконична информация, характерна за класическите форма и съдържание.

Ако се върнем към формулираната в началото работна хипотеза, която гласеше, че дигитализацията работи срещу книгата, трябва да признаем, че това допускане е дълбоко невярно. Обогаденото съдържание на „дигиталната“ книга е най-категоричният контрааргумент. И понеже започнахме с „Алиса в огледалния свят“, нека пак завършим с нея!

В края на произведението Алиса казва: „Една голяма шахматна игра се играе върху целия свят... ако това изобщо е целият свят, знаеш. О, колко радостно е

това! Как бих желала и аз да участвам в нея! Нищо, че ще бъде Пионка, само да мога и аз да играя. Но, разбира се, най-добре би било да съм Царица“.

Ако си позволя да отнеса това към темата на настоящата статия, с основание мога да кажа, че вследствие на дигитализацията книгата се промени, даже можем да твърдим, че се промени изцяло, но тази промяна определено може да бъде оприличена на превръщането на една пешка в царица.

Литература

Българска книга. енциклопедия. състав. А. Гергова. науч. ред. Т. Янакиева, М. Капитанова. София: Пенсофт, 2004.

Върбанова-Денчева, Кристина. Дигитална конверсия и функционална трансформация на библиотеките. София: – В: За буквите – О писменехъ, 2009.

Кирова, Людмила. Електронната книга: същност, приложения, проблеми [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. http://litternet.bg/publish3/lkirova/e_kniga.htm

Сарджева, Росица. Технологии за печат. София: Сиела, 2012.

Цветкова, Милена. За новия стар смисъл на книгата като медия [онлайн]. [прегледан 23.05.2014]. http://www.lib.bg/dokladi2003/m_tsvetkova.htm

ХАРТИЕНА ИЛИ ЕЛЕКТРОННА КНИГА – КОЯ Е ПО-ИЗГОДНА ЗА ИЗДАТЕЛЯ?

С този въпрос се обърнахме към издателите. Ето отговорите им.

Цветелина Дечева, издателство „Ера“:

Преди няколко години българските издатели, подобно на колегите си в САЩ и Европа, инвестираха в електронни издания на книги. Постепенно започнаха да се появяват и електронни четци по магазините, което подтикна читателите да си закупят и е-книга. Проблемът е, и все още стои, че най-популярните световни автори не отстъпват правата си в БГ заради множеството пиратски сайтове. Задаваме въпроса колко хора ще платят за е-книга, когато могат да я свалят безплатно? Така или иначе, продажбите са много слаби, при най-търсените книги се продават максимум 20–25 екземпляра на година. Коричната цена на е-книгата е винаги по-ниска от тази на хартиената. По закон е около 70% от цената на хартиената, а се плащат допълнителни авторски права. Нека имаме предвид, че дори и в най-големите европейски пазари с изключително развито и стабилно книгоиздаване продажбите на е-книги заемат 3–5% от продажбите на хартиените. Ще спомена някои от нашите е-заглавия – цялата „Бригада“, всички книги на Роберто Савиано, популярна психология, „Боеен клуб“ и „Ненагледна моя“ на Чък Паланюк, „Изабел Кастилска“, „Играта на Ендър“.

Жаклин Вагенщайн, издателство „Колибри“:

В качеството си на разпространител на авторско съдържание ние не залагаме и нямаме предпочитание към единия или другия формат. Целта ни е да удовлетворим възможно най-много читателски вкусове, като предлагаме традиционни и дигитални книги от различни жанрове. За нас е важно авторското съдържание да бъде защитено адекватно, съгласно съществуващите регулации в тази област. На този етап традиционната, хартиена книга в България категорично остава по-популярен и предпочитан „посредник“ между читателя и писателя. Причините отчасти са сантиментални, отчасти вероятно произтичат от липсата на информираност за електронните четци, които са адаптирани за българския пазар и работят с всички файлови формати. Разбира се, делът на читателите, които се ориентират към електронни версии на книгите, започва чувствително да расте. Сега е едва 0,1%, т.е. нисък, но ръстът му е 50% за една година, докато на книжното тяло ръстът е 5–15%. С други думи, е-книгите имат грандиозен ръст, но много нисък пазарен дял на този етап. Издателство „Колибри“ е изключително отворено към новите технологии – те вече са неизменна част от литературния бизнес. Наскоро популяризирахме проекта *#НаЖивоОтСофия*, например, който залага на познания в

областта на новите технологии. Екипът на „Колибри“ подготви смартфон приложение, разработено въз основа на култовия текст „Да изживееш този град“, включен и като въведение към сборника на Александър Шпатов. Всеки, който посети местата от списъка, ще може да се отбелязва чрез това приложение, а при събрани достатъчен брой локации, да си свали електронните версии на книгата безплатно. (Тя ще излезе и на английски език.) Сред последните електронни книги на „Колибри“ се нареждат „Тук съм преди теб“ на известната френска писателка Катрин Панкол, бестселърът „Шест години“ на Харлан Коубън, съвременното фентъзи „Смъртоносна опасност“ на Джим Бъчър и „Усмивката на Кучето“ – дебютен роман на Димана Трънкова.

Пламен Тотев, издателска къща „Персей“:

Хартиена. Все още няма истински пазар за електронните книги в България – такъв, какъвто е в Европа и Щатите. Причината е в навиците на българския читател електронният вариант на една книга да е безплатен, т.е. безплатно свален от интернет. Пиратството в България е много сериозен проблем за музикалната и филмовата индустрия и разпространение. В същата степен е и за електронните книги. Затова въпросът не е за *изгодност*, а за *има пазар-няма пазар*. Може би така поставен, въпросът засяга повече „самиздатските“ автори, за които е по-изгодно да видят книгата си публикувана в електронен вариант (много по-евтин за тях), с което постигат целта си – блясък в очите и самочувствие като автори, а книгата им реално не стига до никакви читатели. Читателите на електронни книги биха предпочели „да си дръпнат от нета“ някой бестселър, без дори да се замислят за труда и правата на автора, преводача и издателя. Друга тема е, че преобладаващата част от читателската публика в България предпочита хартиеното издание.

Димитър Риков, издателство „СофтПрес“:

Противно на преобладаващите у нас мнения, електронният вариант е допълнителен приход към приходите от хартиения вариант на едно заглавие. Наличието или липсата на електронен вариант на една книга не влияе на продажбите на хартиения ѝ носител.

От няколко години насам ние пускаме всяко ново заглавие в хартиен и едновременно с това – в електронен вариант. Продажбите на хартиените ни книги не са намалели.

Александра Кънева, Книгоиздателство „Труд“:

От хартиените книги се правят много по-големи обороти, защото се продават повече и следователно се печели повече. Но ако разглеждаме печалбата от единично копие, то електронните книги са по-изгодни, защото няма разходи за хартия, картон, печат, склад, доставка. Освен това плащаме авторското право на продадено копие, а при хартиените не винаги е така. Нямаме и кой знае какви

разходи по изработката на електронна книга, тъй като ползваме вече готовите за печат файлове.

Лидия Згурова, издателство „Фют“:

Спецификата на детската литература предполага хартиена книга. Ние нямаме електронни книги. Децата харесват нов тип енциклопедии, създадени, за да бъдат интересни с увлекателния си стил и многобройните цветни илюстрации! При представянето на информацията се акцентира върху визуалното ѝ възприемане – чрез динамично оформление на страниците, кратки текстове, впечатляващи картинни схеми, тримерни модели, подвижни обемни допълнения, илюстрации с 3D очила. Например поредната книга от поредицата с 3D очила „Животните“, енциклопедии с капачета, поредицата „Забавна наука“, „Ракета“ – комплект от книга и елементи за 76-сантиметров обемен модел.

Харесват им панорамните книжки с тайни прозорчета за отваряне, където сами могат да натиснат звукови модули или да помогнат на птичето да излети от клетката, със светещи звездички и с приспивна мелодия. С една дума – всяка богато илюстрирана и интерактивна книга е интересна за децата („Звездичка в тъмнината“, „Приключенията на кученцето“). Оценяват и са им любими историите на Франклин, на Финдъс и Петсън, и „Приказките от вълшебната гора Боско“ с илюстрации на Тони Улф.

По-големите предпочитат нов тип романи. Книгите, които сме харесвали в детството, често не привличат съвременните деца и дори понякога ги отблъскват от четенето. Водени от разбирането, че децата имат нужда не само да се научат да четат, но и да открият удоволствието от четенето, автори и издатели създават специални четива и книги. Тяхното основно предназначение е да помогнат на детето от слушател да се превърне в активен читател и да премине с лекота от приказните картинни книги към художествените повести и романи. Те са с увлекателни сюжети, в които героите са на възрастта на читателите, говорят на езика на съвременните деца и дават възможност на малките читатели да научат повече за собствените си емоции и преживявания, за взаимоотношенията си с родители и приятели. Текстът е достъпен, разбираем, с къси и ясни изречения, едър шрифт, забавни илюстрации (книгите на Майкъл Морпурго – последната е „Супер“, „Приключенията на Джек Бренин“ – продължението, приключенски книги – „Приключенията на Минерва Минт“ (нова поредица), „Сам Силвър – тайният пират“, „Търсачи на съкровища“ – последни от поредицата са „Мечът на императора“ и „Стъкленият лъв“, „SOS – животни в беда“ – последни от поредицата са „Спасяването на болните кученца“ и „Случаят с тайнственото пони“.

Стойо Вартоломеев, издателска къща „Хермес“:

В медийното пространство се е наложило противопоставяне на хартиените и електронните книги. Как едната ще изяде другата. Това няма как да се случи. По-скоро обратното – електронните книги допълват и помагат на хартиените издания

за по-добри продажби. Допълват, защото един и същи продукт го предлагаш на двама търговци (електронен и книжарница), и помагат, защото появата на книгата в електронното пространство носи допълнителен рекламен ефект. Аз се радвам на появата на електронните книги и това ще донесе допълнителни приходи за издателствата. Стига обаче да живеем в нормална държава и законът да защитава нашите интереси. За съжаление това не се случва. Много от нашите заглавия са сканирани и качени на пиратски сайтове и договорите, които имаме с носителите на правата, увисват. Цяла епопея е воденето на съдебни дела в България, достойна за описване за Гинес. Аз не знам защо след като България е член на Европейския съюз не се ползва опитът на други държави във воденето на битката с пиратските сайтове. Докато те съществуват, ние нямаме особен шанс в лицензирането и разпространението на електронните книги в България.

*Въпросът зададе
Петър Величков*

ЗА ЕЛЕКТРОННИТЕ КНИГИ НА АРАБСКИ ЕЗИК ДНЕС

АНКА СТОИЛОВА

ARABIC E-BOOKS TODAY

Anka Stoilova

SUMMARY

The article deals with Arabic electronic books as a very important part of the global e-library. The author mentions different types of Arabic e books according to the origin, publishers, e-readers, formats or topics and a few of their internet addresses.

Some examples are given to show that the recourses of original Arabic e-books are very useful in every day work with Arabic manuscripts, early printed books. Other examples are some of the well-known best-sellers, translated to Arabic, that are free downloadable or could be read on-line.

At the last part of the article a poem titled „Thank you“ written by Nizar Qabbani (1923–1998) who is one of the most revered contemporary poets in Arab World, is translated from Arabic to Bulgarian. It was published in Qabbani's „Book of Love“ (at 1970) and now could be seen in its e-format.

„Да! Да! Ти притежаваш всичко това и много повече!“ Тези думи се четат в кадър от главната страница на един от стотиците сайтове за електронни книги на арабски език (<http://www.e-kutub.com>). Те са изписани на фона в читална зала с лавици, изпълнени до краен предел с книги. Възклицанията, адресирани към посетителя и насърчаването да продължи, са напълно уместни и оправдани. Фондът от електронни книги на арабски е внушителен, вероятно съдържа много, много повече заглавия от която и да е отделна библиотека. Само резултатите от търсенето „Е-книги“ в арабския Гугъл наброяват 2 милиона и 270 хиляди. Вариантите за търсене са десетки, отговорите – наброяват пак милиони. Трудно е да се даде пълна представа за този фонд, ако това въобще е възможно, защото той е отворен и се допълва, и се променя всеки ден. Но може да се направи опит да се представят в шрихи различни негови страни.

Що се отнася до връзката с техниката, сайтовете за арабски електронни книги са в крак с най-новите въведения. И въпреки че английските съкращения, изписани с арабица, изглеждат странно, те са напълно разбираеми за потребителите. Е-книгите могат да се четат онлайн или да се използват различни формати и различни четци, включително PDF, iPhon, iPad, като се формират както специализи-

рани страници, така и смесени. Наименованията им показват тяхната насоченост. Ето преводът на някои от тях:

- Е-книги: първият арабски електронен издател (www.e-kutub.com);
- Арабски електронни книги във формат epub (www.ektab.com);
- Арабска енциклопедия на електронните книги (www.ibooks.ae);
- Библиотека „Събеседник“ – за сваляне на електронни книги (www.aljlees.com);
- Библиотека електронни книги (*Потърси книга и я свали безплатно*) (dhofarun.yoo7.com/t4-topic);
- Арабска електронна библиотека (www.arabicebook.com);
- Библиотека за безплатно сваляне и четене на книги формат PDF (download-pdf-ebooks.net);
- Повече от 20 хиляди книги във формат PDF (www.ahlalhdeeth.com).

Голямата част от фонда е със свободен, безплатен достъп. Други книги са за читатели, регистрирани като членове. Има и издания, предоставяни срещу определена такса.

Както и традиционните библиотеки, и електронните се оформят като общи и специализирани, било по отношение на тематичния подбор, било по отношение на читателите, за които са предназначени. Едни от първите електронни библиотеки са посветени на Свещения Коран и на науките, свързани с него (*таджуид* – науката за рецитацията на свещения текст, *кира'ат* – науката за четенията на Корана, и неговите *тафсири* – коментари). Такава е Главната електронна библиотека „Аят“ („Знамение“ – books.aya.sy). В нея има програма, която прави препратка от всеки аят – (знамение или стих) на Корана – към превода му на английски език. Други електронни библиотеки са посветени на исляма като цяло, на мюсюлманското право, на хадисите, на суфизма. Отделно са оформени е-издания на научна, художествена или учебна и детска литература.

Разнообразието на е-книгите на арабски език е много голямо. То се дължи както на оригиналните заглавия, така и на преведените от различни езици.

Бих искала да подчертая няколко важни подробности за арабските книги в оригинал. Както споменах, те са достъпни или дигитализирани (главно формат PDF), или онлайн, или за различни четци, което улеснява както достъпа, така и четенето им. Резултатът е, че се постига тяхното ново електронно преиздаване в тираж, за който може да се съди по това колко пъти е било свалено или видяно конкретно заглавие. Мащабите са труднодостижими за книги на хартиен носител. В същото време електронното преиздаване отговаря точно на търсенето и няма „залежаване“. Това са може би едни от най-важните предимства на е-книгите от икономическа гледна точка. Но те не са най-значимите. Начинът, по който електронните книги смаляват разстоянията и връщат назад във времето, е много по-ефективен и лесен.

Има няколко главни сайта за достъп до книги в електронен вариант, които са важни за всеки работещ с арабски книги – било в библиотека, университет, институт. Един от тях е ал-Уадуд (wadod.net). В него се предлагат издания, свързани с арабската ръкописна традиция и книжнина и въвеждането ѝ в научно обръщение, които са отпечатани не само в арабските страни, но и в Европа, Азия и Америка.

Той е изключително полезен както за каталогизирането на източните ръкописи, така и за тяхното преиздаване и изследване. Чрез него са на разположение каталози с описания на сбирки от ръкописи, съхранявани в много богати хранилища (на Александрийската библиотека, Египетската национална библиотека, както и библиотеките на Сирия, Ирак, Йемен, Саудитска Арабия, Мароко, Алжир и др.).

Голяма е и предлаганата колекция от издания, посветени на теорията и практиката на каталогизиране на ръкописите. Вторият акцент е поставен върху произведения, осветляващи издаването на ръкописното наследство. Специален е разделът на периодичните научни издания, които са дигитализирани и по този начин са направени достъпни статии и изследвания, които са запазили своето значение и днес, или разкриват етапи от развитието на тези сфери на познанието. Едно от тях е списанието на Академията за арабски език, в Дамаск (<http://wadod.net/bookshelf/category/25>). Тя е най-старото научно учреждение за регулиране на нормите на арабския език, основано с указ на краля на Сирия Фейсал I през 1918 г. по образ и подобие на Френската академия. „Списанието на Академията за арабски език“ („*Маджаллат джам'ат ал-луга ал-'арабийа*“) публикува изследвания върху проблемите на арабския език, върху научната терминология, свързана с него, речници, както и класически трудове на традиционната арабска граматика, метрика, лексикология и риторика. В специален сайт има достъп до 380 броя на списанието, отпечатани в 70 книжки (www.ahlalheeth.com.../289754). Периодично се предлагат и най-новите броеве. До тях може да се стигне и през други сайтове с портали. Например през интернет – архива за колекции от дигитализирани книги (<https://archive.org/details/majallat-majmaa-allugha-alarabyya-dimashq-001>).

Друго важно и ценно издание е това на Института за арабски ръкописи. Голяма част от броевете са тематични и предоставянето им на свободен достъп в PDF формат с възможност за разпечатване или копиране и запазване е изключително полезно за ежедневната работа на археографите и изследователите на арабската книжнина (<http://wadod.net/bookshelf/category/6>).

Към тези периодични издания може да се прибавят иракското списание „Източник“ („*ал-Маурид*“), списанието „Хоризонти на културата и наследството“ („*Афак ас-сакафа уа-т-турас*“), издавано в Дубай от Център Джума ал-Маджид (<http://wadod.net/bookshelf/category/35>) и др.

Принос за издаването на електронни книги на арабски език има Гугъл с програмата, разработена за свободен достъп до книги в PDF формат. Тази програма всъщност осъществява преиздаването на ранни печатни и литографирани книги на арабика. Благодарение на нейните издания работата по описването и представянето на арабски ръкописи е улеснена и подпомогната в голяма степен. Като пример бих могла да посоча откриването на конкретни сведения, необходими за представянето на арабския ръкопис ОР 1345, включен в Дигиталната библиотека на НБКМ. Благодарение на е-версията на издания в ранни печатни книги бе направена точната атрибуция на няколко от трактатите, които той съдържа.¹ Незаменим е фондът от е-книги и при работата над фрагменти от ръкописи. Тогава се разчита

¹ Описанията на ръкописа имат поле допълнителна информация, в която съм посочила интернет адресите на електронните книги, ползвани за идентифицирането на осмото, де-

Ил. 1. „Енциклопедия на народната медицина и алтернативното лечение“

Ил. 2. „Лесен начин да спрем да пушим“

Ил. 3. „Как да печелим приятели и да влияем на другите“

Ил. 4. „Звездите на киното“

на дигитализираните арабски ръкописни сбирки, съхранявани в Саудитска Арабия, Кувейт, Израел, Египет и др. Ето защо запознаването с електронните ресурси, необходими за работата на археогафа и каталогизатора, трябва да бъде част от програмата на курсовете за подготовка на специалисти в посочените области.

Като електронни книги се предлагат и творби на съвременни автори – в оригинал или в превод. Темите не са ограничени, а това означава, че са предназначени за най-широка аудитория. Заглавията, които може да се издирят, са от всички области на познанието и на съвременната литература.

Ето примери за разнообразните предложения.

Първото заглавие ясно разкрива съдържанието на книгата. „Енциклопедия на народната медицина и алтернативното лечение“ („Маусу'а ат-тибб аш-ша'би ур-л-и'ладж ал-бадил“) на Айман ал-Хусайни е издадена в електронен вариант в Кайро (www.ibtesama.com/vb) – ил. 1.

Известната книга на Алън Кар (1934–2006) „Лесен начин да спрем да пушим“ („ат-Тарика ас-сахила ли-л-икла‘ ‘ан ат-тадхин“) е представена като революционна, помогнала на стотици хора да се освободят от този вреден за здравето навик. Тя също може да бъде четена в превод на арабски онлайн или запазена (http://download-pdf-books-4free.blogspot.com/2014/03/pdf_4.html) – ил. 2.

Един бестселър, познат добре у нас, е книгата „Как да печелим приятели и да влияем на другите“ на Дейл Карнеги (1888–1955). Преведена е и на арабски, адресът на електронната ѝ версия е (http://download-pdf-books-4free.blogspot.com/2014/03/pdf_1342.html) – ил. 3.

Арабският съюз на преводачите издава в превод на Ибрахим ал-Арис книгата на френския философ и социолог Едгар Морен „Звездите“ (2005), под арабското

Ил. 5. „Книгата на любовта“

ветото, десетото и тринадесетото съчинение. Вж. в страницата на НБКМ – Дигитална библиотека, Арабски ръкописи, ОР 1325.

заглавие „Звездите на киното“ („Нуджум ас-синама“) (http://download-pdf-books-4free.blogspot.com/2014/03/pdf_1961.html) – ил. 4.

Голяма част от творчеството на сирийския поет, издател и дипломат Низар Кабани (1923–1998) е отново публикувано в е-версия. (nizarq.com/ar/pdf.html) Той е един от първите съвременни арабски поети, които въвеждат белия стих, и не използват само формата на класическата касида.

Предлагам в превод няколко от неговите кратки стихове, публикувани в „Книгата на любовта“ – ил. 5.²

Низар Кабани

*Не спираш да ме питаш кога съм роден!
Да ти напиша тогава какво направи за мен:
денят, в който ти ме обикна, е рожденият ми ден...*

*Любима моя,
Любовта е прекрасна поема,
написана върху лунния диск...
Любовта е нарисувана на всяко дръвче по листата...
Любовта е изваяна на всяко славейче по перцата
и блести във всяко ручейче дъждовно по стъклата...*

*Питаш ме любима моя:
– В какво е разликата между мен и небесата?
– Разликата между теб и тях
е в това, любима моя,
че звъни ли ромона на твоя смях,
напълно съм забравил небесата!*

Може би е добре да включа още един превод, за да се опитам да отразя прекрасните стихове на Кабани, изпълнили други електронни страници:

Благодаря

*Благодаря за твоята любов –
тя е моето истинско чудо –
последното след древните чудеса.*

² Стихосбирката е отпечатана през 1970 г. и през следващите 20 години има още 14 издания. Според данните в електронната версия към 16 октомври 2014 г. книгата е свалена 29 719 пъти.

*Благодаря за твоята любов,
тя ме научи на четмо и писмо,
обогати ме с най-възхитителните слова...*

*Тя обезличи за миг всички жени
и заличи спомените най-красиви,
благодаря с цялата си душа...*

*Ти, която дойде от книгите за молитви и вяра,
благодаря ти за твоя строен стан,
сбъднал моя таен сън и нежен блян,
за твоя лик, весел като пърхаща птичка,
зърван в спомените и всяка искричка ...
Благодаря,
че живееш в песните ми,
че движиш пръстите ми,
че те има в моя живот!*

*Благодаря за твоята любов –
тя ме дари с благовещение –
преди всеки вярващ казал: „Амин“,
тя ме кръсти с вода и жасмин,
тя ме избра за свой цар
и корона бе нейният дар...*

*Благодаря за твоята любов –
тя ме уважи,
тя ме облагороди и ми разкри
азбучни истини.
Тя сама ме научи да зная
какво е щастието в Рая...*

*Благодаря за дните, изпълнени с вълнение
от волния танц под небесната дъга,
за пълната с печал октомврийска мъгла,
за всички часове на заблуди и прозрение...*

*Благодаря за твоите очи –
теменужени като острови далечни,
и за страстното желание и радост...
Благодаря за всички изминали дни,
напълнили годините с медена сладост...*

*Благодаря за твоята любов –
тя е моят най-любим и тачен,*

*най-ценен и предан приятел.
Тя хлипа на моите гърди
щом небето заплаче...*

*Благодаря за твоята любов –
тя е и лебед, полъх на вятър,
и дъх на мента, и вода,
и розов облак над земния екватор...
Тя е Чудото внезапно, което
и пророците оставя объркани в смут ...*

*Благодаря за твоята коса,
обсебила света и похитила
сякаш всички палмови листа...*

*Благодаря за всички мигове
от скъперника живот,
дарени ми великодушно
от твоите очи...*

*Благодаря за всички часове
на безразсъдство и предизвикателство,
за всички невъзможни
и непостижими плодове...*

*Благодаря
за всички години на твоята любов,
с техните пролети, зими и есени,
с техните ясни и облачни дни,
за техните противоположни крайности...*

*Благодаря ти за времето,
изпълнено с ридание,
и за дългите сезони на безсъние...*

*Благодаря ти за прекрасната тъга...
Благодаря ти за прекрасната тъга...*

Безспорно, съвременната техника предоставя възможности за осъществяването на революционен скок във всички дейности, свързани с книгата – от написването на черновата до прочита на читателя. Но тя си остава само средство, а как то ще се използва, зависи от човека. И ако все още с усмивка някои се питат „дали мишката ще изяде книжката?“, отговорът засега е: „Не“. И то, защото без книжката няма къде да се движи мишката. Трудно е да си представим света без книгата на хартиен носител. Но кой

знае? Когато в древността са писали на папирус и пергамент с калем и перо не са мислили за „книжката и мишката“. Поколения книжовници, калиграфи, миниатюристи, подвързвачи, декоратори са създавали прекрасните книги на Средновековния свят. Сред примерите за куриози са арабските кодекси, побиращи се в пръстен, и други с тегло близо 70 килограма, какъвто е преписът на Корана, съхраняван в НБКМ (ОР 3278)³. И ако миниатюрните ръкописи винаги са пренасяни лесно, днес със същата лекота се пренасят електронните издания на тежките манускрипти и печатни книги.

Действително е-книгите превръщат дома на всеки, който ги ползва, в безценна огромна съкровищница.

³ **Иванова, З.**, Стоилова, А. Свещеният Коран през вековете. каталог на изложба от ръкописи и печатни издания, съхранявани в НБКМ. София, 1995. 52 с.

Е-КНИГИТЕ ПО СВЕТА

МЕЖДУНАРОДЕН ДОКЛАД ЗА РАЗВИТИЕТО НА ПАЗАРИТЕ И ТЕНДЕНЦИИТЕ

GLOBAL E-BOOKS REPORT ON MARKET TRENDS AND DEVELOPMENTS

SUMMARY

This report provides an overview of internationally emerging e-book markets, with a unique set of data from a wide array of the best available sources, a thorough analysis and a synopsis of key global developments and a broad set of detailed references to both global and local actors, forming a resource for anyone interested in the globalization of digital (book) content production and dissemination.

Global eBook Report използва актуални данни, а не прогнози, за да проследи посоката на развитие на международния пазар на е-книги. Използват се разнообразни източници на данни, подкрепени с интервюта с експерти на международен екип от автори.

Докладът за глобалното развитие на е-книгата беше инициран през есента на 2011 г. от конференцията „Инструменти на промяната“ и се обновява на всеки шест месеца. Докладът се публикува от Rüdiger Wischenbart Content and Consulting. Следващата актуализация на настоящето пролетно издание на доклада ще бъде направена през октомври 2014 г.

Авторите в този доклад са: Рюдигер Вишенбарт, Карло Кареньо (Бразилия), Хавиер Селая (Испания), Вероника Лихер (Китай), Миха Ковач и Винута Малия (Индия).

Миха Ковач, авторът на частта за Централна и Източна Европа, започва кариерата си през 1985–1986 като главен редактор на „Младина“ – единствения опозиционен вестник в тогавашна Югославия. През 90-те години на миналия век преминава в книгоиздаването и оглавява „Младинска книга“ – най-голямото издателство в Словения. През 2000 г. започва да преподава книгоиздаване в Люблянския университет. Автор е на статии в областта на книгоиздаването и политиката. Има докторат по библиотечни и информационни науки. През 2010 г. наново се връща към книгоиздаването и оглавява дигиталното развитие на издателство „Младина“.

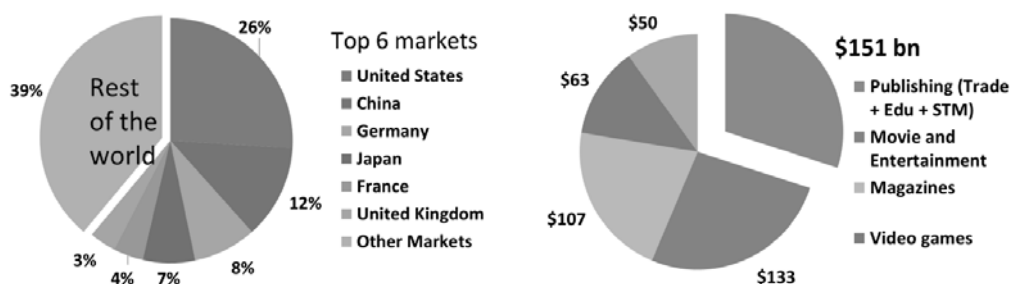
Авторът на информацията за България е Веселин Тодоров от „Сиела-Норма“.

Глобална индустрия с много играчи

Книгоиздаването, като наистина глобална индустрия, започва преди двадесетина години, когато през 1998 г. германският конгломерат „Бертелсман груп“ купи най-голямото издателство в света „Рандъм хаус“ в Ню Йорк и премести книгоиздателския си бизнес от Мюнхен в Ню Йорк. Тогава мнозина наблюдатели отбелязаха, че това събитие представлява промяна в бизнеса с книги.

През 2014 г. Съединените щати продължават да се най-големият книжен пазар в света, следван от Китай и едва след това идват Германия, Япония, Франция и Обединеното кралство.

Шестте най-големи пазари за книги представляват 60% от общата стойност на световното книгоиздаване.

Нещо повече, глобалното книгоиздаване се разви от неповторима вселена от книги и познания във важна част от световния бизнес със съдържание и забавления. Книгите (включително образователната, научно-техническата и медицинската литература) са индустрия с оборот приблизително 151 млрд. долара, изпреварвайки музикалната индустрия (50 млрд.), видеоигрите (65 млрд.), списанията (107 млрд.) и дори филмовата и забавната индустрия (133 млрд.).

През по-голямата част от двувековното си съществуване на книгоиздаването се е гледало като на специална област, различна от останалите културни индустрии заради неговата ценност за обмяната и търговията с идеи.

Светът на книгите се съпротивлява по-дълго на дигитализацията от други сектори, като например музиката или филмите.

В началото дебатът за последствията от това беше донякъде заблуждаващ, защото въпросът сякаш не беше дали, а кога дигиталните книги ще заместят тези на хартиен носител. Обаче печатните книги най-вероятно ще продължат да съществуват съвместно с електронните. Антагонистичният прочит на въпроса *книжно срещу дигитално* е „изчерпан дебат“ по думите на писателя Ник Харкауей: „Поне на първо време дигиталното ще продължава да се увеличава и ще съществува, защото се превръща в част от света, който обитаваме. На равнище, което се изплъзва от нашето внимание, без да се набива повече в очи от улиците или супермаркетите. Е-книгите са тук, за да останат, защото дигиталното го има

и скоро ще спрем този дебат *книжно срещу дигитално*, защото просто няма да има смисъл¹.

Онова, което се променя драматично, са ролята и равновесието на сила и въздействие на отделните актьори и участници. Издателите и книготърговците изведнъж се намериха в напълно нови обстоятелства, като едновременно с това се появяват напълно нови играчи, нови възможности и предизвикателства.

Модели на промяната: нарастване на дигиталното, намаляване на печатното и променящи се сили

Мнозинството читатели намират книгите, които искат, на книжен или електронен носител в среда, която смятат за част от своята родна култура. Евентуално към книгите на техния роден език се добавя четене на английски език.

Обаче пазарите вече не са изолирани, защото авторите и заглавията, платформите за разпространение и издателските фирми са свързани повече от всякога през политическите, културни и езикови граници. Затова е желателно да се очертае карта, която ще помогне да се разберат развитията извън старите ограничения.

Успяхме да идентифицираме 23 страни с достатъчно сигурни данни, за да направим класация по потребителски цени (т.е. измервани във финансовите измерения колко харчат хората за книги и четене).

Полученият списък разкрива една изненадваща смесица от малки и големи страни. В него на върха са Съединените щати, Китай и Германия, но влизат Норвегия, Швеция и Швейцария. Мексико, развиваща се пазарна икономика с население 118 млн., има книжен пазар по-малък от този на Австрия с нейните 8,5 млн. население. (В тази данни не влизат учебниците и учебните материали, издавани от правителството.)

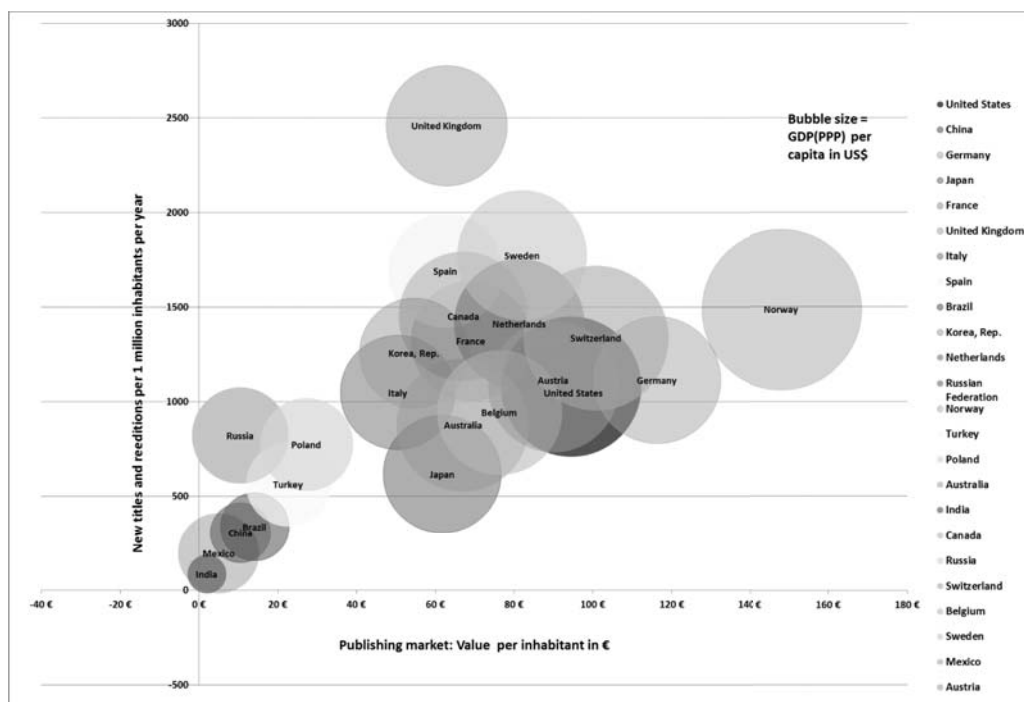
Сравнение на развитието в Европа и САЩ

Една ясна и преобладаваща тенденция се вижда в повечето издателски пазари в Северна Америка и Европа: докато пазарът за печатни книги намалява – в едни страни бавно, в други – бързо, е-книгите нарастват също с различна бързина в отделните страни. Онлайн продажбите са се превърнали в най-динамичния канал за продажби, обаче и тук се отчитат значителни вариации в зависимост от страната.

През последните години в по-голямата част от континентална Европа се наблюдава упадък в книжната търговия. В някои страни със сравнително здрава икономика, като Германия и Франция, тя преживя умерен, но непрекъснат упадък. В други като Испания, Италия или Гърция (за която няма достоверни данни) кризата с пълна сила въздейства върху книжната търговия. Или като в Швеция цяла поредица специфични местни фактори предизвикаха най-големия упадък от десетилетия.

Във всички тези пазари дигиталната промяна в търговията (най-вече в романи-те за възрастни) е едва започнала да променя тези книжни пазари, така че загубата в печатни издания не беше компенсирана с увеличение на дигиталните.

¹ Гардиън, 31.03.2014.

Централна и Източна Европа

Полша

По оценки през 2013 г. полският пазар на е-книги беше с оборот 37 млн. долара в сваления в книжен пазар на обща стойност 805 млн. долара (по оценка на Прайс Уотърхауз Купърс).

Развитие до 2013 г.

През 2013 г. издаването на е-книги в Полша реализира печалба от около 12 млн. евро в сравнение с около 6-те млн. евро през 2011 г. и с това реализира стабилен растеж. В средата на 2013 г. каталогът на предлаганите е-книги включва от 25 до 30 000 заглавия. Предполага се, че в страната има около 150 000 четци (половината от които Kindle) при население от 38 млн. човека. Това накара мнозина играчи в областта на местното книгоиздаване да обърнат внимание на това развитие. (Данните за този доклад са предоставени от Полския институт за книгата.)

В края на 2012 и началото на 2013 г. известен брой местни платформи започнаха да предлагат абонаментни услуги или заемане. Тези опити са оглавявани от Legimi, която предлага каталог с 2500 заглавия срещу такса от 4,8 евро на месец. Virtulo, друга местна фирма, водеща в разпространението на е-книги, започна сътрудничество с телекомуникационното фирма Orange. Nexto и Bezkartek.pl са се специализирали в обслужване на библиотеките. Най-големите разпространителски фирми предлагат и услуги по самиздат на своите клиенти.

Poland

Key Indicators	Values	Sources, comments
Book market size (p+e, at consumer prices)	€1053 million	total market value at consumer prices, and €639 million in net sales, The Polish Book Institute
Titles published per year (new and successive editions)	27,000	
New titles per 1 million inhabitants	706	
eBook titles (available from publishers)	25-30,000	
Key market parameters	ДДС върху печатната книга – 5%, върху електронната книга – 23%	

Развитие през 2011 и началото на 2012 г.

С наличните в търговската мрежа около 8000 заглавия е-книги и инициативи за сканиране на книги в общественото пространство с около 27 000 заглавия (главно на PDF), полският пазар на е-книги прави първите си стъпки. Обаче се подлага на широко обсъждане на форуми като Варшавския панаир на книгата през 2011 г. По-важното е, че множество местни организации са се посветили на развиване на своите стратегически позиции.

В края на 2011 г. по случай коледните празници купувачите на е-книги можеха да разчитат на големи отстъпки, а издателите започнаха да добавят към новите договори, които сключваха с писатели, клауза за права върху е-изданието. Обаче печатните издания и е-книгите продължаваха да се смятат за различни продукти и обикновено не се промотираха заедно. В резултат нарастването на продажбите беше малко. Сред е-книгите бестселъри бяха новият роман на Умберто Еко „Прахното гробище“ и биографията на основателя на Apple Стивън Джобс.

Що се отнася до устройствата, индустриални източници смятат, че за четене се използват около 20 000 Kindle, 7000 ONYX, 20 000 до 40 000 iPad и 250 000 до 300 000 iPhone. (Източник EMPIK).

Дискусията около е-книгите в Полша не може да се ограничава изключително върху местния пазар, защото вносът на англоезични и донякъде на немскоезични книги е вече част от предлагането на печатни книги.

Empik – най-голямата верига магазини (включително онлайн) за книги и културни продукти (музика, филми, мултимедийни игри, произведения на изкуството билети за културни събития), навлиза в този растящ пазар със 175 магазина в Полша и 19 в Украйна (данните са от октомври 2011 г.). През 2007 Empik създаде empik.com, за да разшири международната си търговия, предлагайки продукти на английски и немски, както и с цел да обхване полските общности по света. В онлайн магазините си Empik предлага 250 000 полски и 430 000 чуждестранни продукти.

През лятото на 2011 г. каталогът за е-книги на Empik съдържа 4521 заглавия във формат EPUB и 4068 в PDF формат. Повечето с цена под 50 злоти (или 12 евро), която е близо до цената на печатните книги.

Често има промоции на популярни заглавия, например трилогията на Стив Ларшон „Милениум“.

Virtualo Sp.zo.o, в която Empik държи дял от 51%, се смята за най-голямата електронна книжарница в Полша, специализирана в е-списания, е-книги, четци. В каталога ѝ има 12 600 заглавия на е-книги.

Централна и Източна Европа

По-голямата част от дебата около е-книгите се върти около тяхното развитие в най-големите пазари, проучването на по-малките може да предостави данни дали дигиталното публикуване и разпространение на е-книги осигурява нови възможности на малките и много разнообразни книжни култури, в които публиката е разделена между местно население и емигриралите в странство.

Също така ни помага да осветим как появата на е-книгите засилва и ускорява другите промени, например нарастващата тенденция най-силните читатели да четат на два езика: на техния майчин език и английски. Също така търговците се оказват изправени пред напълно нови предизвикателства, като това клиентите да се възползват от възможността сами да внасят книги и четци от глобални платформи като Amazon и Apple. Това води до допълнителни трудности за местните търговци, които по дефиниция се намират в трудно икономическо положение.

Това изследване има за цел да разкрие това уникално развитие, тъй като Централна Европа предлага добри възможности чрез уникалното съчетание от малки страни, простиращи се от Балтийско до Адриатическо море. Всяка от тях има по-малко от 5 млн. жители, които говорят език до голяма степен в границите на тяхната национална държава: Естония, Латвия, Литва, Словакия, Словения, Чехия, Унгария, Хърватска и Сърбия.

Въпреки тяхната обща историческа съдба през втората половина на XX в., те са наследници на значителни културни, икономически и политически различия в своята идентичност, както и фактът, че днешната икономическа рецесия ги удря по различен начин.

Книжният пазар в Литва, Латвия и Естония, често наричани балтийските страни, понесе тежък удар по време на финансовата криза през 2008 г. и започна да расте едва през 2010 г. Икономическото развитие на Словения е различно. Най-лошата година е през 2012, когато книжният пазар спада с 10%, докато в Латвия и Естония показва растеж от 5 и съответно 10%.

Ускоряващото въздействие на четенето на английски език

Въпреки своите различия тези книжни пазари имат поне три общи неща:

1. С изключение на Словения в страните от ЦИЕ повечето от старите издателства от комунистическата ера изчезнаха заедно с централизираната икономика. На тяхно място бяха основани нови издателства от местни или чуждестранни лица, които се изтеглиха от тези пазари след 2000 г.

2. В повечето ЦИЕ (с изключение на Естония) големите издателски къщи и книжарници са собственост на фирми майки.

3. Английският език като набира мощно сили в региона на ЦИЕ, като последиствието е, че тези пазари се превръщат все повече в двуезични. Наблюдава се постоянно нарастване на книгите на английски, макар че е трудно да се определи количествено това развитие, тъй като често става дума за частен внос на книги, а наскоро и четци.

Единствените данни, с които разполагаме, са английската статистика за износа, от която се вижда, че делът на английските книги в Словения е 10–15%, докато в Латвия, Литва и Хърватска той е около 6%.

Според данни от Британската асоциация на издателите през 2012 г. износьт на британски книги за Словения, Словакия и Унгария остава стабилен и бавно започва да нараства в Румъния, Чешката република и Латвия, докато в Литва и Естония нараства с цели 20%, за разлика от спада в Хърватска, защото вносителите очакват падането на митническите такси с влизането на страната в ЕС в началото на януари. Общата рецесия в Сърбия води да намаляване вноса на английски книги.

Интересното е, че повечето издатели в ЦИЕ, които се съгласиха да попълнят нашия въпросник, не смятат вноса на английски книги за значителен или застрашаващ продажбите им на преводни бестселъри. Единственото изключение са Литва и Словения, където според нашата преценка младите читатели четат повече от 50% от книгите на английски. Онези, които подчертават въздействието на навика да се чете на английски език, сочат за причина по-ниските цени на вносните книги и по-големия избор на заглавия в местните магазини и Amazon.

Ролята на е-книгите в Централна и Източна Европа

Днес е-книгите разполагат с всичко нужно, за да поставят едно ново начало. Докато печатните книги трябва да се борят с бавната доставка и високите транспортни разходи, е-книгите могат да бъдат свалени веднага и то на по-ниски цени от печатните книги на английски език. Затова читателите на английски език са сред най-рано приспособилите се към е-книгите и устройствата за четене. Обаче последствията от това се оказват наистина разрушителни. От данни на експерименталното изследване, проведено по време на лятното училище по книгоиздаване във Флоренция (юни 2013), става ясно, че от най-продаваните в Словения заглавия в електронните книжарници 70% са на английски език. За сравнение в Германия от 100-те най-продавани заглавия 1% е на английски, в Италия – 3% и 2% във Франция.

Обаче производството на е-книги на местните езици е друга работа. Според малкото данни в страните от ЦИЕ броят на заглавията на е-книги е само малка част от общия брой книжни заглавия. Например през 2012 г. в Словения, Латвия, Литва и Хърватска има само 400 до 600 заглавия на е-книги на пазара, а в Естония – 1600. Обаче в началото на 2013 в тези страни почти навсякъде е регистрирано чувствително нарастване: в Хърватска броят на заглавията е-книги на пазара нараства на 1800, в Словения и Литва стига 1000, в Чехия до 9000, в Унгария 5000–6000, а в Естония – 2000.

От 2011 г. насетне започнаха да се появяват все повече и повече е-книжарници. Някои дори започват да пускат на пазара свои собствени платформи за е-книги като Rahva Raamat в Естония. В някои случаи в подобни експерименти се включват е-телекоми като VIPnet и Hrvatski Telekom в Хърватска. В Чехия и Словакия платформите Martinus и Palmiknihu работят и от двете страни на границата.

Като се съди от въпросниците, попълнени от участниците в анкетата, според тях местните платформи са пазарни лидери, след като Amazon още не е навлязъл

в страните от ЦИЕ. Това може да се промени през 2014, когато Amazon възнамерява да отвори логистичен център в Чешката република. Трябва да се предположи, че останалите глобални играчи бързо ще го последват.

Освен тези е-платформи местна разработка в Mladinska knjiga в Словакия разработва собствена е-книжарница в сътрудничество с американската фирма Impelsys (авторът на този преглед ръководи този проект). През 2013 в Словения при сътрудничество между словенските обществени библиотеки с библиотечната платформа за е-книги Biblos (собственост на местното издателство Studentska založba) започна тестването на уникален бизнес модел: на читателя през един и същи портал му се предлага за продан или заемане в продължение на две седмици на е-книга.

Трябва да се подчертае, че в ЦИЕ между продавачите на е-книги и тези на хартиен носител няма ценови войни, защото цените на е-книгите в мнозинството случаи се определят от издателите. При често срещаната вертикална интеграция на издатели, книготърговци и продавачи на е-книги е причина за мирното съвместно съществуване на аналоговата и цифровата част на бизнеса. Поведение, което се споделя дори от независими продавачи на е-книги.

В повечето от ЦИЕ издателската отстъпка в цената на е-книгите стига до 30% с изключение на Словения, където издателите решиха, че цената на е-книгите ще бъде равна на печатните издания. Причината е, че заради по-високото ДДС и по-скъпите авторски права производствените разходи на е-книгите са повече или по-малко равни на тези за печатните издания.

В ЦИЕ предпочитаният формат за е-книгите е EPUB, а повечето издатели използват DRM hard, но има нарастващо съмнение в неговите възможности, така че все повече се насочват към водното маркиране.

Словения

Според официалната статистика в малкия словенски книжен пазар с оборот между 80 до 100 млн. евро годишно се пускат повече от 6000 заглавия. Обаче последните проучвания показваха, че от тази бройка само 3500 до 4000 са издадени за продажба на книжния пазар, докато останалата част са доклади, справочници, фирмена литература и самиздат.

Словенците са забележително активни читатели и четат не само на своя собствен език, но и на английски и в по-малка степен – немски. Английските заглавия представляват 15% от словенския пазар и в по-големите книжарници не са в отделни секции за чужда литература, а на лавиците са смесени с местните издания. Обществените библиотеки с повече от 12 заемания годишно на глава от населението внасят своя принос в активното четене.

През 2013 г. се появиха две платформи за електронни книги: Biblos и e-Emka. Biblos, която е собственост на Studentska založba, се появи като платформа за заемане на книги и беше създадена в сътрудничество със словенските обществени библиотеки и бързо набра повече от 7000 ползватели на е-книги. През септември 2013 ползвателите вече можеха да купуват е-книги със същата платформа, ако нямаше копия за заемане. Електронната книжарница на Mladinska knjiga започна да работи през юли 2013 г. с 200 заглавия на бестселъри.

Slovenia

Key Indicators	Values	Sources, comments
Book market size (p+e, at consumer prices)	€80 million in 2012	Estimates by Mladinska publishers
Titles published per year (new and successive editions)	5,621 (from 6,139 in 2010, of which around 3,500 are trade titles)	Estimates by Mladinska publishers
eBook titles (available from publishers)	1000	Estimates by Studentska založba and Mladinska publishers

Когато този доклад беше завършен, стана ясно, че продажбите на е-книги в Словения са нараснали с 300% в сравнение с цялата 2012, когато работи само iBookstore на Apple. Броят на словенските заглавия също нарастват двойно. Въпреки това продажбите на е-книги не са повече от 1% от целия пазар и само Mladinska knjiga и Studentska založba публикуват новите си издания и като е-книги.

Най-големият бестселър през периода е трилогията „Петдесет нюанса сиво“ от Е. Л. Джеймс.

Може да се предположи, че по отношение на устройствата преобладават четците, таблетите и смартфоните.

Е-книгите се облагат с нормалния ДДС от 22%, докато печатните книги се радват на намален данък в размер на 8,5%. Всички словенски е-книги подлежат на депозиране.

Литва

Книжният пазар в Литва понесе тежки удари по време на икономическата криза през 2009–2010 г., а видимото възстановяване започна през 2011, когато са издадени 3280 нови заглавия или с 22,3% повече от 2010 г. Смята се, че през 2012 г. са излезли 3450 нови заглавия.

До средата на 2013 г. бяха издадени 1000 заглавия. Е-книгите се облагат с нормалното ДДС от 21% в сравнение с намаления данък за книгите на хартиен носител от 9%.² Засега е-книгите подлежат само отчасти на депозиране, защото още няма всеобхватно законодателно решение на въпроса.

Неколцина издателства като Alma litera, Obuolys, Šviesa, TEV и Baltos lankos започнаха да пускат на пазара и е-издание заедно с печатните. Най-популярният формат за тях е EPUB, защитен от DRM. Повечето книги се продават чрез Skytickle – платформа, която търгува и с четци. Други електронни книжарници са Knygos и 100knygu. Наскоро издателите започнаха да разпространяват книгите си с помощта на глобалните платформи Amzon, Apple и Kobo. За свалянето и четенето на е-книги често се използват персонални компютри и лаптопи, защото цените на устройствата за четене не са по джоба на литовците.

² Забележително е как в европейските държави, които са такива не само на лакърдии, политиците се грижат за книгоиздаването и четенето с намален ДДС за печатните издания. Електронните книги са обложени с обичайното ДДС вероятно, защото се предполага, че който може да си купи устройство за четенето им, може да плати и двадесет и няколко процента ДДС. – *Б.нр.*

Очаква се в края на 2013 г. продажбите на е-книги да стигнат 1% от книжния пазар.

Най-големият бестселър на литовския пазар през 2013 е трилогията „Петдесет нюанса сиво“.

Пиратството е нарастващ проблем. Появяват се сайтове като El-knygos.eu и Elknygos.lt, които предлагат сканирани книги.

България

През 2012 г. книжният пазар в България нарасна с около 8%, но като се извади годишната инфлация от 4%, нетното нарастване е 4%.

В България се предлагат около 1500 заглавия е-книги, от които две трети са с български автори, а останалото са преводи. Пазарният дял на е-книгите е по-малък от 1% – може би около 0,2%. В повечето случаи заглавията на английски език се поръчват индивидуално от платформи като Amazon, но няма точни данни.

Вътрешният пазар се доминира основно от местни издателства, като повечето започват да издават и е-книги едновременно с пускането на изданието на книжен носител. Между тях са издателствата „Сиела“, „Колибри“, „Труд“, „Хермес“, „Ера“, „Ентусиаст“ и „Гурме“.

Най-големите търговци с е-книги са „Сиела“, „Вивабукс“, „Виваком“, „Хеликон“, Вгкнига, Mtel, Biblio, E-books. Всички използват DRM за криптиране. Предпочитаните устройства за четене са четци, лаптопи и таблети.

В областта на дигиталните книги пиратството е сериозен проблем. Книгите се сканират и качват на сайтове, които печелят от реклама. Законодателството не позволява блокирането на сайтове.

Чешка република

С население 10,5 млн., което в по-голямата си част говори чешки, и с дълга и богата традиция в литературата и книжната култура, Чехия има сравнително малък книжен пазар. Годишната издателска продукция е 16 600 заглавия (върхът беше достигнат през 2008 г. с 18 251 заглавия) с пазарна стойност приблизително 400 млн. евро. (По данни на Асоциацията на чешките издатели.)

При 9000 заглавия е-книги (според Ана Закова от електронната книжарница Alza.ch) те представляват 0,8% от приходите на книжния пазар през 2013, което е нарастване от 0,35% през 2012 г.

Повечето издатели пускат като е-книги само романи, основно в криминалния и любовен жанр. Продажбите се движат между 2 до 10% в този сегмент.

Сред издателите на е-книги Albatros media и Euromedia group са най-големите местни издателски групи. Както и фирми, които успяват да намерят забележително успешни начини за маркетинг на е-книги. Например Host, които реализират 8% от приходите си с е-книги. Сред авторите им са Стив Ларшон, Ларс Кеплер. Kniha Zlyn реализира 10% с е-книги. Най-продаваният техен автор е Йо Несбо, на търсене се радва и качествената местна литература. Domino също реализира 10% от печалбите си с е-книги. Издават криминални и любовни романи, качествена местна литература. Melvil Publishing реализира 20% от печалбите си с е-книги, специализирайки се в книги за самопомощ.

В сравнение с печатните книги е-книгите са с 30 до 40% по-ниски цени. Около 15% от белетристиката и 20% от небелетристиката се продават онлайн.

Разпространението на книгите се върши от новопоявили се местни платформи, както и традиционни книготърговци като Palmknihy, Alza.ch – най-големият интернет магазин в страната, Kosmas.cz.

През януари 2014 г. Google Play започна да продава чешки книги.

Унгария

(Според Геза Морчани, Magvető, Будапеща)

През последните няколко години книжният пазар на страната остава непроменен, обаче когато се добави инфлацията, се вижда, че годишният спад е между 5–6%.

В момента като е-книги са 5000 до 6000 заглавия, което представлява 1% пазарен дял. Водещите издателства като Ulpius-ház, Magvető и Kosuth са много активни в дигиталния сегмент. Използват се форматите Mobi, EPUB и PDF обикновено в съчетание с DRM. Най-големите търговци на е-книги са Ekonyv.hu, Multimediaplaza.com и Polc.hu. Тук трябва да добавим и преките покупки на ползвателите от глобалните платформи като Amazon и Apple.

Предлагат се и 30 до 40 000 пиратски копия на сканирани книги, обаче участниците в пазара смятат, че броят им не се увеличава, откакто са на разположение легалните издания.

През 2013 г. най-големият бестселър е трилогията „Петдесет нюанса сиво“.

В Унгария ДДС върху е-книгите е 27% – най-високият в Европа, но за печатните издания е само 5%.

Румъния

(Според Сивиу Лунеско, Polirom, Румъния)

Книжният пазар в Румъния преживява спад през 2008–2009 г. и оттогава няма растеж включително и в областта на подлистниците.

Е-книгите като пазарен сегмент се появяват едва през 2012 и за 2013 г. се предполага, че пазарният дял ще бъде над 1%. Около 65% от издаваните романи се конвертират и се продават като е-книги. Според данните само 10–12 издателства са започнали да пускат на пазара е-книги. Сред тях са Polirom, Humanitas и Litera. В момента на пазара има от 1500 до 1800 заглавия в цифров формат. Ползва се основно платформата EPUB. Водещият търговец с е-книги е Elefant.

През първата половина на 2013 г. бестселърите са произведения на Трейси Шевалие и Харуки Мураками. Както в много от страните от ЦИЕ ДДС за е-книгите е много по-висок от този за книгите на хартиен носител (24% и съответно 9%).

Сърбия

(Според Александър Дракулич, Knjizara, Белград)

Книжният пазар в Сърбия е с оборот между 60 и 70 млн. евро (без учебната литература).

Засега не съществува местна платформа за продажба на е-книги, тъй като разходите за създаването ѝ ще надвишават възможните приходи. Някои местни контрагенти на платформата Apple добавят 30% върху продажната цена на произведението към 40% от таксата на Apple.

Пиратството е ендемично, като много от потребителите рутинно свалят филми, музика и е-книги, разпространявани нелегално в интернет. В резултат издателствата и авторите неохотно се съгласяват произведенията им да се появяват в електронен формат.

Изводи за Централна и Източна Европа

В тази ранна фаза на развитие малките пазари изостават в местното производство на е-книги, защото появилата се нова ниша е изправена пред следните предизвикателства: трудно се връщат нужните инвестиции при местните свити пазари на тези малки езикови общности. Някои от местните езици още не се поддържат от глобалните платформи за е-книги. В някои случаи популярните търсачки са достъпни и на съответния местен език, което води до противоречие между местния и глобализацията на английския език.

Най-големите и най-добре материално читатели често са онези, които могат да четат на английски и да си поръчват направо от глобални магазини като Amazon и Apple, както и Kobo и Google. Това позволява на тези глобални играчи да разширяват търговския си дял на тези пазари, без да е нужно да превеждат предложенията си на съответния език.

В този контекст се очертаха няколко проблема: по-високото ДДС за е-книги и по-високите преводачески хонорари, които изравняват разходите за производството на е-книги и такива на хартиен носител.

Пиратството често е компенсация за недостатъчно дългия списък на заглавия, предлагани на местния пазар като е-книги.

Превод Асен Георгиев

TISP ИЛИ КАК ДА ПОЛЗВАМЕ СЪДЪРЖАНИЕ, ПРЕДСТАВЕНО ИНТЕЛИГЕНТНО ЧРЕЗ ИКТ

ПАТРИС ШАЗЕРАНД

TISP OR HOW TO HARVEST CONTENT MADE SMARTER BY ICT¹

Patrice Chazerand

SUMMARY

A couple of decades ago, European Commission's jargon would have claimed that TISP bears the hallmark of 'convergence', this celebration of a long overdue merger between content and technology. Whatever name this magic combination is going to take in the future, it will sure keep on winning the hearts and minds of consumers the world over. It already works wonders on European creativity and competitiveness.

Понякога историята се повтаря. В зората на XVII в. известен спор между привържениците на литературата и изкуството от античността и съвременността изправя вярващите във вечното безспорно превъзходство на античните творци срещу тези, които твърдят, че съчетаването на нашето наследство от знания с нови инструменти, правила и контекст ще отведе човечеството на следващо ниво от развитието му. Днешното повторение на този сблъсък поставя собствениците на правата и наследници на творците от древността в драматична ситуация, в която те се представят като жертви на армии от непокорни манияци, които размахват заплашително богатството на инструментите за подпомагане на ИКТ, за да ги принудят да включат на „скоростна“ предавка.

Можем да се успокоим от факта, че разумът е надделял с идването на XVIII в. Боало – по онова време лице на групата, която описва интелигенцията на времето като „джуджета, седнали на раменете на гиганти“ – признава тезата на Фенелон, че използването на символи от творците от миналото и обличането им с грижите, нравите и модата на настоящето би могло само да помогне на човечеството да подобри колективното си поведение: „Ако успееш да вземеш по-добрите страни на творците от античността, ти им дължиш славата от тази победа“, заключава Фенелон в емоционално отдаване на почит към човечеството, разглеждано като трайно завещание. Визията за бъдеще, основано на старите корени, спасява човечеството от съдбата да се задуши в минало с дъх на нафталин.

¹ <http://www.smartbook-tisp.eu/resources/tisp-or-how-to-harvest-content-made-smarter-by-ict> – respond

Борба за надмощие

Трудно е да се надцени тази победа. Нито кралят, нито духовенството, което определя правилата по това време, са имали твърде голямо желание да отключат навлизането на непроверени идеи: ако някои от тях определено биха могли да се окажат подривни, всички те със сигурност биха подкопали абсолютната им власт да определят кое е правилно и кое грешно по отношение на мислене, вкусове и вярвания.

По същия начин днешните регулатори не биха се отказали лесно от дадената им власт да кажат например какво представлява даден френски филм или да определят и прилагат квоти за филмовата диета на всеки жител на Франция. Но кралят и духовенството вече не управляват Франция. Потребителите и гражданите, т.е. обикновените хора, са поели контрола в свои ръце: чрез масови посещения те неизменно оценяват съдържанието, с което се срещат по всяко време и навсякъде на устройството, което ползват. Това тектонично разместване е довело до упадък фикс идеята на консервативно мислещите относно моделите на миналото. Въпреки това почитането и дори позоваването на традицията не са изчезнали. Точно обратното – ИКТ правят по-лесно и достъпно за всички намирането на това, което имаме на склад. Същото важи и за производството и разпространението на произведения, вдъхновени от по-ранни творби на мисълта или изкуството. В резултат на тази тенденция създаването на произведения, стимулирано от ИКТ, изправя поддръжниците на освободеното от окови и подпомагано от нови технологии производство срещу културните институции, чието елитарно, малтусианско възприемане на културата се ограничава до формата на интелектуалните творби – или „œuvres de l'esprit“ – които те смятат за достойни за тяхното одобрение.

Малко производители на филми се осмеляват да оспорят тези правила. Например продуцентите на „Добре дошли в Ню Йорк“ планират да пропуснат представянето на екран във Франция и да преминат директно към разпространение онлайн. Не е изненадващо, че те предизвикват гнева на институцията, която се е опитвала напразно да примами техния филм в най-желаната селекция на фестивала в Кан.

Процъфтяващ остров на бизнеса в океана от култура, подпомагана от субсидии

Въпреки всичко една творческа индустрия си е спестила скъпата преоценка на ценностите, през която секторът на аудио-визуалните произведения преминава в резултат на навлизането на ИКТ в правенето и разпространението на съдържание. Наистина издателите на книги са идентифицирали своевременно достойнствата на ИКТ – било при забелязването на таланти, улесняването на търсенето на заглавия, преминаването към четене от електронни четци или превръщането на книгите в „трансмедийни“ продукти, които включват видео и интерактивни части, като така се възползват напълно от удивителната сила на цифровата революция, за да превърнат потребителите в създатели и програмисти.

Проектът „Технологии и иновации за интелигентна издателска дейност“ (TISP) е пример за тяхното отворено отношение към технологиите. По-конкретно той планира да пренесе това отношение на следващо ниво и да допълни световната лидерска позиция на Европа в издателската дейност със съответното съвършенство, които ИКТ могат да предложат, за да подобрят издателските практики и преживяването от четенето. За тази цел консорциумът TISP обединява редица институции, свързани с издателската дейност, и представители на сектора на ИКТ под шапката на **Федерацията на европейските издатели (FER)** и **DIGITALEUROPE**.

Критическа оценка

По средата на това наистина иновативно начинание има няколко урока, върху които си заслужава да се помисли:

– И двете страни признават, че са икономически субекти (правят бизнес). Издателите не отричат, че допринасят за културното наследство на човечеството. Те приемат, че културата не е обикновена стока, че се занимават с осигуряване на храна за мозъка и душата, като оставят на други отрасли да хранят стомаха. Но това не отклонява тяхното внимание от това да управляват своите начинания като истински бизнес без намеса на правителството.

– Верни на отдавнашната литературна традиция, отвела Декарт в Амстердам и Стокхолм, Волтер в Берлин или Дидро в Санкт Петербург, европейските издатели не биха се ограничили в клетки, размахвайки знамената само на дадена нация. Вярно е, че те дължат мястото си на върха на световните класации на изумителната творческа мощ на европейските умове, но, което е по-важно, те могат да различат бестселър от обикновено заглавие, добри са в извършването на превода и маркетинговата дейност, което позволява на успешните заглавия да преминават границите, и така да дадат своя принос към универсалната култура. Това ги е превърнало в естествен партньор на олицетворението на дейността без граници – отрасъла на ИКТ.

– Накратко, издателите нямат нищо общо с културно изключение, погрешно тълкувано като аудио-визуално освобождаване от основаната на правила международна търговия. Далеч от мисълта да обременяват своята индустрия с мрежа от разпоредби, целящи да ограничат излагането на книгите на показ, те не биха пожалили усилия, за да улеснят този процес. Вместо да се опитват да защитят миналото от бъдещето, те се стремят да направят така, че миналото да подпомогне бъдещето. Тази отличителна черта ги прави естествен партньор на сектора, който се основава на иновациите – ИКТ.

Преди няколко десетилетия според жаргона на Европейската комисия би трябвало да се каже, че TISP носи чертите на „сближаването“, тази възхвала на отдавна закъснелото сливане между съдържание и технология. Независимо от името, което тази магическа комбинация ще приеме в бъдеще, тя със сигурност ще продължи да печели сърцата и умовете на потребителите по целия свят. Тя вече прави чудеса по отношение на европейската творческа сила и конкурентоспособност. Именно това има значение. Няма да сгрешите, ако разглеждате TISP като върха на айсберг с величест-

вени размери, който е резултат от това, че Европа в крайна сметка използва своята карта АСО (игра на думи, от англ., *Ace – aco*; тук АСЕ – Arts, Culture, Entertainment – изкуство, култура, развлечение), която до момента тя е прикривала в нейните солидни препоръки по отношение на ИКТ. Внимавайте, останалата част от света!

*Превод Диана Бойчева,
член на УС на АБК,
отговорник за България по проекта TISP*

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ

проф. д-р Алберт Бенбасат

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по журналистика и масова комуникация
Катедра „Печат и книгоиздаване“*

Стойо Вартоломеев

Издателска къща „Хермес“

гл. ас. д-р Румелина Василева

*Университет по библиотекознание и информационни технологии
Катедра „Библиотечен мениджмънт“*

Георги Дамянов

*Министерство на културата
Дирекция „Авторско право и сродните му права“
Директор*

гл. ас. Татяна Дерменджиева

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
Национална ISBN агенция
Библиограф експерт*

Цветелина Дечева

Издаателство „Ера“

Атанас Джажев

*Университет по библиотекознание и информационни технологии
Докторант*

Гергана Драйчева

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Философски факултет
Катедра „Европеистика“
Магистър по специалност „Е-Европа“*

Лидия Згурова

Издаателство „Фют“

Александра Кънева

Книгоиздаателство „Труд“

Д-р Ангел Манчев

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по журналистика и масова комуникация
Хоноруван преподавател*

Светлана Минева

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по журналистика и масова комуникация
Катедра „Печат и книгоиздаване“
Докторант*

Димитър Риков

Издателство „СофтПрес“

гл. ас. д-р Силвия Станчева

*Университет по библиотекознание и информационни технологии
Катедра „Библиотечен мениджмънт“*

ас. Радослава Стефанова

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
Национална агенция за ISSN
Главен библиограф*

гл. ас. д-р Анка Стоилова

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
Отдел „Ориенталски сборки“
Архивист*

Пламен Тотев

Издателска къща „Персей“

доц. д-р Антоанета Тотоманова

*Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
Направление „Национална библиография“
Ръководител*

Патрис Шазеранд

*DIGITALEUROPE
Директор „Дигитална икономика и търговия“*

ДОКУМЕНТИ ЗА УЧАСТИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В СИСТЕМАТА ЗА ОБЕДИНЕН ОТЧЕТ НА ДАННИТЕ ЗА ПРОТИВНИКА (СОУД) 1975–1991 г.

ВАЛЕРИ КАЦУНОВ

DOCUMENTS FOR BULGARIA'S PARTICIPATION IN THE INTERLINKED SYSTEM FOR RECOGNIZING ENEMIES (SOUD)

Valeri Katzounov

SUMMARY

The Interlinked System for Recognizing Enemies (SOUD) is an automated information system which was founded in 1977 and became fully operational in 1979. It was established on the grounds of an agreement signed in Moscow by the Ministers of Interior of Bulgaria, Hungary, East Germany, Cuba, Mongolia, Poland, the Socialist Republic of Czechoslovakia and the Soviet Union. Socialist Republic of Vietnam joins the Agreement in 1982.

Creating SOUD is a stage in uniting the efforts of the security services of the former communist countries of Eastern Europe in their fight against subversive activities of the special services of the then enemy. The tense international situation of confrontation, the intensification of the ideological struggle between „capitalism“ and „socialism“ forced the political leaders of the eastern block to address with even greater attention the issues related to the cooperation and consolidation of the efforts of the security services. The SOUD Agreement is aimed at cutting, exposure and actively counteracting the hostile actions taken by the special services of the enemy in the political, ideological, economic and other fields.

The purpose of the developed centralized information system is the accumulation, storage, processing and use of operational data for the enemy. The data relate mainly to the secret services of the U.S. and NATO, the personnel working in them and the categories of persons related in one way or another with these services.

SOUD is based on the principle of a multilateral agreement. Its activity is regulated by the relevant legal documents signed by its so-called „customers“ (the bodies of the special services of the countries of the eastern block).

The operation of SOUD and the coordination with its „Subscribers“ is performed by the so-called „Working unit“ based in Moscow. This unit per-

forms the coordination between the specialized structures of the system and the „subscribers“.

At the beginning of 1991 the management team of the Bulgarian Ministry of Interior estimates that „the data accumulated in the information array will be valid for operational work for many years“ and that makes them valuable for the activities of the Bulgarian secret services.

„Системата за обединен отчет на данните за противника“ (СОУД) е замислена в периода на „разведрияването“ по време на Студената война. Тя е проектирана и реализирана по съветска идея, като основната ѝ цел е координиране усилията на социалистическите страни в сферата на контраразузнаването и разузнаването. СОУД е форма на оперативен отчет.¹ Тя е свързана с оперативния отчет на всяка страна членка и нейната база данни е обща за страните членки. Предвидено е СОУД да се създаде на два етапа. В началото в нея се набира информация само за лица, а по-късно, в края на 80-те години се предвижда да се обработва и информация за обекти. СОУД е автоматизирана информационна система. Данните се въвеждат чрез „анкетни карти“, а запитванията към нея са за отделни хора или тематични. Системата автоматично уведомява за лица от особено опасни категории (ЛООК).

Участието на България в СОУД е най-общо казано елемент от „българо-съветската дружба“ и се регулира с двустранни междудържавни актове. Така още в Перспективния план за взаимодействие между органите на външното разузнаване на МВР на НРБ и КГБ на СССР за периода 1975–1980 г. „братските органи“ на България и Съюза на съветските социалистически републики се задължават да ползват обща агентура и да обменят информация за чужденци.²

¹ От същото време е и последната Инструкция за оперативния отчет на Държавна сигурност № I–20, в която е дадено следното определение за оперативен отчет: „Оперативният отчет е съсредоточаване, регистриране, систематизиране и класифициране в определени териториални предели и по строго установени единни правила, осигуряващи секретност и най-пълно и бързо използване в оперативната работа на сведения и материали за разузнавателните и контраразузнавателните органи на противника, за неговите кадрови разузнавачи и агенти, за задграничните антинародни организации и техните членове, за враждебните елементи вътре в страната, за лицата, които са извършили, извършват или са заподозрени в извършване на вражеска дейност, а така също и за агентурата на органите на Държавна сигурност“. Вж. **Инструкция** за оперативен отчет на Държавна сигурност № I–20. София: Архив на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на българската народна армия, М, ф. 1, оп. 11, а.е. 320, с. 3.

² **Перспективен** план за взаимодействието между органите на външното разузнаване на Министерството на вътрешните работи на Народна република България и Комитета за държавна сигурност при Министерския съвет на СССР през 1975–1980 г., 4 юни 1975 г. София: Архив на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на българската народна армия, Р, ф. 9, оп. 3, а.е. 435, л. 36–54.

В изпълнение на този план през ноември 1975 г. Комитетът за държавна безопасност (КГБ) изпраща на Първо главно управление (ПГУ) предварително предложение за принципите за създаване и функциониране на Система за обединен отчет на данните за противника. Управлението реагира бързо и изпраща отговор, който разкрива подробности от съветското предложение. Преди всичко в документа са определени категориите лица, които ще бъдат въвеждани в бъдещия обединен отчет. Това са:

- установени разузнавачи и агенти на специалните служби на капиталистическите страни;
- разобличени подстави³;
- персоналът на централите за идеологическа диверсия;
- членовете на терористични организации;
- лица, изгонвани от социалистическите страни или имащи запрещение да влизат в социалистическите страни.⁴

На въпроса какъв обем данни българската страна може да заложи първоначално, отговорът е 3500–4000 души. Текущият поток данни за в бъдеще се оценява на около 10–20 души месечно или около 200 годишно. Запитванията към системата се определят на около 500 годишно. Срокът за първоначално подаване на информация към изграждащата се система при пълно натоварване на наличния персонал се определя на година, година и половина. В хода на предварителните обсъждания става ясно, че входящата информация трябва да бъде записана на руски език, но с латинска транскрипция.⁵

През същата 1976 г. страните участнички: ГДР, НРБ, ПНР, Куба, Монголия, ЧССР, УНР и СССР, без участието на Румъния, се споразумяват за принципите, на които ще бъде изградена СОУД. По-важните от тях гласят:

1. Ползватели (потребители)⁶ на системата ще бъдат не само разузнавателните и контраразузнавателните служби, но и военното разузнаване и контраразузнаване на страните участнички.
2. СОУД е предназначена да решава разузнавателни и контраразузнавателни задачи.
3. Събраната информация е само за участниците в системата.
4. Определени са категориите лица, подлежащи на отчет.
5. На отчет в системата не се взимат лица, граждани на страните участнички. На практика обаче в запазените документи на СОУД в България има и такива лица.
6. Определени са основните раздели информация за тези лица.
7. Входящите и изходящи документи в системата трябва да са унифицирани.
8. Данните за взетите на отчет лица се съхраняват за мъжете до достигане на 80-годишна възраст, а за жените до 75 години.

³ Имат се предвид подставени лица.

⁴ **Справка** [на рус. ез.]. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а. е. 1, л. 4.

⁵ **Справка**. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а. е. 1, л. 12–13.

⁶ За България първоначално това са: Първо главно управление – ДС (ПГУ), Второ главно управление – ДС (ВГУ), Трето управление – ДС и Шесто управление – ДС.

9. Работният език на системата е руски.

10. Използва се единен речник и класификатор.

11. Създава се Работен апарат (РА) – централно управление на СОУД със седалище Москва, който се комплектува на първо време от съветски персонал. В отделните страни се създават „подразделения за взаимодействие с РА“.

12. Проектирането, строителството и оборудването на РА се финансира от СССР.

За проектиране на системата се определят две, две и половина години, а за внедряване – една, една и половина години.⁷ Самото споразумение е подписано на 14 ноември 1977 г. в един екземпляр и се съхранява в КГБ. Документът е скрепен с подписите на министрите на вътрешните работи на НРБ, УНР, Куба, ПНР, ЧССР, председателя на КГБ, министъра на обществената безопасност на Монголия, министъра на Държавната безопасност на ГДР.⁸ В него отделните страни са определени като „абонати“.

Според Техническото задание за изработване на системата тя трябва да влезе в пробна експлоатация през май 1980 г., а в началото на 1981 г. да бъде предадена за редовна експлоатация. За да стане това възможно, всяка страна трябва да предаде определен брой анкетни карти. България поема конкретен ангажимент да представи 2000 карти за отделни лица. От една справка за изпълнението на това задължение с дата 23.V.1980 г. обаче става ясно, че са предадени едва 200 карти. Изоставането не остава незабелязано от „съветските другари“ и както пише в същия документ, „това едва ли се нуждае от коментар“. Следващите две страници от него са изпълнени с наставления за преодоляване на изоставането.⁹

Работата тръгва мудро и през май 1981 г. началникът на Трети отдел „Картотека и архив“ ген. Нанка Серкеджиева изпраща докладна записка до зам.-министъра на МВР ген. Стоян Савов, в която информира прекия си началник, че: „Независимо от затрудненията някои, от които съществуват и сега, ние успяхме да предоставим определената ни за 1980 г. бройка от 3500 анкетни карти. От тях 58% бяха издирени, анализирани, обработени и изпратени от нас¹⁰. Останалите 42% получихме за обработване от четирите „потребители“ на Системата. От месец януари 1981 г. Системата е въведена в експлоатация и е на разположение на своите „абонати“. Това означава, че „абонатите“ ѝ могат да отправят искания за проверка по отчета на СОУД, както и да изпълняват задължението за ритмично подаване на анкетни карти, допълнения и корекции на същите. От 1 януари досега са отправени само седем искания за проверка по отчета, въпреки че при първоначалното уточняване с „потребителите“ бе посочено, че ще се пускат средно по 320 искания на месец. За същия период от близо пет месеца не постъпват анкетни карти от:

⁷ **Основни** принципи за създаване на Система за обединен отчет на данните за противника [на рус. ез.]. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а. е. 1, л. 17–25.

⁸ **Съглашение** за Система за обединен отчет на данните за противника [на рус. ез.]. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а. е. 2, л. 1.

⁹ **Справка** относно изпълнението на поетото от нас задължение към СОУД. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а. е. 56, л. 42.

¹⁰ Има се предвид същият отдел Трети – ДС „Картотека и архив“.

Първо главно управление ДС, Трето управление ДС и Шесто управление ДС, а от Второ главно управление ДС са получени само 5–6 броя. Изпратените от началото на годината досега близо 900 карти и допълнения са подготвяни с наши сили от архивни материали.¹¹

Две години по-късно положението не се е променило особено. От поредната информация на Н. Серкеджиева научаваме повече подробности за структурата на СОУД: „Системата за обединен отчет на данните за противника (СОУД) е нова форма за многостранно сътрудничество между девет страни от нашата социалистическа общност. Тя влезе в сила на 29 декември 1977 г. с подписването на Споразумението за създаване на СОУД от министрите на вътрешните работи на съответните страни, участващи в Системата. Въз основа на споразумението е подписан Протокол за неговото приложение, както и редица други нормативни документи, регламентиращи дейността на СОУД. От месец април 1979 г. Системата за обединен отчет на данните за противника започна своя пробен период, а от началото на 1981 г. е въведена в редовна експлоатация. Системата за обединен отчет на данните за противника има следната структура:

1. РАБОТЕН АПАРАТ със седалище в Москва (Център) – обезпечава проектирането, функционирането и развитието на СОУД.

2. АБОНАТИ – органите на сигурността на отделните страни участнички в Системата.

Абонати на Системата са: Народна република България, Унгарската народна република, Германската демократична република, Република Куба, Монголската народна република, Полската народна република, Чехословашката социалистическа република, Съюза на съветските социалистически републики и Демократична република Виетнам. Според нормативните документи абонатите са в правото си сами да определят потребителите на Системата, да разработват своя инструкция и да осигуряват нормалното функциониране на СОУД.

3. ПОТРЕБИТЕЛИ – оперативните поделения, определени от ръководството на Министерството на вътрешните работи на страните абонати на Системата. Обезпечават издирването и предаването на данните за противника, определят режима на тяхното ползване, получават данни за противника въз основа на свои запитвания до Работния апарат на СОУД и ежемесечна информация за лица от особено опасна категория. За потребители на Системата са утвърдени следните оперативни поделения: Първо главно управление ДС, Второ главно управление ДС, Трето управление ДС и Шесто управление ДС.

4. ПОДЕЛЕНИЕ ЗА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ – координира дейността между потребителите и Работния апарат на СОУД. На съвещание от 9 декември 1977 г. е решено това поделение да бъде включено в състава на отдел „Трети – ДС“ като Отделение за взаимодействие. Първоначално за него се предвиждат да работят 10 души.¹²

¹¹ Докладна записка. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 56, л. 93.

¹² Информация относно участието на Министерството на вътрешните работи в Системата за обединен отчет на данните за противника (СОУД) и предложения за подобряване работата в това направление. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 79, л. 2–3.

Страните участнички предоставят свободно свои данни в СОУД, но поставят известни ограничения за тяхното ползване, които с течение на времето се свеждат до следните „режими на ползване“:

– режим А: Всички налични данни се предоставят, без да се уведомява за постъпилото искане абонатът, поставил лицето на отчет;

– режим В: Всички налични данни се предоставят, като се уведомява за постъпилото искане абонатът, поставил лицето на отчет;

– режим Е: Данните не се предоставят, като в отговора до интересуващия се за лицето абонат се посочва, че неговото искане за проверка е изпратено в органа на сигурността на абоната, поставил лицето на отчет, с цел решаване въпроса за евентуалната възможност да се предостави информацията на интересуващия се абонат.¹³

На базата на основните ръководни документи, изпратени от Центъра в Москва на СОУД, Трети отдел – ДС разработва Временна инструкция № 1–178, както и български образци на руски оригинални входящи и изходящи документи, които са съгласувани с потребителите. В кратки срокове отделът снабдява основните потребители с необходимите работни документи: Анкетни карти (работен вариант); Искания за проверка по отчета на СОУД; подробни Указания за попълване на входящите и изходящи документи със съответно Приложение (речници за използваните категории). Всички документи са утвърдени от министъра на вътрешните работи.

Центърът определя на МВР на НР България (Държавна сигурност) като абонат на Системата контролната бройка от 3500 анкетни карти, необходими за пускането на СОУД в експлоатация. Възложената задача е изпълнена в срок.

През 1981 г. започва работа и по декодиране на информация за лица от особено опасните категории (ЛЮОК), получавана ежесечно от Центъра. В Трети отдел – ДС тя се привежда във вид, удобен за ползване от потребителите. Към края на годината българската Държавна сигурност разполага с информация за 10 266 лица. По същото време на базата на заложените в СОУД анкетни карти е създадена фонетична картотека, състояща се от 23 481 картон, по която се правят справки.

В Трети отдел – ДС се извършва и анализаторска работа относно участието на потребителите в системата. На всеки потребител са изпращани конкретни отчети и справки, в които са отразявани констатациите по изпълнението на поетите задължения. В много от тези документи личи огорчението от лошо свършената от потребителите работа: „Недостатъчно постъпление на информация от потребителите, които не представиха цялата намираща се у тях информация за лица, подлежащи на въвеждане в СОУД. Не се изпълни и задължението да се заложат всички лица, намиращи се в околните управления по съответните направления, включително и такива от архивни материали. Това наложи отделът със собствени сили да издири и обработи от архива към същия всички лица, представляващи обект на Системата. Със същата цел бяха прегледани и над 20 000 оперативни преписки от архива на Второ главно управление ДС. По този начин се изпълни задължението към СОУД. Основният извод, който се налага от анализа на данните, е, че постъпилата информация за три години от четирите потребители съставлява

¹³ **Протокол** за внасяне на допълнителни данни и изменения в Правилника за СОУД. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 22, л. 37–38.

едва 37% от общия брой на предложените за залагане в Системата лица (ПГУ – 19,5%; ВГУ – 11,7%; Трето управление ДС – 0,2%; Шесто управление ДС – 5,6%), Останалите 63% са заложени от отдел „Трети – ДС“. Потребителите недостатъчно използват и предоставената им възможност за извършване на проверка по отчета на СОУД за лица, спрямо които те имат определен оперативен интерес.¹⁴

През 1984–1985 г. това изоставане е наваксано. Първо, Второ и Шесто управление въвеждат информация преобладаващо в режим „А“, а близо 1/3 е в режим „В“. Свидетелства за това има в справките за отчетите на тези управления.¹⁵

Оценката от руска страна не закъснява. Това е видно от писмо на Центъра в Москва до „Абонат № 1“ – България от 6.V.1985 г.: „Считаме за необходимо да отбележим, че сътрудничеството по линия на СОУД с органите за сигурност на НРБ се развива успешно. За периода на експлоатация на СОУД Абонат № 1 (НРБ) е поставил на отчет в системата повече от 8600 Анкетни карти, което почти 2,5 пъти превишава първоначално приетото задължение. Забелязаният през 1982 г. спад в обема на постъпващата информация, понастоящем е напълно преодолян, и потокът на изпращаните в Работния апарат на СОУД Анкетни карти от 1983 г. значително превишава допълнително поетото от Абонат № 1 (НРБ) задължение. За това, по всяка вероятност е допринесла извършената от Вас значителна работа по разширяване числото на потребителите на СОУД. Повиши се качеството на отправяната информация, към която в настоящия момент РА на СОУД няма съществени претенции. ...За времето на експлоатация на Системата от Абонат № 1 (НРБ) са постъпили повече от 4 хиляди искания за проверка по отчета, потокът от които постоянно се увеличава, което говори за по-активно използване възможностите на СОУД от оперативните поделения на МВР – НРБ.“¹⁶

Включването на съответните органи на Министерството на вътрешните работи – потребители на Системата, се осъществява на етапи. Първоначално с посочената Временна инструкция от 1979 г. за потребители на СОУД са утвърдени: Първо главно управление – ДС, Второ главно управление – ДС, Трето управление – ДС, Шесто управление – ДС. Според същата Инструкция се оформя и Подразделението за взаимодействие със СОУД, включено в състава на отдел „Трети – ДС“. Впоследствие на оперативка на ръководството на Министерството, състояла се на 3.X.1983 г., се решава да се разшири кръгът на потребителите с включването на: Софийско градско управление на МВР и окръжните управления на МВР в Пловдив, Бургас, Варна и Русе. От втората половина на 1985 г. със санкция на министъра се възприема предложението за потребители на СОУД да бъдат включени и останалите окръжни управления на МВР, с което приключва третият етап от

¹⁴ **Информация** относно участието на Министерството на вътрешните работи в Системата за обединен отчет на данните за противника (СОУД) и предложения за подобряване работата в това направление. 11.07.1983 г. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 79, л. 14–15.

¹⁵ Вж.: **Архив на КРДОПБГДСРСБНА**, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 85, л. 2–5; М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 85, л. 13–17; М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 85, л. 68–70; М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 85, л. 72–76.

¹⁶ **Писмо** до подразделението за взаимодействие със СОУД. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 18, л. 19–20.

въвеждането на СОУД в България. В резултат на това всички органи от системата на Министерството на вътрешните работи на НРБ, отговарящи за сигурността на страната, са включени като потребители на Системата за обединения отчет на данните за противника (СОУД).

В резултат на усилията на отделните потребители и на Подразделението за взаимодействие със СОУД, от момента на въвеждането на Системата в експлоатация до 30.ІІІ.1986 г. са въведени 10 779 лица, попадащи във възприетите категории. По броя на въведените лица в масивите на обединения отчет България се нарежда на четвърто място след СССР, ГДР и ЧССР. След нея са Куба, ПНР, УНР и останалите участници в това многостранно сътрудничество. Процесът за запълване масивите на Системата продължава, като стремежът е да се предоставя по-актуална и оперативно значима информация.

В една информация за участието на МВР в СОУД се съобщава, че за изтеклия петгодишен период в Москва са изпратени 7429 Искания за проверка. Отправени са и няколко тематични искания – дейност, която Работният апарат на СОУД „отпочва“ от септември 1985 г. Средният процент на положителните отговори за последните две години възлиза на 5% за отделни потребители като Първо главно управление – ДС и Второ главно управление – ДС. По обясними причини този процент за отделни години е двойно по-висок. В обмена на информация е включено и задължението на Центъра (Работният апарат на СОУД) ежесечно да изпраща на своите абонати списъци за лицата от особено опасните категории, към които се отнасят терористи, диверсанти, отвличащи въздушни и морски съдове, похитители на заложници и издирвани държавни престъпници. Броят на тези лица възлиза на над 12 000, данните за които след декодиране и съответно обработване се предоставят на Второ главно управление – ДС. От тях са заделени 2250 лица, които са включени в информационната система „Скреч“ и към които се провеждат по-настъпателни мероприятия при посещението им в България. Постъпващата от Центъра информация дава възможност да се мисли и за други мероприятия за максимално използване на информацията, отнасяща се за лицата от тези категории.

На работна среща, проведена през м. март 1986 г. в Москва с всички участници в СОУД, за българската страна в системата са направени следните изводи:

– Незадоволителна е активността, с която отделните потребители представят за включване в СОУД лицата от нововъзприетите категории, като: дипломати, сътрудници на дипломатически и консулски представителства у нас; акредитирани журналисти в НРБ; икономически и търговски представители в нашата страна. Тези категории се отнасят за граждани на страните, участващи в НАТО, както и тези от Китай и Япония.

– През отчетния период (до 30.X.1985 г.):

а) преобладават терористи, които са над 88% от всички лица от особено опасните категории и от тях едва около 26% тогава са били заложени в „Скреч“;

б) лицата от другите категории възлизат на 1341 и заедно с останалите терористи са извън полезрението на българските органи;

в) съвсем незначителна е цифрата на заложените от МВР на НРБ лица от особено опасните категории, които са общо 246 и съставляват едва 2,15% от всички.

– От новоутвърдените потребители на втория етап най-активно се включва Софийско градско управление МВР, следвано от Окръжно управление на МВР гр. Варна и гр. Бургас. Незадоволително е обаче участието на окръжните управления на МВР в гр. Пловдив и гр. Русе. Останалите окръжни управления на МВР, утвърдени за потребители на третия етап, с малки изключения, прекалено бавно се включват както в запълването на масивите на СОУД, така и при използване възможностите, които тази Система предоставя. Проявява се неоправдано изчакване, въпреки че на всички са предоставени основните нормативни документи, регламентиращи дейността в това направление. Проведени са на място и съвещания с оперативния състав, който ще изпълнява тази задача. Тези съвещания са съчетани и с конкретни практически разяснения.¹⁷

Запазени са справки за участието на отделните управления „потребители“ на СОУД. В една такава справка от 11.ІІ.1986 г. се съобщава за участието на Трето управление ДС през изтеклата 1985 г.: „За изминалата година от Трето управление ДС постъпиха общо 183 анкетни карти за лица, подлежащи за включване в Системата за обединен отчет на данните за противника (СОУД), които са със 125 в повече спрямо тези, получени от управлението през 1984 г. В процентно отношение броят на постъпилите от Трето управление ДС анкетни карти за 1985 г. съставлява 9,2% от въведените от всички потребители. През 1984 г. този процент е едва 3,27% от общото постъпление. Това съпоставяне е красноречив показател за значително активизиране участието на управлението в запълване на масивите на Системата. Разглеждани по национален признак, въведените в Системата 159 лица, преобладават тези от Югославия – 47 лица, следвани от Гърция – 32 лица, Турция – 31, САЩ, 28 и други – 21 лица. Прави впечатление, че 116 лица от въведените са заложили с режим на ползване „В“, което е показател, че спрямо тези лица съществува и понастоящем определен оперативен интерес. Определен спад има по отношение Исканията за проверка, които управлението е отправило през 1985 г. Техният брой е 86 срещу 120 за 1984 г. Положителните отговори са 2 и съставляват 2,33% при среден процент 5“¹⁸.

В друга справка от същата дата и за същия период, но изготвена от Шесто управление, се прави следният подобен отчет: „За изминалата година от Шесто управление ДС постъпват общо 426 анкетни карти за лица от категориите, които подлежат на включване в СОУД. Констатира се, че по броя на постъпилите документи управлението е на първо място сред останалите потребители както в абсолютни цифри, така също и в процентно отношение – 21,5%. Въведените анкетни карти за 440 лица по характера на подривната им дейност се разпределят както следва:

¹⁷ **Информация** относно участието на Министерството на вътрешните работи в Системата за обединен отчет на данните за противника (СОУД) и предложения за подобряване работата в това направление. 29.04.1986 г. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 80, л. 41–45.

¹⁸ **Справка** относно участието на Трето управление ДС в Системата за обединен отчет на данните за противника (СОУД) през 1985 г. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 85, л. 78–79.

- ръководещ състав на центрове за идеологическа диверсия – 13 или 2,9%;
- лица, провеждащи идеологическа диверсия – 353 или 80%;
- подозирани във връзки със специални служби на противника – 38 или 8,4%;
- подозирани в принадлежност към специалните служби – 7 или 1,6%;
- сътрудници на специални служби на противника – 5 или 1,1%.

Анализът на тези цифри разкрива, че около 83% от лицата, представени от Шесто управление ДС, са заангажирани в една или друга степен с провеждането на идеологическа диверсия, което и потвърждава насочеността на управлението срещу тази подривна дейност. Съпоставен с 1984 г. този процент е нараснал с 28%, което се отчита като положителен факт. По национален признак лицата се разпределят както следва: Гърция – 29, ФРГ – 22, Япония – 19, араби – 16, а най-много са тези от категорията „други“ – 288. На Шесто управление ДС принадлежи първенството и за постъпилите Искания за проверка по отчета на СОУД през 1985 г. Техният брой достигна 612¹⁹.

Постепенно кръгът от лица, включвани в Системата, се разширява. През август 1986 г. от Работния апарат на СОУД съобщават, че при работните срещи на участниците е направен изводът, че „за оперативната целесъобразност в отделни случаи, наред с акредитираните журналисти и кореспонденти на отчет в СОУД да подлежат също и лица, по същество отнасящи се към тази категория, но не акредитирани (например кино- и телеоператори и т.н.), като в раздел „Допълнителни данни“ на анкетната карта се посочи, че лицето не е преминало акредитация“²⁰.

На 21–24.III.1988 г. в София се провежда поредната многостранна среща, но без Монголия. Присъстват шефът на Работния апарат Анатолий Василевич Смирнов, а съветската делегация се води от Михаил Алексеевич Фомичев – началник Управление „И“ към ПГУ–КГБ. От българска страна присъства зам.-министър ген. Стоян Савов. Обсъжда се „Концепция за отчета на обектите на противника в СОУД“. Основният извод за българската страна, който се прави след тази среща, е, че Системата се е утвърдила като необходима в контраразузнавателната работа на ДС.²¹

В началото на октомври 1988 г. в София пристига писмо от Центъра в Москва. В него се дават указания за поредното разширяване кръга на лицата, водени на отчет с дипломати, журналисти, сътрудници на търговци, икономически представители и културни центрове. От 1.IX.1988 г. започват да се въвеждат и данни за граждани на Тайланд. От същата дата се натрупват и сведения за наблюдателите и инспекторите в зоните за прилагане на мерки на доверие и други представители на капиталистическите страни в това число членове на летателни екипажи.²²

¹⁹ **Справка** относно участието на Шесто управление ДС в Системата за обединен отчет на данните за противника (СОУД) през 1985 г. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 85, л. 82–84.

²⁰ **Писмо** до Поделението за взаимодействие със СОУД. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 22, л. 13.

²¹ **Докладна** записка от ген.-майор Нанка Серкеджиева – началник отдел „Трети“ – ДС. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 13, л. 216.

²² **Писмо** до Отделението за взаимодействие със СОУД. София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА, М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 22, л. 117.

Разпадането на социалистическата система неминуемо води и до разпадане на Споразумението за СОУД и през пролетта на 1991 г. България официално прекратява участието си в нея. Така проблемът какво да се прави с натрупаната информация става много актуален. В един документ от 24.I.1991 г. за състоянието на СОУД от гледна точка на България се казва, че „за 12 години на своето съществуване в СОУД страните-участнички са въвели „над 260 000 оперативно интересни лица, от които 17 000 от МВР на България“²³. Дава се оценка на натрупаните в системата данни: „В нея се съдържат много данни за лица, провеждащи подривна дейност срещу страните-участнички, както и за лица, които могат да предприемат престъпни действия и представляват оперативен интерес за органите на сигурността“²⁴. В същия документ се предлага да се премине към сътрудничество на двустранна основа с бившите партньори в СОУД. Препоръчва се евентуалните нови споразумения между МВР на Република България и органи на сигурността на други страни да включат клаузи за обмен на информация.²⁵

Хронологически един от последните документи за българското участие в СОУД представлява и своеобразен отчет на резултатите от него. Това е докладна записка до главния секретар на МВР от майор Любчо Илиев, зам.-началник на отделение 3 при Служба информация и архив на МВР (бивш Отдел трети – ДС). Документът е със заглавие: „Решаване проблемите с оползотворяване информацията, постъпила по каналите на СОУД и бъдещето на Отделението за взаимодействие при СИА“²⁶ МВР“ и е с дата 9.V.1991 г. В него четем: „За 12 години в Отделението за взаимодействие при МВР на България е натрупана значителна по обем и по качество актуална и оперативно-интересна информация за близо 55 000 лица, чужди граждани. Информацията, съхранявана в Отделението за взаимодействие, се отнася за:

А. Картотека на заложените лица, съдържаща данни за близо 17 000 лица, от които около:

1. 12 000 са свързани със специални служби (кадрови разузнавачи, агенти, подозирани във връзка и в принадлежност към тези служби);
2. Около 1000 – терористи и лица, свързани с терористични организации;
3. 1100 лица – чужди кореспонденти и дипломати;
4. Около 2500 лица – изгонени от Република България и със запрещение да посещават страната;
5. Останалите са от други категории.

Картотеката е подредена и е в готовност да функционира.

Б. Картотека на лица от особено опасни категории – терористи, отвличащи въздушни и морски съдове, похитители на заложници, съдържа данни за около 17 000 лица. Картотеката е свалена в архив, но с неголеми усилия може да се приведе в работно състояние.

²³ Докладна записка относно Системата за обединен отчет на данните за „противника“ (СОУД). София: Архив на КРДОПБГДСРСБНА. М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 50, л. 35.

²⁴ Пак там.

²⁵ Пак там, л. 37.

²⁶ Служба „Информация и архив“.

В. Информация за лица, проверени по отчета на СОУД с положителен отговор – 1100 лица.

Данните се съхраняват като машинни разпечатки и обработени справки.

Г. Информация, получена от Работния апарат на системата по тематични заявки – съдържа данни за близо 3000 лица под формата на декодирани машинни разпечатки и справки.

Д. Информация за лицата, проверявани по отчета на СОУД – 17 500 души. Съдържа се в регистрите на сектор „Искания за проверка“.

Е. Информация за обекти на противника (специални служби, разузнавателни и контраразузнавателни органи, терористични и екстремистки организации). Съдържа данни за около 2000 обекта, подредени по азбучен ред в машинна разпечатка, получена от Работния апарат, както и справочници на специалните служби и на терористични организации по страни.

Данните за заложените лица представляват най-достоверната и значима информация за чуждите граждани, придобита от бившите потребители на системата: Първо главно управление, Второ главно управление, Третото управление, Четвърто управление, Шесто управление, Софийско градско управление и регионалните поделения на Държавна сигурност. Информацията за лицата от особено опасни категории, получена по каналите на СОУД, отразява усилията на органите за сигурност на 9-те страни – абонати на системата²⁷.

Внимателният прочит на документите, свързани с участието на България в СОУД, оставя впечатлението, че най-заинтересованата страна в Системата е бившият Съветски съюз. Данните за 260 000 души остават затворени в информационните бази на КГБ. Днес достъп до тях има само Федералната служба за безопасност на Русия.

В заключение трябва да се отбележи, че цялата информация за оперативен интерес чужденци, останала вследствие участието на България в СОУД, е запазена в Архива на Комисията по досиетата в София. Тя обхваща широк кръг чужди граждани, сред които хора на науката, изкуствата, журналистиката и др. Хора, които в онова време са били, а някои и днес са наши колеги. Съобразно закона информацията за тях е недостъпна за широката публика. Допустими са само персонални справки на лица, включени в СОУД. До служебните документи достъпът е свободен.

²⁷ Докладна записка от майор Любчо Н. Илиев – зам.-началник на отделение 03 при Служба „Информация и архив“ – МВР относно: Решаване проблемите с оползотворяване информацията, постъпила по каналите на СОУД и бъдещето на Отделението за взаимодействие. София: Архив на КРДОПБГДСРБНА. М, ф. 8, оп. 13А, а.е. 50, л. 82–83.

ПРОФ. ДОНКА ПРАВДОМИРОВА НА 70 ГОДИНИ

МАРИЯНА НИКИФОРОВА

PROF. DONKA PRAVDOMIROVA
Mariyana Nikiiforova

SUMMARY

Prof. D. Pravdomirova's path of life and professional experience are presented briefly – a bibliographer – theoretician, a functionalist and a lecturer with many years of service at the University of Library Science and Information Technologies in Sofia; her contributions as a historiographer of the Bulgarian bibliography have been emphasized, as well as her authorship of bibliographies of prominent writers, historians and bibliographers (D. Debelyanov, Anton Donchev, Dmitriy-Lihachov, K. Kosev, R. Radkova, V. Traykov, Kr. Zotova, R. Koleva, etc). The article has been expanded with a list of her more significant publications.

*За да обучиш друг трябва повече ум,
отколкото сам да се научиш.*

М. Монтен

Проф. д-р Донка Правдомирова Боянова е родена на 28 юли 1944 г., в с. Иванча, обл. Велико Търново. Получава гимназиално и педагогическо образование в гр. Русе – Институт за детски учителки (1963–1965), библиотечно-библиографско образование (ДБИ, 1969–1972), и висше филологическо образование – Българска филология (1974–1979) в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1974–1979), специализация по библиография в Санкт-Петербургския университет по култура и изкуство (1988–1989). Работи като: учител в с. Белоградец, обл. Варна, и в гр. В. Търново; библиотекар в библиотеки при Военно поделение, гр. Харманли (1968–1970), Читалище „Хр. Ботев“ – София (1971–1972), в Художествената академия – София (1973–1978), библиограф в Центъра за национална библиография (ЦНБ) при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (1978–1987); преподавател във ВУЗ – КБД, СВУБИТ и УниБИТ¹ (1987–2012),

¹ ДБИ/Държавен библиотекарски институт (1950), ПИБД/Полувисш институт по библиотечно дело, КБД/Колеж по библиотечно дело, КБИТ/Колеж по библиотечни и информационни технологии, СВУБИТ/Специализирано висше училище по библиотечни и информационни технологии (2004–2010), УниБИТ/Университет по библиотечни и информационни технологии (от 29.10.2010 г. до днес).

където израства от гл. асистент до професор, била е ръководител на катедра „Библиотекознание и научна информация“ (1992–1996) и на катедра „Библиотекознание и библиография“ (2005–2008).

Автор на над 100 научни публикации – монографии („Българската библиография до Освобождението: Генезис и развитие“ (2001), „Ретроспективната национална библиография на България от Освобождението до 1944 г.: Характер и развой“ (2001), „Формиране и развитие на библиографската наука в България до 1944 г.“ (2010), студии и статии в областта на историята, теорията и методологията на българската библиография, като разкрива приносите за българската библиография на акад. Ал. Теодоров-Балан, Т. Боров, М. Стоянов, Н. Михов, Ст. Аргиров, Г. Фичев и др., както и библиографските приноси на книжовниците Л. Каравелов, П. Р. Славейков, Ст. С. Бобчев, Г. Фичев и др.; автор е на биобиблиографии за Д. Дебелянов, акад. Антон Дончев, акад. Д. С. Лихачов, чл.-кор. Р. Радкова, доц. Р. Колева, на персоналии на акад. К. Косев, проф. Р. Попов, проф. В. Трайков, проф. М. Ковачев, проф. Д. Леков, доц. Кр. Зотова; на тематичните библиографски указатели „Историята на България в художествената литература“ (1981) и др. Член на Редколегията на сп. „Библиотека“ (2005–2012), редовен негов сътрудник над 25 г. с над 30 публикации. Библиограф от най-висок ранг с подчертан принос в реконструирането на историографската картина на появата и развитието на българската практическа библиография и на българската библиографска наука, с ярък индивидуален почерк при съставянето на библиографски указатели *typ personalia*, израз на професионалните ѝ умения в библиографската практика и доказано успешен преподавател-педагог от най-съвременен тип.

Проф. Донка Правдомирова е утвърдено име сред специалистите в библиотечно-информационните науки като учен, изследовател и преподавател. Тя вече е представяна на страниците на специализирания библиотечно-библиографски печат и е добре позната в научните среди, на колегията, сред бившите и настоящи възпитаници на ДБИ, СВУБИТ и УниБИТ, където преподава библиографски дисциплини, свързани с теорията, историята и методологията на библиографската наука в България повече от 25 години – до 2012 г., когато излиза в пенсия.

В интервюто „Да живееш – значи да преодоляваш трудностите“, публикувано в сп. „Библиотека“² в качеството ѝ на новоизбран член на неговата редколегия, собствените ѝ думи я представят като изтъкнат библиограф, утвърден преподавател във ВУЗ и личност с високи духовни критерии. Нейните отговори открояват основните етапи в професионалния ѝ път, творческите ѝ интереси и постижения, отношението ѝ към книгата като духовен феномен, ролята на библиотеките в съвременното общество, визията ѝ за взаимоотношенията преподавател–студент и качествата на личността ѝ, които я правят един от проникновените и уважавани изследователи в съвременната българска библиографска наука.

Трайните научни интереси на проф. Д. Правдомирова като учен-изследовател на българската библиография, книжнина, литература, култура и духовност от Възраждането до наши дни и приносите ѝ към теорията и периодизацията на българската библиография, съставителството на значими тематични и персонални библиографски указатели, посветени на важни събития от българската история, на бележити учени, писатели и творци, публикациите ѝ върху малко познати имена на книжовници със завидна за времето си библиографска култура, са представени в творческия ѝ портрет, очертан от доц. Евгения Русинова, по повод нейната 65-годишнина.³

Използваме празничния повод – 70-годишния юбилей на изтъкнатия библиограф теоретик, практик и педагог проф. д-р Донка Правдомирова, за да отправим поглед към нейния житейски и творчески път с признателност за нейното изявено приносно присъствие в научния живот на България, в разпознаването и изследването на значимото в българската библиографска традиция, допринесло за утвърждаването на модерното лице на съвременната библиографска теория и практика. В този своеобразен поздравителен адрес ще бъде направен опит за очертаване на духовните подтици, професионалната мотивация и изследователските подходи за създаването на богатия и значим „репертоар“ от творчески инвенции, изложени в нейните монографии, студии, статии и библиографии тип *personalia*, с оглед предпочитанията ѝ към историята на отечествената библиография, респективно към книжнината, културата и духовността на България. Чрез него прибавяме пристрастен шрих към портрета на личността, учения, изследователя и преподавателя проф. Донка Правдомирова с фокус върху онези детайли от жизнената ѝ и професионална биография, които предпоставят нейните виждания за измеренията на българското през погледа на библиографа историограф.

Проф. Д. Правдомирова не обича преднамерено да се шуми около името ѝ, не харесва прекаленото афиширане на публичността. Тя споделя мнението, че човек дълги години и добросъвестно трябва да работи за своята житейска кауза и за доброто си име, ако желае то самото след време да „работи“ за него. Дългогодишните ѝ задълбочени проучвания върху текущата и ретроспективна национална

² Недкова, Константина. „Да живееш – значи да преодоляваш трудностите“. интервю с доц. д-р Д. Правдомирова, нов член на редколегията на сп. „Библиотека“. – В: *Библиотека*, 2005, № 2, с. 22–26.

³ Русинова, Евгения. Доц. д-р Донка Правдомирова на 65! – В: *Библиотека*, 2009, № 4, с. 54–56.

библиография и боравенето с многоброен исторически и библиографски материал са я убедили, че времето само отсява приносното и значимото във всяка научна и житейска област. Затова тя предпочита „градивото“ в нейните монографични изследвания, в очертаните персонални портрети на личности със значими приноси за развитието на България като „държава на духа“⁴ – творци от различни области на българската хуманитаристика, както и многобройните ѝ тематични библиографии и статии, сами да говорят за сътвореното и за творците.

Духовните подтици, които отвеждат Донка Правдомирова до библиотечно-библиографското поприще, може да открием в нейната биография, белязана от едно непрекъснато духовно стремление към книгите, библиотеката, читалището – стремление, което тя наследява от своите отдадени на духовното предци (*вж. посочвания 2, 12 и визитката*). По възрожденски отвореният ѝ към света на книгите и знанията любознателен и буден ум уверено я водят към попрището на учителя, библиотекаря и библиографа, за да превърне ученето и знанието в свой най-висш духовен идеал.

Ако към високото професионално образование на проф. Правдомирова по библиография и българска литература прибавим безпогрешния изследователски усет и влечението ѝ към новото и неизследваното, историчността на мисленето, интуиция, професионалната ѝ прецизност и широкоспектърна култура, както и нейната трайна любов към българската история и историческата наука, ще разберем какво ѝ позволява да откроява значимото, оригиналното, приносното и да изгради историографската картина на отделните периоди в развитието на националната ретроспективна библиография, както и да установи ролята на всеки отделен творец библиограф за повишаване на персоналната, включително библиографската култура на българина от Възраждането до наши дни.

Към неоченимия свой помощник-пътеводител в справочната си библиотечна работа – двутомният репертоар „Българска възрожденска книжнина. 1806–1878“ от Маньо Стоянов, тя се обръща многократно за различни библиографски и фактографски справки. Още като студентка, но най-вече тук – в библиотеката, тя изпитва към личността и творческото дело на техния съставител обясним респект, най-вече заради огромния му труд, положен по съставянето на двутомника. Показателно за житейското кредо на Д. Правдомирова и стилът ѝ на професионална работа е фактът, че въпреки огромния респект към делото на М. Стоянов през 1993 г. тя публикува в бр. 12 на сп. „Библиотека“ „уточнения и добавки“ към неговия репертоар, дързък и амбициозен подход в стил „а ла Балан“-овите“ („добавки и оправки“...), за да прецизира изданието и да довърши възрожденското дело на неговия автор. В публикация за „По следите на българските книги: Описи. Находки. Библиология (*изд. на НБ „Иван Вазов“ – Пловдив, 2004*)“ тя дава своята оценка на делото на М. Стоянов, като го назовава „исполин на българската библиография“.

По същото време Д. Правдомирова създава и първия пълен самостоятелен библиографски портрет върху творчеството на един от любимите нейни поети –

⁴ **Правдомирова**, Донка. Началото на научното сътрудничество между Д. Лихачов и българските литературоведи медианисти. опит за хронография. – В: *Държавата на духа*. IV национална конференция с международно участие. София, 2007, с. 118–121.

Димчо Дебелянов⁵ (1993). Траен интерес към поезията на Дебелянов можем да разчетем и в публикуваните през 1987 г. два тематични библиографски прегледа: „Димчо Дебелянов като преводач“ (*Библиотекар*, 1987, № 12) и „Изданията на Д. Дебелянов у нас и в чужбина“ (*Софийска правда*, 1987, бр. 36, 27 март 1987). Тя открива и осем неизвестни дотогава прозаични хумористични творби на поета, а за да бъде пълно подготовяното издание на съчиненията му, преди още да е завършила биобиблиографията, ги предоставя на редакторите. За съжаление, въпреки обещанието за коректност, те съзнателно „забравят“ да отбележат този факт в бележките и изказват само обща благодарност за сътрудничеството ѝ.

Завидната библиографска и литературоведска култура, историчността в научното мислене и многобройните публикации по въпросите на ретроспективната национална библиография, както и публикациите ѝ върху историческия развой и периодизацията на българската библиография отреждат на проф. Правдомирова достойно място като историограф на българската библиография.

Първата по-ярка проява на натрупаните теоретични знания и практически библиотечен и библиографски опит през 90-те години на XX в. е нейният дисертационен труд „Българската библиография до Освобождението: Генезис и развитие“, за което ѝ е присъдена научната и образователна степен „доктор“.

Проф. Правдомирова с огромен интерес и със завидна лекота издирва и проследява първите прояви на раждането, установяването и използването на библиографската терминология в България – предимно от учените българи, следвали в чужбина и прокарали у нас руската, немската и чешка библиографска традиция. Тя изследва появата на първите калки на термините „книгопис“ и „библиография“, след което преминава към периода, в който се създава на солидна терминологична основа научното лице на българската библиография от учени, като акад. Александър Теодоров-Балан, акад. Стоян Аргиров, акад. Никола Михов, акад. Никола Начов, проф. Тодор Боров. Във връзка с проучванията си върху библиографската терминология проф. Правдомирова изследва приноса на чешкия историк и славист, автора на „История болгар“ Константин Иречек⁶ за българската библиография (1995). Проучените документи ѝ дават основание да изкаже становище, че авторството на калката „книгописец“ всъщност принадлежи не на Иречек, а на деловодителя на Българското книжовно дружество (днес БАН) Васил Д. Стоянов, също чешки възпитаник.

Като безспорен начинател на научния тип теоретична библиография тя определя написаното и създаденото на практика от акад. Александър Теодоров-Балан. Като един от водещите теоретици на съвременната българска библиография проф. Д. Правдомирова се оформя, изследвайки творческото дело именно на акад. Александър Теодоров-Балан, който е нейният идеал за учен и библиограф. Като пръв теоретик на библиографията в България тя го представя в сп. „Библиотека“ (1992, бр. 2), а през 2001 г. (*нак там*, № 6) разглежда неговия опит да продължи ре-

⁵ Димчо Дебелянов. биобиблиографски указател. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, 1993. 236 с.

⁶ Правдомирова, Донка. Константин Иречек и българската библиография. – В: *Трудове на института по библиотечно дело*, 1995, 1, с. 127–139.

пертоара „Български книгопис за сто години. 1806–1905 г.“. Проф. Правдомирова окачестви Балан като „патриарх“⁷ на българската модерна библиография и пръв неин теоретик. На неговата личност и творческо дело тя посвещава редица свои изследвания и задава като тема на дипломна работа на няколко⁸ студенти. Като преподавател тя се стреми да научи своите студенти как да издирват необходимия материал по зададена тема, неслучайно им задава творческото дело на Балан, за да се учат от най-добрия и най-завършения библиограф от миналото, който поставя началото на една съвременна библиографска теория и практика. За първи път определението „патриарх на модерната българска библиография“ за акад. Балан тя дава в цитираното интервю за сп. „Библиотека“ (2005 г., № 2), а по-късно цяла статия е озаглавена така „Патриарх на българската модерна библиография“ (*нак там*, 2009, № 4).

При „духоморната“ си работа над творчеството на езиковеда и библиографа акад. Ал. Теодоров-Балан проф. Правдомирова работи с личния архив на учения, съхраняван в Научния архив на БАН (НА–БАН). Там открива подготвената за издаване от самия Балан⁹ от началото на 50-те г. на XX в. библиография на неговите книжовни „залиси“ (трудове), която остава неиздадена дълги години. Респектирана от този труд на Балан, тя превръща изследването на творчеството му в най-висша своя научна цел и своя професионална отговорност. В цитираното интервю пред сп. „Библиотека“ проф. Правдомирова споделя: „Ние, библиографите, сме му длъжници“¹⁰ (*на Балан – бел. М. Н.*) и за мен фактът, че близо 50 години след неговата смърт не успяхме да преработим и допълним персоналията, която сам си е съставил, е обиден за неговата памет“. Трябва да отбележим, че през 2011 г. по повод 120-годишнината от създаването на Университетската библиотека „Св. Кл. Охридски“, библиотеката съвместно с БАН предприе фототипното издаване на автобиблиографията на Балан, която назова „Книжевни залиси“, с което в някаква степен се изплаща този дълг към видния библиограф. Значителен брой изследвания¹¹ проф. Правдомирова посвети на своя духовен учител и наставник в теоретичната и практическа библиография – библиография, доклади, статии,

⁷ **Правдомирова**, Донка. „Патриарх“ на българската модерна библиография. 150 г. от рождението на Ал. Теодоров-Балан. – В: *Библиотека*, 2009, № 4, с. 5–14; **Същата**. Ал. Теодоров-Балан – първият теоретик на библиографията в България. – В: *Библиотека*, 1999, № 2, с. 50–57.

⁸ За двадесет и пет години преподавателска работа в КБД, СВУБИТ и УниБИТ проф. Правдомирова е била научен ръководител на над 100 дипломанти, като с повечето от тях лично посещава НБКМ и др. библиотеки и архиви.

⁹ **Теодоров-Балан**, Ал. Български залиси с език, книжнина и общество. София, 1950, 159 с. **Същият**. [Авто]библиография на трудовете на Ал. Теодоров-Балан. (оригинал, машинопис). София: Научен архив на БАН, фонд 109 К „Ал. Т.-Балан“, оп. 1, а.е. 14.

¹⁰ **Теодоров-Балан**, Ал. Книжевни залиси. книгопис (лична библиография). хроноложки показалец на статии, бележки, вести, оценки и книги. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, БАН, 2011. 227 с.; **Правдомирова**, Донка. Лични книгопис. – В: *Библиотека*, 2011, № 5–6, с. 105–106.

¹¹ **Правдомирова**, Донка. Александър Теодоров-Балан – първият теоретик на библиографията в България. – В: *Библиотека*, 1999, № 2, с. 50–57; **Същата**. Балан опитва да про-

многобройни дипломни работи на свои студенти. В своя отзив „Лични книгопис“ (*Библиотека*, 2011, бр. № 5–6) по повод упоменатото фототипно издание на „Български записи с език, книжнина и общество“ като „Книжни записи“, тя представя задълбочен преглед на „перипетиите“ около неиздадената лична библиография на Балан. Въпреки тържественото честване 95-годишнината на Балан на държавно ниво (1954), въпреки че е отредактирана лично от учения, а после и от сътрудника на Българския библиографски институт Хр. Тренков, тя не е издадена, най-вероятно заради членството на Балан в масонската ложа „Зора“ – сочи изследователката Д. Правдомирова.

Това, което в най-пълна мяра удовлетворява проф. Д. Правдомирова като учен, изследовател, преподавател и творец, е фактът, че е имала щастливата възможност да работи на духовното поприще сред книгите¹², читалището, библиотеки-те¹³ и училището, да открива и надгражда събраното и вече казаното от другите творци преди нея в областта на българската библиографска и библиотечна наука, да открие характерното за историческия им развой в България, да изследва индивидуалния принос на библиографски грамотните първостроители на книжовността от Възраждането до наши дни и да предаде полученото знание нататък, на своите любими питомци – студентите от УниБИТ. В тази връзка уверено може да назовем проф. Д. Правдомирова просвещенец и будител от съвременен тип в най-възвишения и възрожденски смисъл на тези понятия.

Тя е изследовател, който работи с широк кръг от библиографски източници, включително с архивни документи, фото- и фонодокументи, както и със световната глобална мрежа интернет. Естествената ѝ наклонност към новото и неизвестното, нейната любознателност и духовно любопитство придават на изследователския ѝ подход модерност и своеобразие. Ярکو доказателство за наклонността ѝ да проявява специфичен подход в работата си е и една от любимите ѝ „духовни рожби“ – биобиблиографията ѝ за акад. Антон Дончев¹⁴, създадена по повод 75 години от рождението му и поради уважението към неговата личност и творчество, художествена еманация на нейния интерес към българската история. В нея тя включва и документи, съхранявани в архивните фондове на БНТ, БНР и Бъл-

дължи репертоара „Български книгопис за сто години. 1806–1905“. – В: *Библиотека*, 2001, № 6, с. 50–57.

¹² „Пристрастието към книгите бе породено у мен чрез духовния климат в семейството. Кумири на моите родители, живеещи в с. Иванча, Великотърновско, бяха Ботев, Яворов, Смирненски, Вапцаров. Двамата ми дядовци бяха духовни хора. Башата на майка ми известно време е бил кмет на селото и по време на неговия мандат е построена новата сграда на училището. Другият ми дядо е един от основателите на читалището [в селото] през 1896 г.“ – споделя Д. Правдомирова през 2005 г. в споменатото интервю за сп. „Библиотека“.

¹³ Дипломантка на преподавателя по справочно-библиографска работа в ДБИ доц. Стефан Иванов Д. Правдомирова е препоръчана в библиотеката на Художествената академия – София. От библиотекарките Мария Костова и Минка Цочева тя получава първите си професионални уроци по практическата работа с библиографските източници и трайно се запознава с репертоарите на М. Стоянов.

¹⁴ **Правдомирова**, Донка. Антон Дончев. биобиблиография. предг. Ив. Радев. София: изд. „За буквите – О писменехъ“, Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2005. 265 с., с портр. и ил.

гарската национална филмотека, за да представи писателя и като сценарист на игралните филми: „Калоян“, „От другата страна на огледалото“, „Глутницата“, телевизионните: „Сказание за хан Аспарух, княз Слав и жреца Терес“, „Изгори, за да светиш“, „Завръщане от Рим“, някои от тях станали прецедент в киноизкуството по времето на социализма. В тази биобиблиография проф. Правдомирова посочва електронни адреси с откъси от произведения на Антон Дончев в различни сайтове: *litclub.dir.bg*, в *slovoto.bg/plamak*, в *Internet.bg* и др. – откъси от романите „Време разделно“, „Странният рицар на свещената книга“ и др.

Заслужено признание за качествената професионална работа като библиограф практик проф. Д. Правдомирова получи по повод изработената от нея през 2006 г. биобиблиография за руския литературовед акад. Дмитрий С. Лихачов по повод националното честване на 100-годишнината от неговото рождение.

В качествения подбор на лицата, на които посвещава биобиблиографии тип *personalia*, който тя прави, откриваме отлично познаване на важните за историческото, културно и духовно развитие на България личности на XX в. Нейната работа върху биобиблиографията „Дмитрий Лихачов в България“¹⁵ е посветена на рецепцията на творчеството на учения, мислителя и българоведа Лихачов. При изследването на началото на сътрудничеството на акад. Лихачов с българските литературоведи медиавести по повод опита ѝ да изследва хронографски отношенията му с България проф. Правдомирова ползва личния архивен фонд на акад. Людмил Стоянов, директор на Института за българска литература (ИБЛ) през 50-те години на XX в., съхраняван в НА–БАН. В него тя открива писмо с по-ранна дата от предполагаемата до момента 1958 г., касае се за ноември 1956 г., когато в лична кореспонденция до акад. Л. Стоянов Лихачов му благодари за поднесените, макар и доста по-рано, поздравления за юбилейната си 50-годишнина. Новият момент, който проф. Донка Правдомирова добавя към началната година на институционалните взаимоотношения на Лихачов с България, още преди сам той да посети страната ни, е преместването на хронологичната граница на тези взаимоотношения, което отново доказва нейната способност да открива, доказва и прецизира вече установените научни истини, т.е. да се проявява като новатор. Този факт е поредното предимство в изследователската ѝ дейност.

И днес проф. Правдомирова често може да бъде срещната в читалните на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, нейното дългогодишно любимо работно място. Там на последния етаж се е помещавал Центърът за национална библиография (ЦНБ)¹⁶, където тя се изгражда и доказва като специалист – вещ, сведущ и водещ библиограф. В теоретичните ѝ разработки и най-вече в изследователските ѝ проучвания се открояват нейното умение да открива ценното,

¹⁵ **Правдомирова, Донка.** Дмитрий Лихачов в България. биобиблиография. уводна статия Невяна Дончева-Панайотова. София: „За буквите – О писменехъ“, 2006. 153 с.

¹⁶ В Центъра за национална библиография при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ проф. Д. Правдомирова работи 9 пълноценни творчески години (1978–1987) и се оформя като отличен специалист и водещ библиограф. Най-високата позиция, до която се издига в професионалната йерархия, е завеждащ Серия 4 на Текущата национална библиография.

индивидуалното и най-вече приносното, дори когато очертава библиографските портрети на малко познати книжовници-библиофили или когато разработва на пръв поглед съпътстващи основния изследван проблем маргинални теми и личности с малък принос в българската история или книжовност. Цялостното нейно творчество е белязано от дълбоко проникване в своеобразието на българската книжовна и писмена култура, на руската библиографска традиция и култура.

Като учен, изследовател, преподавател и човек проф. Донка Правдомирова притежава висок личностен морал и този факт е доказала многократно. За всеки принос, дори и за най-малкия, към съвместната работа тя дарява другия човек с щедрия жест да се чувства солидарно съпричастен към общата работа, предоставя му част от авторските си права, правейки го свой съавтор. Със своите студенти тя се отнася като с личности, равни на нея. Най-голямата ѝ грижа в учебния процес и в преподавателската ѝ дейност е да запали у тях искрата на знанието, на любовта към книгата и към уважителното отношение към българската духовност, книжнина и култура. И разбира се, към престижа на професията на библиографа библиовед.

Издигането по професионалната стълбица от най-ниското до най-високото стъпало – професор, и уважаван и ценен учен, изследовател и преподавател, Донка Правдомирова изкачва без протекции, без партийни покровителства, без роднински и приятелски ходатайства, а благодарение на своите личностни качества – отговорност, висок професионализъм и висока нравственост, етика във взаимоотношенията и уважение към всеки човек, независимо от заемания пост. От всичко постигнато в професионалния ѝ път и в живота въобще най-голямото ѝ лично щастие се състои във възможността да сбъдне мечтата си да не спира да се учи и да учи другите: „Учих не за да бъда учен, а за да бъда учител“ – споделя нейният учител в библиографията акад. Александър Теодоров-Балан и този негов девиз тя прави свое жизнено кредо.

В края на трудовата си дейност Д. Правдомирова изкачва и последното стъпало на научнотворческия си път. През 2009 г. ръководството на УниБИТ обявява конкурс за професор по „История на библиографската наука“. Към момента тя вече е написала монографията „Формиране и развитие на библиографската наука в България до 1944 година“, която би могла да се определи като еманация на цялостната ѝ библиографска дейност. Ще цитирам становищата на двама водещи учени в областта на библиографската теория и методика – проф. д.п.н. Александра Куманова и проф. Христо Мутафов за хабилитационния труд на проф. Донка Правдомирова. Проф. Куманова обобщава, че в научното творчество на Д. Правдомирова и извън хабилитационния ѝ труд, в нейните теоретични изследвания, могат да се открият следните приноси: „предлага пръв опит за периодизация на историческото развитие на българската библиография – от възникването ѝ до наши дни; за пръв път са разкрити в системно единство визиите на възрожденските книжовници за институцията „библиотека“, което е принос към историографията на библиотекознанието като историко-културен феномен; за пръв път проучва по-цялостно състоянието на библиографската наука в първите години след 1944 г. и разкрива първите трансформации в теоретичните ѝ основи; рецензиите ѝ са принос в методико-технологичния раздел на библиографската наука; с интердисциплинарен

характер са изследванията, които разглеждат библиографията в областта на богословието, анонимността в книжовната практика и в изследователската дейност на редица учени. Що се отнася до приносите ѝ с научноприложен характер, те са преди всичко в областта на библиографията *personalia*; дефинира основните тезиси за бъдещо изучаване на българо-руските връзки в библиографията. Научният труд „Формиране и развитие на библиографската наука в България до 1944 година“ има не само теоретичен принос. Принос са и представените за първи път под формата на библиографски указатели издирените (*187 на брой – бел. М. Н*) заглавия на „теоретични и библиографски публикации за периода 1846–1944 г.“, подготвени за базиране в интернет за справочно-информационни цели. Крайното становище на проф. Куманова е: „Публикациите на доц. д-р Д. Правдомирова като цяло, заедно с хабилизационния ѝ труд, я представят като водещ изследовател в научноприложно и знаниево направления и като новатор, сам моделиращ пътя, по който са вървели изследваните от нея предшественици“.

Вторият рецензент проф. Христо Мутафов дава следната обобщаваща оценка: „Хабилизационният труд, заедно с останалите публикации и особено биобиблиографиите монографии, извеждат доц. Правдомирова на предно място като **библиограф-методист– теоретик**¹⁷, и конкретно – като **историк на българската библиография**. Издадените от нея биобиблиографии, персонални библиографии и портрети, както и десетилетната ѝ работа в Центъра за национална библиография я утвърждават като изтъкнат **библиограф практик**. 22-годишната¹⁸ ѝ успешна преподавателска кариера в УниБИТ я представя като реализиран **библиограф педагог**. Така тези три направления в нейната професионална дейност я представят като български библиограф от най-висок ранг“.

Най-малкото, което може да се каже за изследователския подход на проф. Д. Правдомирова е, че той е добросъвестен и коректен. Той е преди всичко евристичен, откривателски, не само констативен и обобщаващ. Освен умелото боравене с историческите факти и истини, тя безпогрешно разпознава аналозиите, открива нетрадиционното и забелязва приносното. Методите ѝ на работа се основават на преглед *de visu* на библиографирания материал в много висока степен. Тя прецизира всеки детайл и изследва дълбинно всеки процес, всяка причина за нещата, проучва в широта творчеството и живота на изследваните творци, за да открие неповторимото в техните духовни нагласи и създава увенчаващи достойно техния живот и творчество персонални библиографски указатели. Като съставител на биобиблиографски портрети тя предпочита да изследва учени, писатели и творци, чиято творческа и духовна нагласа ѝ импонират духовно и чието творчество уважава, цени и обича. Нейният откривателски дар е многопосочен – той е в трите области на библиографията – историята на библиографската наука, библиографската теория и методология, в практическата библиография, както и в педагогическата библиографска дейност, постижение, с което само няколко от професионалистите библиографи у нас днес могат да се похвалят. Професионалните умения

¹⁷ Получерният шрифт в рецензията е на проф. Христо Мутафов.

¹⁸ Преподавателският стаж на проф. Правдомирова е 25 години (към момента на защитата той е 22 години).

в тези три различни области на библиографската научна дейност предполагат висока ерудиция, изискват пълна отдаденост на науката и задълбочено познаване на теорията, методологията и библиографската практика до момента.

Не би трябвало да отминем и следното качество на проф. Правдомирова – да не робува сляпо на приетите авторитети, нито пък на „категорично“ изказаните общоприети истини. Авторитетът на големите имена в науката я респектира, но не я сковава и потиска; по-скоро той я „задължава“ и провокира да търси още по-задълбочено и категорично. От собствен опит тя знае, че дързостта при издирването на материала, изследователският усет и логика обикновено дават резултат и това ѝ помага да открива неизследвани изследователски територии и да изказва смели тези, които да доказва с открити от нея нови факти. По този начин тя отхвърля становища, изказани от авторитети (дори като Балан), или битували десетилетия наред в научното познание.

В битието ѝ на учен и преподавател проф. Правдомирова е доловила онази тънка разлика между двата типа творчески труд. Установила е, че докато при теоретичната и практическа библиография ученият и изследователят работят самостоятелно, уединено, то преподавателската дейност изисква и педагогически талант. Според нея преподаването включва и обучаването, включва и другия човек, този, за когото преподаването е предназначено, т.е. включва и т.нар. когнитивна емпатия – способността да виждаш света през очите на другия. В това отношение педагогическият талант на проф. Д. Правдомирова е завиден. На тази емпатия се дължи топлото и сърдечно отношение на нейните студенти към тяхната любима преподавателка.

Проф. Правдомирова умее да пали „младите сърца“ с младежкия си дух и с искрената си усмивка, която ги предразполага. В преподаването тя руши установения стереотип във взаимоотношенията *студент–преподавател*, но студентите ѝ я ценят най-вече заради високите ѝ професионални критерии, поднесени с дозата уважение към тяхната личност – бъдещите изследователи в науката и колеги библиографи. На тях тя предава своето дръзновение, жаждата си за нови знания, стремежа да се самообразоваш и развиваш професионално непрекъснато. Подтиква ги да търсят и намират новите знания, учи ги да мислят, да обичат библиографската работа, учи ги на отговорност в думите и делата, обича ги искрено, затова с много от своите студенти тя завързва трайни човешки приятелства. Какво повече може да топли сърцето на един истински учител, освен това неговите ученици да израснат отлични професионалисти и да станат истински хора и добри граждани, и най-вече гордо да носят името българин и да останат тук, в България. Убедени сме, че човешка благодарност на нейните ученици и последователи ще топят душата ѝ още дълги години, тъй като на всеки един от тях тя е посветила освен всичко друго и частица от благородното си сърце.

С настоящия юбилеен обзорен поглед върху живота и творчеството на проф. Д. Правдомирова опитам да прибавя щрих към духовния портрет на един истински вдъхновен изследовател, по възрожденски скромен, но всеотдаен творец, един от неуморните строители на модерната визия на съвременната българска библиографска наука. Научноизследователските измерения на нейното научно творчество ѝ отреждат заслужено място сред редицата от имена на достойни жени – уче-

ни библиографи, със своя творческа запазена марка и със знак за професионално качество – доц. Кремена Зотова, проф. Ани Гергова, доц. Татяна Янакиева, доц. Нина Шуманова и др. Нейният целеустремен и вдъхновен „апостолски“ труд в полето на библиографската терминология, методология и библиографската практика заслужава да бъде представен подобаващо, като му се посвети един юбилеен сборник, който да бъде трибуна – среща на специалистите библиографи и библиотекосведи, които очертават евристичното лице на тази понякога незаслужено подценявана научна дисциплина, високо ценена от всички самоуважаващи себе си народи по света.

Пожелаваме житейско и творческо дълголетие на нашия прекрасен учител по библиография, хуманитаристика и по хуманизъм, на учения, преподавателя, педагога, колегата, приятеля и човека професор Донка Правдомирова, от цялото си сърце!

Честит юбилей и на многая лета, учителко любима!

„Поздравителни картички“ по случай 70-годишния юбилей на проф. д-р Донка Правдомирова от колеги, състуденти, приятели и нейни студенти

Представените изказвания са записани при личен разговор с интервюираните лица – понастоящем всички работещи в духовната сфера като учени, библиотекарите и библиографи, мои колеги и/или приятели. Идеята да поздравим юбилярката с тези своеобразни поздравителни картички се роди донякъде спонтанно и донякъде преднамерено. Поради естеството на нашата работа с повечето от тях се виждаме често и по-често, отколкото понякога човек предполага, в разговорите помежду ни споменаваме едно име – името на проф. Донка Правдомирова – винаги с респект, уважение и обич. Всички те с усмивка се отзоваха на поканата да създадем рубриката „Другите за проф. Донка Правдомирова“.

Другите за проф. Донка Правдомирова

Доц. д-р Анна Ангелова, директор на Университетска библиотека „Св. Кл. Охридски“, състудентка на проф. Правдомирова:

Един телефонен разговор ми напомня за предстоящия юбилей на проф. Донка Правдомирова. Сепнах се – кога отлетяха всичките тези години? Търся най-точните думи и обръщайки поглед назад във времето, спомените ме връщат към нашата първа среща в Алма матер. Тя – вечно усмихната и забързана, вече с едно завършено образование зад гърба си и професионален опит, и ние – едва прохождащи в университетските лабиринти първокурсници. След години пътищата ни отново се пресякоха, водени от общия ни професионален избор.

Проф. Донка Правдомирова извървя своя академичен път на преподавател и учен, оставайки вярна на своята приоритетна изследователска област – библиографията. Всеки изследовател има своя любим обект, област или личност, към която се връща изначално. За Донка това беше делото на Александър Теодоров-Балан и

амбициозната и мащабна задача, която си беше поставила – да състави пълна библиография на книжовното наследство, оставено ни от видния български езиковед.

В битието ни на преподаватели и изследователи не винаги можем да осъществим всички планове и всички мечти. И тогава с надежда си припомняме пророческите думи на Балан – че други „по-честити следовници ще оправят грешките и ще допълнят знанието“.

Честит юбилей!

Людмила Т. Димитрова, библиограф, колега и приятелка:

Бе преди почти тридесет години. В началото на 1985 г. пристъпих плахо прага на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ като неин служител. В Центъра, днес „Направление за Национална библиография“, в отдел „Библиография и статистика на продължаващите издания“ (Серия 4 на Националната текуща библиография), ме посрещнаха с много внимание няколко колежки. Една от тях бе Донка Правдомирова. Тя стана мой най-близък наставник и учител, който ме въведе с много търпение и такт в дебрите на библиографията. Като професионалист, обичащ заниманието си, Донка Правдомирова успя да ми предаде своя интерес към библиографията – интерес, който до ден днешен не ме е напуснал. Благодарна съм ѝ безкрайно за високия професионализъм, на който ме учеше, и за колегиалността, с която ме обграждаше. С годините, освен като добри колеги, тя ме награди и с безценно приятелство, на което се радвам и днес. И винаги с гордост и благодарност ще повтарям, че Донка Правдомирова е моята „първа учителка, търкулнала моя протъпулник в библиографията.“

Благодаря ти, Донче! Бъди жива и здрава още дълги години!

Росица Илиева Димитрова, випуск 1989 г., библиограф в направление Национална библиография, отдел „Библиография и статистика на продължаващи издания“.

Годината е 1987. Първата ми среща с проф. Донка Правдомирова беше на първата лекция в тогавашния Държавен библиотечарски институт. Впоследствие се оказа, че и за нея това е началото на дългогодишния ѝ път на преподавател. Впечатли ни с елегантния си вид и с отдадеността към дисциплината, която преподаваше. Интересно, емоционално и с много любов разкриваше непознатата за нас библиография. Беше възискателна, но и не щадеше усилия в преподаването. Искаше да знаем, да имаме самочувствие като библиографи. Особено голямо значение отделяше на националната библиография. Заведе ни в Центъра за национална библиография, където специалистите ни запознаха със същинската дейност. Специално у мен запали интереса и успя да ме спечели завинаги за библиографията. Знанията, които придобих по време на следването си в областта на библиографията, са в основата на работата ми до сега. Имах шанса след завършването си да постъпя и досега да работя точно в този център, в отдел „Библиография и статистика на продължаващи издания“. Свидетел съм как през годините проф. Правдомирова водеше студентите си от всеки випуск в Центъра и продължаваше все така всеот-

дайно да работи. Безкрайно съм ѝ благодарна за знанията и любовта към библиографията. От сърце ѝ желая дълги години живот, здраве и вдъхновение.

Даниела Джаджева, випуск 1989 г., Централна библиотека – БАН, библиотекар:

Запомнила съм проф. Д. Правдомирова като много организирана, стегната, точна, внимателна, елегантна и приятна жена, дама. В минутките, посветени на нас – нейните студенти, уж между другото ни казваше: „Жената трябва да се поддържа и каквото и да се случва в живота ѝ, тя трябва да се справя!“.

Маргарита Соколова, випуск 1996 г., студентка на проф. Правдомирова:

Малко са хората, към които в днешни дни човек може да изпитва възхищение и респект. Проф. Донка Правдомирова за мен е именно такъв човек. С брилянтния си изказ, необятни познания и голямо търпение тя превръщаше лекциите си в едно пътуване, от което всеки от нас можеше да получи всичко. Тя беше в състояние да предаде знанията и уменията си за библиографията по великолепен и запомнящ се начин и най-важното провокираше интереса ни и разпалваше желанието ни да разберем повече. Хора като нея са истинските будители на днешното време. Щастлива съм, че я познавам!

Севда Накова, випуск, 2014 г. – последният випуск студенти в преподавателската дейност на проф. Правдомирова:

Проф. Донка Правдомирова е изключителен преподавател и специалист. За времето, в което имах възможност да почерпя от знанията и богатия ѝ опит, успех да усетя пламъка на педагогическото слово и истинската мисия на библиографията. Когато ни я представи, проф. Правдомирова метафорично каза: „Тя е една много интелигентна дама“ (за библиографията). Всички в аудиторията няхаме и минимална представа за какво става въпрос. Но по един наистина елегантен начин за кратко време целият курс осъзна, че библиографията е в основата на фундаменталното знание и е от основно значение за запазване паметта за писменото наследство.

Поради факта, че се дипломирах през 2014 г., на мен се падна огромната чест да бъда последната ѝ дипломантка, от всичките над 100, които е ръководила. Темата бе персоналия за проф. Йордан Ведър. Като отправна точка в разработката от огромно значение ми помогнаха лекциите по дисциплината „Библиография „personalia“. Дълбоко се надявам да съм успяла да почерпя от непресъхващата енергия на проф. Правдомирова и да успея да излъчвам поне частица от нейната светлина и знание. Тя запали у мен любовта към познанието, изследователската и преподавателската дейност, разбира се, в областта на библиографията. По случай юбилея ѝ желая да се преклони пред нея и да изразя огромната си признателност за всичко, което е направила както за мен, така и за всички студенти, на които е преподавала в Университета по библиотекознание и информационни технологии.

ПО-ВАЖНИ ПУБЛИКАЦИИ НА ПРОФ. Д-Р ДОНКА ПРАВДОМИРОВА

Книги

- Историята на България в художествената литература.** библиографски указател. ч. 1–2. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, **1981–1983**. 260 с.; 266 с. (др. състав. Ев. Василева).
- Димчо Дебелянов.** биобиблиографски указател. София: Нар. библ. „Кирил и Методий“, **1993**. 236 с.
- Дочо Леков.** библиография. – В: *Възрожденският текст. прочити на литературата и културата на Българското възраждане*. [сборник] в чест на 70-год. на проф. Д. Леков. състав., ред. и предг. Р. Дамянова. София: ИК „Сребърен лъв“, **1998**, с. 381–414. (др. състав. М. Никифорова). (Библиогр. включва 345 публикации „от“ и „за“ Д. Леков).
- Румяна Радкова.** биобиблиография. Шумен: Аксиос, **2000**. 60 с. (2 попр. и доп. изд., 2005).
- Българската библиография до Освобождението.** генезис и развитие. [монография]. София: Карина М, **2001**. 240 с. (Хабилитационен труд за науч. звание „доктор на педагогическите науки“).
- Ретроспективната национална библиография на България от Освобождението до 1944 г.** характер и развой. [изследване]. Пловдив: НБИВ, **2001**. 78 с.
- Радка Колева.** биобиблиография. Пловдив: Нар. библ. „Ив. Вазов“, **2003**. 42 с.
- Антон Дончев.** биобиблиография. София: „За буквите – О писменехъ“, Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, **2005**. 265 с.
- Академик Дмитрий Лихачов в България.** встъпителна студия Невяна Дончева-Панайотова. София: „За буквите – О писменехъ“, **2006**. 153 с.
- Формиране и развитие на библиографската наука в България до 1944 г.** ред. М. Тодорова. София: „За буквите – О писменехъ“, **2010**. 352 с. (Приложение: Библиография на теоретичните библиографски публикации 1846 – базиране за справочни цели в Internet. Хабилитационен труд за научното звание „професор“).

Статии

- Отново за библиографската терминология.** – В: *Библиотека*, **1993**, № 4, с. 12–17.
- Ljuben Karavelov und die erste bulgarische historische Bibliographie.** – В: *Bulgarian Historical Review*, **1998**, № 3–4, с. 126–133.
- Александър Теодоров-Балан – първият теоретик на библиографията в България.** – В: *Библиотека*, **1999**, № 2, с. 50–57.
- Библейските имена и имената на светците – дълготраен проблем пред българската библиография.** – В: *Библиотека*, **2000**, № 6, с. 5–10.
- Установяване на термина „библиография“ в българското културно пространство.** – В: *Библиотека*, **2000**, № 5, с. 39–40.
- Библейското отразяване на литературата за Исус Христос в България.** – В: *Духовна култура*, **2001**, № 2, с. 13–18.
- Поглед към 150-годишниното битие на българската библиография.** – В: *Българска библиография (1852–2002)*. юбилеен сборник. В. Търново, **2002**, с. 13–25. Същото е публикувано със съкращения и в: *Библиотека*, **2002**, № 4–5, с. 48–57.

- Репертоарът „Българска възрожденска книжнина“ – непреходен извор за историографията на възрожденската епоха.** – В: *Трудове на КБИТ*, 2003, 2, с. 161–170.
- Анонимността в книжовната практика на Българското възраждане.** – В: *Книгата: бъдеще време в миналото. национална научна конференция*, София, 1 ноем. 2003 г. София, 2004, с. 86–92.
- Bulgarian woman and bibliography. a historical discourse** [= Българката и библиографията. исторически дискурс]. – В: *The Library and the woman. Libraries and Woman International Scientific Conference*, Sofia, 24–26 Sept., 2003. – Sofia: SONM Publishers, 2004, с. 109–117.
- „Книгописец“ – първото българско библиографско списание.** 100 години от неговото създаване. – В: *Издател*, 2004, № 2, с. 33–37.
- Маньо Стоянов – един от исполните на българската библиография.** – В: *По следите на българските книги. описи. находки. библиология.* Пловдив : Нар. библ. „Ив. Вазов“, 2004, с. 73–82.
- Народната библиотека – национална библиографска агенция на България.** постижения и проблеми до 1944 г. – В: *Трудове на СВУБИТ*, 2004, 3, с. 185–196.
- Сръбската преводна литература в структурата на българската текуща национална библиография (1897–2004).** – В: *Издател*, 2004, с. 41–43.
- Библиографията и българската национална идентичност до 1878 г.** – В: *Книгата и националната идентичност. втора научна конференция*, София, 1 ноем. 2004. София, 2005, с. 246–252.
- Неизвестна библиография за делото на св. св. Кирил и Методий.** – В: *За буквите – О писменехъ*, 2005, № 20, април–май, с. 23.
- Визията на Емилия Беспалова за библиографията.** – В: *Трудове на СВУБИТ*, 2007, 6, с. 149–158.
- Генезис и историческо развитие на научно-спомогателната библиография в България до 1944 г. основни тезиси.** – В: *Нови информационни технологии в образователния процес. сборник научни доклади и съобщения от семинар, проведен Чифлика, Троянско, 11–13 април 2007.* София: За буквите – О писменехъ, 2007, с. 57–60.
- Българската библиография и Народната библиотека. европейският проект на Т. Боров от 1933 г.** – В: *Библиотека*, 2008, № 5–6, с. 68–74.
- Теоретико-методологични въпроси при историческото изучаване на българската библиографска наука до 1945 г.** – В: *Професия. Поприще. Призвание.* юбилеен сборник, посветен на годишнината на Р. Колева. София, 2008, с. 169–176.
- Проф. Тодор Боров в историографията на библиографската наука след 1944 г.** 110 години от рождението на Тодор Боров. – В: *Библиотека*, 2011, № 1, с. 11–21.
- Библиографът Никола Михов.** навършват се 135 години от рождението му. – В: *Библиотека*, 2012, № 1, с. 5–13.
- Библиографът проф. д-р Христо Тренков.** по случай сто години от рождението му. – *Библиотека*, 2012, № 3–4, с. 41–52.
- Вклад Н. А. Рубакина в развитие болгарской библиографической науки.** – В: *Труды Международного библиографического конгресса, Санкт-Петербург 21–23 сентября 2010 г.* Санкт-Петербург: Российская нац. библ., 2012, Ч. 3, с. 420–428.

ПРАЗНИК НА ЧЕТЯЩИТЕ

ПОЛИ МУКАНОВА

READERS' CELEBRATION

Polly Mukanova

SUMMARY

The paper presents the yearly event – celebration of World Book and Copyright Day, organized by the University of Library Studies and Information Technologies (ULSIT). The World Book Day is celebrated at the University with international conference on reading, publishing and the protection of intellectual property through copyright; creative workshops, exhibitions, varieties of stimulating reading initiatives – book crossing, flash mobs etc.

Университетът по библиотекознание и научна информация традиционно отбелязва Световния ден на книгата и авторското право с богата програма. Тазгодишните инициативи бяха включени в рамките на проекта „Книгата – нашето по-смислено настояще“, ръководен от проф. д.ик.н. Стоян Денчев, ректор на Университета, и координаторката гл. ас. д-р Любомира Парижкова, заобиколени от ентузиазизиран екип от студенти и докторанти. Честванията се проведеха със съдействието на Асоциация „Българска книга“.

Както е известно, инициативата на ЮНЕСКО за утвърждаване на Международен ден на книгата започва от 1995 г. Според традицията присъстващите трябва да бъдат посрещнати с книга и цвете¹. И тази година бе спазен този тържествен момент от церемонията.

Разноликостта на читателските практики пролича още с откриващата форумна проява „Пусни книга на свобода“, в която студенти и преподаватели донесоха книги за буккросинг зоната в двора на Университета.

Конференцията бе официално открита от ректора на УниБИТ проф. Стоян Денчев. Той връчи ежегодните награди Номо Legens („Четящият човек“) за принос в развитието на духовността и стимулиране на четенето. С приза бяха отличени проф. Алберт Бенбасат, проф. Яни Милчаков и журналистката и писателка Гери Турийска.

Поощрени бяха и студентите с парични и материални награди, които ентузиазизирано участваха в конкурса за есе и плакат, както и победителите от конкурса на литературния клуб „Петър Парижков“. Присъстващите имаха възможността да се насладят на оригиналните идеи, вдъхновили участниците в направата на постерите.

¹ Вж. **Загоров**, Васил. Книга и цвете за 23 април. – В: *Библиотека*, 2011, № 3, с. 15–17.

В този план трябва да се отвори изложбата на доц. Васил Загорев, преподавател към катедра „Книга и общество“ в УниБИТ, и студентката Камелия Планска, озаглавена „Из сенките на книгите“, която по един нестандартен и интригуващ начин показва битието на книгата без книга. Освен това в залата бяха представени и рисунки на ученици от столични училища, посветени на книгата.

Научната част, отредена на Деня на книгата, започна с доклади, обединени с провокативното заглавие „Книгата – между клишетата и реалността“. Те обхващаха актуални и интригуващи проблеми от съвременното битие на книгата, автора и читателя. В откриващия текст на форума професор Алберт Бенбасат говори за ролята на автора като бизнесмен в съпоставителен анализ на исторически и съвременни аспекти в книгоиздателските практики.

Отвъд клишетата на книгата премина Десислава Бакърджиева, като засегна интересна страна от т.нар. визуална комуникация, свързана с рецепцията на кинореалността и по-специално стереотипността в киното. Бе представено типологизирането на клишетата в киноиндустрията, които са неизменен фактор от всяка популярна съвременна продукция. Разбира се, отделено бе и време на авторското право, чието познаване е основополагащо в сферата на културата и регламентирането на нейните артефакти.

Темата за авторското право бе застъпена и в презентацията на Тания Тодорова, която разгледа новите инициативи на проекта eIFL – „Електронна информация в библиотеките“.

Участник в програмата бе и Христо Блажев, известен с блога си за книги у нас – „Книголандия“. Той запозна присъстващите с преимуществата и недостатъците на това да си издател в България и подсказа, че бъдещият издател трябва да си даде сметка с какво се захваща.

Осъществена бе конферентна връзка с Кевин Херера, оглавяващ Катедрата по информационни технологии в Университета в Мисисипи. В презентацията си доц. Херера запозна аудиторията с последните тенденции в развитието на книгата, а именно едно от интригуващите ѝ превъплъщения – електронните книги. Естествено е все по-настъпателното им присъствие да промени облика на библиотеките и да даде нов акцент върху функционалността им. Така библиотеките трябва да отговорят на динамичните процеси в развитието на технологиите и изискванията на съвременното мрежово общество и новия тип читатели. Тази тенденция обори приписващата се на библиотеките изоставаща позиция спрямо мълниеносната динамичност на дигиталната среда.

Проф. Алберт Бенбасат с наградата „Четящият човек“ (Homo Legens)
Снимка: Камелия Планска

Проблематиката на презентацията провокира множество въпроси: Как читателят обитава т.нар. библиотеки без стени (library without walls)? С какво се променя неговият прочит? Как библиотеката трансформира своите строго йерархични структури при навлизането на динамизираната електронна среда? Можем ли да говорим за изчезване на библиотечния читател? Налице ли е нов тип електронен читател? Дали *гугълите* са безкнижни читатели? Може ли да се говори за „пре-топяване“ на феномените *книга–читател–библиотека* в дигиталните им еквиваленти *ресурс–потребител–уеб*? Защо *потребител* никога не би изпълнил семантиката на *читател*? И сърфиране не би прозвучало като четене? Основният път за достигане до отговорите на тези въпроси е в преодоляването на бездната между клишетата и реалните нюанси, които движат процесите. За това свидетелства и оживената дискусия след доклада.

Отново свързан с новите технологии бе и докладът на Минка Стоянова (стипендиантка на Фулбрайт в САЩ). Тя засегна актуалната тема за отворената култура в променящите се глобални перспективи в изкуството и технологията. От друга гледна точка известният програмист и блогър Григор Гачев изложи своите виждания за проявленията на книгата между научната фантастика и реалността.

Първият ден от честванията завърши с атрактивната проява, наречена „Нощ в библиотеката“. Така читателите имаха възможността да прочетат откъси от свои любими произведения пред публика до полунощ.

Както е добре известно, мрежовото общество, чието гражданство споделяме в глобализацията се свят, естествено продуцира и някои нагласи, всекидневни постулати, свързани с книгата и четенето, с които трябва да спорим, а не да приемаме за удобна даденост. Това бе провокационната линия, която водеше изследователските търсения и дебати във втория ден на конференцията. В дискусиите взеха участие студенти и докторанти от различни университети, които представиха своите наблюдения върху трансформациите на книгата в съвременната културна среда, нейното бъдеще и добрите практики на нейното социализиране (буккросинг).

Допълнителен колорит в празничния ден внесе и изработването на „дрешки“ на книги под ръководството на Камелия Планска, които по-късно щяха да се включат в буккросинг маратона.

Световният ден на книгата и авторското право се превърна в истински празник, чието отбелязване за пореден път показва, че опазването, развитието и популяризирането на книжовната култура е мисия. Ако перифразираме думите на философа Готфрид Лайбниц, светът на книгата е *най-добрият от всички възможни светове*. Като негови обитатели сме длъжни да останем верни читатели.

БИБЛИОГРАФСКИ СПРАВКИ

025.5 Справочно-библиографска и информационна работа

Развитие на РБ „Л. Каравелов“ – Русе като съвременен обществен информационен център. Книги, статии и интернет ресурси. 1953–2014. 72 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

304 Социални въпроси в цялост. Критика на социалната организация. Социални реформи общо. Практически социални проблеми. Социална политика

Управление на програми и проекти за развитието на социалния капитал и подобряване качеството на живот в селските райони. Книги и статии. 1996–2013. 60 загл. Бълг. ез. Май 2014. РБР

316 Социология

Изследване влиянието на комуникацията върху протичаща промяна в организацията. Книги и статии. 1992–2013. 64 загл. Бълг. ез. Февруари 2014. РБР

Модели на интеркултурна компетентност. Книги, статии и интернет ресурси. 1994–2013. 73 загл. Бълг. и англ. ез. Юли 2014. РБР

Съвременно българско общество: политически и икономически процеси, социално развитие, ценности. Книги, статии и интернет ресурси. 1994–2013. 125 загл. Бълг. ез. Февруари 2014. РБР

316.6 Социално поведение. Социална психология

Невербални форми на общуване в невролингвистичното програмиране. Книги и статии. 1983–2013. 74 загл. Бълг. ез. Май 2014. РБР

316.7 Социология на културата и на цивилизацията

Мултикултурализъмът в Европейския съюз: случаят Германия. Книги, статии и интернет ресурси. 1993–2013. 73 загл. Бълг., англ. и нем. ез. Май 2014. РБР

Национална идентичност на български общности в чужбина. Книги, статии и интернет ресурси. 1991–2014. 110 загл. Бълг. ез. Август 2014. РБР

327 Международни политически отношения. Световна политика. Международна политика. Дипломация

Межкултурна дипломация между Китай и ЕС. Книги, статии и интернет ресурс. 2001–2013. 44 загл. Бълг. и англ. ез. Април 2014. РБР

327.5 Международни блокове и конфликти

Мироопазване. Взаимоотношения НАТО–ООН при опазване на мира. Книги и статии. 1992–2014. 35 загл. Бълг. и англ. ез. Май 2014. НБКМ

327(497.2) Международни отношения и външна политика на България

Външна политика на България 1949–1989 г. Отношения с ГДР и ФРГ. Книги, статии и интернет ресурси. 1949–2013. 33 загл. Бълг., рус. и нем. ез. Август 2014. РБР

Динамика на външнополитическите отношения между България и Македония в периода на демократичните промени. Книги и статии. 1991–2013. 54 загл. Бълг. и англ. ез. Май 2014. РБР

330 Икономически науки в цялост

Публикации от и за Тодор Андреев Владигеров. Книги, дис. и статии. 1940–2014. 81 загл. Бълг. ез. Юни 2014. НБКМ

330.142.2 Инвестиран капитал

Надзор и контрол върху дейността на предприятията за колективно инвестиране. Книги и статии. 1997–2014. 42 загл. Бълг. ез. Юли 2014. НБКМ

331 Труд. Работодател. Работник. Наука за труда. Икономика на труда. Организация на труда

Изследване влиянието на стреса върху мотивацията на служителите. Книги и статии. 1992–2012. 60 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

Модификация на организационното поведение. Книги и статии. 1992–2013. 45 загл. Бълг. ез. Май 2014. РБР

Проблеми и насоки за усъвършенстване управлението на човешките ресурси в МБАЛ. Книги и статии. 2008–2013. 35 загл. Бълг. ез. Януари 2014. РБР

Стимулиране на персонала в организацията. Книги и статии. 1995–2011. 34 загл. Бълг. ез. Май 2014. РБР

Стимулиране, оценка и заплащане на персонала в организацията – форми, методи и системи. Книги и статии. 1995–2011. 42 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

334.72 Стопански предприятия: България

Ефект и ефективност от дейността на предприятие. Книги и статии. 1992–2013. 46 загл. Бълг. ез. Май 2014. РБР

Ограничения от публичната администрация при стартиране на бизнес. Книги и статии и интернет ресурси. 1993–2013. 52 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

336.7 Пари. Банково дело. Борса

Банков съюз на Европейския съюз. Книги, статии и интернет ресурси. 2000–2014. 54 загл. Бълг., англ. и нем. ез. Юни 2014. РБР

Кредитните милионери и банковата система в България през 90-те год. на XX век. Книги и статии. 1990–2014. 22 загл. Бълг. ез. Септември 2014. НБКМ

338.4 Производство и услуги по стопански отрасли. Икономика на отделните стопански отрасли

Управление на изпълнението на проекти за създаване и модернизиране на обекти на регионалната инфраструктура. Книги, статии и интернет ресурси. 1999–2012. 51 загл. Бълг. и англ. ез. Юли 2014. РБР

339.13 Пазар. Анализ на пазара. Търсене. Предлагане. Конкуренция. Маркетинг

Анализ и оценка на търговията с емисии на газовете в Европейския съюз. Книги и статии. 1993–2013. 41 загл. Българ. ез. Май 2014. РБР

Изследване влиянието на начина на мислене при възприемането на нов продукт. Книги, статии и интернет ресурси. 1994–2012. 33 загл. Българ. ез. Февруари 2014. РБР

Изследване мотивацията на купувачите на потребителски пазари. Книги, статии и интернет ресурси. 1994–2012. 32 загл. Българ. ез. Юни 2014. РБР

SWOT анализ на икономическото развитие на Община Русе. Книги, статии и интернет ресурси. 1998–2014. 41 загл. Българ. ез. Август 2014. РБР

Стратегически решения в търговията на дребно. Книги и статии. 1993–2012. 37 загл. Българ. ез. Юли 2014. РБР

339.923(4) Европейска общност

Политически и икономически кризи в контекста на европейска интеграция. Книги, статии и интернет ресурси. 1995–2013. 67 загл. Българ. ез. Март 2014. РБР

343 Наказателно право. Наказателен процес. Учение за престъплението. Криминология

Превенция на противообществените прояви и престъпления, извършени от малолетни и непълнолетни лица. Книги и статии. 2003–2014. 58 загл. Българ. ез. Април 2014. НБКМ

344 Специално наказателно право. Военно наказателно право. Военноморско наказателно право

Военни престъпления, военни съдилища. Книги и статии. 2009–2014. 6 загл. Българ. ез. Април 2014. НБКМ

347.6 Семейно право. Наследствено право

Брачни договори и споразумения. Книги и статии. 1930–2012. 23 загл. Българ. ез. Май 2014. РБР

351.74 Органи на общественния ред и спокойствие. Милиция. Полиция. Обществена власт

Социално-педагогическа функция на полицейската закрила на деца. 2010–2014. Книги и статии. 36 загл. и 17 статии с пълен текст. Българ. и англ. ез. Май 2014. НБКМ

352.07 Общинско управление

Общински предприятия – историческо развитие и сравнителноправна съпоставка с уредбата на общинските предприятия в други страни. Книги, статии и интернет ресурси. 1919–2013. 45 загл. Българ. ез. Август 2014. РБР

355.48 Военна история

Офицерски събрания и военни клубове 1879–1918 г. Русенско офицерско събрание и Военен клуб – Русе. Книги, статии и интернет ресурси. 1880–2013. 46 загл. Бълг.ез. Юни 2014. РБР

37.018.1 Възпитание у дома. Семейно възпитание

Измерения на родителското отношение към детето в съвременното семейство. Книги и статии. 1992–2011. 52 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

Стилове на родителстване и отражението им върху развитието на детето в начална училищна възраст. Книги и статии. 1984–2013. 68 загл. Бълг. ез. Юни 2014. РБР

37.037 Физическо възпитание

Формиране на ценности у учениците чрез часа по физическо възпитание и спорт. Книги и статии. 2000–2014. 34 загл. ез. Бълг. ез. Април 2014. НБКМ

371.13/16 Образование и статут на учителите и възпитателите

Оценяване и кариерно развитие на персонала в образователните организации. Книги и статии. 2004–2014. 44 загл. Бълг. ез. Май 2014. НБКМ

372.3 Занимания в предучилищна възраст

Формиране на ценности и нравствена култура в предучилищна възраст чрез художествената литература и игрите драматизации. Книги и статии. 1987–2014. 62 загл. Бълг. ез. Септември 2014. РБР

372.4 Основно образование

Модел за интензифицирано обучение по ядро „Танци“ на ученици от основна образователна степен 5.–6.–7. клас. Книги и статии. 1957–2013. 106 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

Форми на обучение в началното образование. Книги и статии. 1997–2014. 36 загл. Бълг. и рус. ез. Август 2014. НБКМ

372.851 Математика

Методика за решаване на текстови задачи по математика в средното училище (5.–8. клас). Книги и статии. 1993–2013. 40 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

374.7 Извънучилищно образование на възрастни

Специфични характеристики на образованието и обучението на възрастните учащи се. Книги, статии и интернет ресурси. 1992–2012. 79 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

376 Възпитание, образование и обучение на специални групи и лица

Асоциално поведение в горна училищна възраст (8.–12. клас). Книги и статии. 1994–2013. 59 загл. Бълг. ез. Август 2014. РБР

Мястото и ролята на музикалното изкуство в психокорекцията при работа с деца със специални образователни потребности. Книги и статии. 1994–2013. 35 загл. Бълг. ез. Май 2014. РБР

Превенция на агресията в училище със средствата на куклотерапия и арттерапия. Книги, дис. и статии. 23 загл. Бълг. ез. Юли 2014. НБКМ

Психосоциална рехабилитация на хора, настанени в институции. Книги, статии и интернет ресурси. 1992–2013. 54 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

Социално-педагогически проблеми на работата с безнадзорни деца и младежи. Книги и статии. 1994–2013. 44 загл. Бълг. ез. Юли 2014. РБР

378 Висше образование. Висши учебни заведения

Развитие на интеркултурната компетентност в общеевропейското пространство за висше образование – сравнителен анализ. Книги, статии и интернет ресурси. 1999–2013. 48 загл. Бълг., рус. и англ. ез. Януари 2014. РБР

391 Мода

Модата и хората. Книги, статии и интернет ресурси. 1995–2013. 58 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

502 Природа. Изучаване и опазване на природата. Опазване на растителния и животинския свят

Екологични проблеми и Зелени партии в Европейския съюз. Книги и статии. 1990–2013. 65 загл. Бълг. и англ. ез. Юни 2014. РБР

581.5 Екология. Етология. Растение и окръжаваща среда. Биономия

Опазване на балканските и българските ендемити. Книги и статии. 1970–2013. 28 загл. Бълг. и англ. ез. Май 2014. РБР

613.83–053.2 Наркомания у децата

Социално-педагогически проблеми в семействата с наркомания у децата. Книги и статии. 1994–2012. 48 загл. Бълг. ез. Юли 2014.

614 Здравеопазване. Социална хигиена. Профилактика на нещастните случаи

Динамика на замърсяването с фини прахови частици. Книги и статии. 1992–2014. 35 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

Комуникация за здраве. Книги и статии. 1992–2013. 66 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

616.6 Урология. Болести на пикочо-половата система

Сравнение качеството на живот на пациентите на хроничемодиализа и перитонеална диализа. Книги, статии и интернет ресурси. 1976–2013. 61 загл. Бълг. и англ. ез. Януари 2014. РБР

628.4 Отпадъци и отстраняването им

Преработване на строителни отпадъци. Книги и статии. 1992–2014. 34 загл. Бълг. ез. Юли 2014. РБР

636 Общо животновъдство. Развъждане на бозайници и птици. Скотовъдство. Домашни животни и тяхното развъждане

Проучване технологията за отглеждане на щрауси в български ферми. Книги, статии и интернет ресурси. 1997–2012. 41 загл. Бълг. ез. Май 2014. РБР

637.1 Млечна промишленост в цялост

Маркетингово проучване на пазара на млечни продукти в Русе. Книги и статии. 1992–2011. 52 загл. Бълг. ез. Август 2014. РБР

638.16 Мед: приложение

Технологии за приложение на пчелните продукти в козметичната, парфюмерийната и фармацевтичната промишленост. Книги, статии и интернет ресурси. 1983–2013. 56 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

639 Лов. Рибно стопанство. Риболов

Съдържание на тежки метали в риби и миди от язовири в Старозагорска област. Книги и статии. 1972–2014. 47 загл. Бълг. ез. Април 2014. НБКМ

644 Хранителна и консервна промишленост

Модернизация на процесите на опаковане при производство на чипс. Книги, статии и интернет ресурси. 1995–2012. 24 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

658.3 Работна сила. Кадри. Производствени взаимоотношения. Трудови условия

Емоционалната и социална интелигентност като фактор за ефективност на човешките ресурси. Книги, статии и интернет ресурси. 1992–2013. 58 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

658.5 Организация на производството (на производствения процес)

Изследване изменението на жизнения цикъл на продуктите в текстилно предприятие. Книги и статии. 1996–2013. 49 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

658.7 Материално-техническо снабдяване. Покупки. Складово стопанство. Експедиция

Управление на процеса на снабдяване в индустриално предприятие. Книги и статии. 1993–2013. 45 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

659 Рекламно дело. Промислена и търговска информация

Езикова вариативност за позитивен ПР на селския туризъм в България. Книги, статии и интернет ресурси. 1997–2013. 47 загл. Бълг. ез. Юли 2014. РБР

659.4 Връзки с обществеността

Креативна комуникация. Връзки с обществеността. Градът и хората. Книги, статии и интернет ресурси. 1991–2013. 60 загл. Бълг. и англ. ез. Май 2014. РБР

663.99 Наркотици

Публикации за наркомани и наркотици в периодичния печат през 2013 г. Статии. 2013. 1642 загл. Бълг. ез. Юни 2014. НБКМ

681.322 Информационни и комуникационни технологии: приложение

Анализ и приложение на електронните услуги в българските предприятия. Книги и статии. 2000–2012. 34 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

7 Изкуство. Художествени занаяти. Фотография. Музика. Развлечения. Игри. Спорт

Печатни издания, посветени на визуалните изкуства в България. Книги, дисертации и статии. 1989–2014. 55 загл. Бълг. ез. Юни 2014. НБКМ.

728 Жилищна архитектура

Проектиране на модулна система за бързо изграждане на места за обитаване. Книги, статии и интернет ресурси. 1965–2013. 46 загл. Бълг. и англ. ез. Август 2014. РБР

78 Музика

Репертоарни насоки, съобразени с различни училищни музикални състави, подбор на репертоар, съставяне на концертна програма – изисквания. Организация на репетиционния процес, концертен план. Предварителна подготовка на репертоара – анализ, диригентски задачи. Книги и статии. 1958–2013. 40 загл. Бълг. и рус. ез. Юни 2014. РБР

793.3 Хореография. Танци

Народни игри. Книги и статии. 1899–2013. 55 загл. Бълг. ез. Май 2014. РБР

792.8 Балетни спектакли

Публикации в българския периодичен печат за I–X „Международен балетен конкурс – Варна“. Книги и статии. 1964–1980. 46 загл. Бълг. ез. Май 2014. НБКМ

796 Спорт. Спортни игри. Физическа култура

Изследване на физическа дееспособност на студенти. Книги и статии. 1965–2011. 41 загл. Бълг. ез. Юни 2014. РБР

80 Езикознание

Стилистични фигури за качество в синодалния превод на старозаветните премъдростни книги. Книги и статии. 1980–2014. 58 загл. Бълг., англ. и др. ез. Юни 2014. НБКМ

808.67 Български език

Личните имена. Книги и статии. 1926–2012. 100 загл. Бълг. ез. Юли 2014. РБР

820 (73) Американска литература

Негърска литература в САЩ. Маргарет Мичъл, Лангстън Хюз, Лорейн Хансбъри. От и за тях. Книги и статии. 1952–2014. 50 загл. Бълг. и англ. ез. Юни. НБКМ

Хариет Бийчър Стоу – от и за нея. Книги и статии. 1858–2014. 52 загл. Бълг. ез. Юни 2014. НБКМ

850 Италианска литература

Преводи на италиански автори на български език. Речници. Книги и статии. 2009–2010. 40 загл. Бълг. ез. Май 2014. НБКМ

886.7 Българска литература

Иван Д. Шишманов – основоположник на българската литературна критика и история. Книги и статии. 1919–2013. 54 загл. Бълг. ез. Февруари 2014. РБР

Книгата на Михаил Арнаудов за Васил Априлов. Книги и статии. 1935–2010. 39 загл. Бълг. ез. Февруари 2014. РБР

Кръгът „Мисъл“ и фолклорът (П. К. Яворов – „Луди-млади“, „Калиопа“, и П. Ю. Тодоров – „Над черкова“). Книги, статии и интернет ресурси. 1932–2012. 19 загл. Бълг. ез. Януари 2014. РБР

Литературна критика за романа „Възвишение“ от Милен Русков. Книги, статии и интернет ресурси. 2011–2013. 31 загл. Бълг. ез. Февруари 2014. РБР

Любен Каравелов и неговите „Записки за България и за българите“. Книги и статии. 1920–2004. 13 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

Михаил Арнаудов за Раковски. Книги и статии. 1912–2012. 42 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

Образът на Самуил в българската литература. Книги и статии. 1891–2012. 42 загл. Бълг. ез. Юни 2014. РБР

902 Археология

Археологически проучвания на обекти от новокаменната и медната епоха на територията на Североизточна България и Югоизточна Румъния. Антропоморфни керамични статуетки. Книги, дисертации и статии. 1980–2014. 110 загл. Бълг., рус., англ. и фр. ез. Април 2014. НБКМ

908 Краезнание

Русенският край през Средновековието. Книги и статии. 1924–2013. 110 загл. Бълг. ез. Април 2014. РБР

930.25 Архивистика. Архиви

История на Окръжния партийен архив – Русе. Книги, статии и интернет ресурси. 1944–2013. 41 загл. Бълг. ез. Март 2014. РБР

932 История на Египет

Клеопатра и нейното политическо влияние. Книги и статии. 1927–2013. 30 загл. Бълг. и рус. ез. Април 2014. РБР

944 История на Франция

Съдбата на Жана д'Арк. Книги, статии и интернет ресурси. 1887–2009. 32 загл. Бълг. ез. Февруари 2014. РБР

949.72 История на България

Политическата система в България 20-те–30-те години на XX век. Книги и статии. 1991–2011. 56 загл. Бълг. ез. Юли 2014. РБР

Русе в „Българската криза“ – 1886–1887 г. Книги, статии и интернет ресурси. 1924–2013. 54 загл. Бълг. ез. Януари 2014. РБР

Списък на библиотеките участници

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

РБР – Регионална библиотека „Любен Каравелов“, Русе

Редактор В. Шардина
v.shardina@nationallibrary.bg

ДНЕВНИЦИ 1933–1992

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

София, 17.II.1965 г., сряда

Трети ден в София, след интересното и богато със срещи и впечатления пътуване до Варшава и Прага. Колелото се завъртява – и започват всекидневните задължения: университет, академия, лекции, заседания. Свършва приказката, чудото на пътуването изчезва, падаш върху обикновената, привична земя. И все пак в тия първи дни всичко е още много хубаво: живееш някакъв двоен или по-точно раздвоен живот: физически си тук, в обикновената си обстановка, срещаш се с хората, изпълняваш служебните си задължения, четеш лекции, коригираш, заседаваш, а една част от мислите, усещанията, чувствата са другаде – там, откъдето все още духовно не си се завърнал.

Последните дни във Варшава напрегнати, преизпълнени със срещи и разговори. Мъчно е да се предаде дори една малка част от тяхното съдържание.

В неделя сутринта ми телефонира Стерн и в 11 ч. пристига в хотела. Темата на разговора – българският превод на поемата му за България *Mewy z Nesebaru*. Дава ми текст, поправен (главно – някои съкращения) за България. Би желал писмото да се предаде на няколко поети: Д. Габе, Багряна, Ханчев, Бл. Димитрова, Панталеев, П. Стефанов¹, а аз да поема редакцията. Разбира се, съгласявам се да редактирам българския превод, но изтъквам трудностите – да се намери издателство, да се разпредели поемата между отделните преводачи. Второто е преодолимо – с Ханчев ще направят това разпределение. За издаването му моли да разговарям в „Народна култура“ с Добрев.

Стерн говори за тоя превод с голяма настойчивост и разгорещеност. Уверява ме, че Ханчев му обещал пълно съдействие. На другия ден Ханчев ми съобщава, че е разговарял много предпазливо с него и не е поемал ангажменти. Той добавя: освен със заглавието си, поемата е твърде малко свързана с България. И двамата се чудим как да излезем от това положение. А нещо трябва да се направи – Стерн може да ни бъде много полезен в популяризирането на българската литература в Полша, а и преводът на самата поема може да представя интерес за българския читател – с новите си, по-различни от нашата традиция средства и образност.

Една от най-интересните ми срещи е в 12 ч. със Станислав Ришард Добро-волски². Идва в хотела – както винаги сърдечен, приветлив, приятелски оживен. Отиваме в сладкарницата на *Nowy Swiat*, зад *Pałac Staszica* и прекарвам почти три час[а] в жив разговор. Всъщност говори най-вече той. Отначало е малко угрижен и смутен – жена му е в болница, утре ѝ предстои операция, в три часа отива при

¹ Първан Стефанов – бълг. поет.

² Пол. поет.

нея (носи със себе си пълна чанта). „Боя се – при такава операция загубих първата си жена. Затова ме е обхванало тежко настроение.“

От многото теми, които подхващаме, най-интересното е онова, което ми разказва за посещенияето си в Америка. Не бих могъл сега да възпроизведа всичките му впечатления, не бих могъл да повторя интересните подробности, които ми разказва за живота на американците, нито [за] срещите му с полските емигранти в Ню Йорк. Но особено ме заинтересува разказът му за Вежински³. Това е един от най-трудните случаи в полската писателска емиграция. Голям поет, макар че мнозина говорят за него с резерви, един от славната група на скамандритите⁴ – Тувим, Слонимски, Ивашкевич, Лехон, той е свързан политически не само с режима на Пилсудски, но и с реакционните емигрантски групи, които са настроени срещу социалистическа Полша. Затова за неговото връщане почти не става дума.⁵

Доброволски му се обажда в Ню Йорк. Вежински е проявявал интерес към него, изпратил му е някои от своите книги. И затова веднага го кани у дома си. Жена му предупреждава Доброволски, че Вежински е на режим: не може да пие, трябва да си ляга в десет часа (сърдечноболен). Но минава десет часа, Доброволски прави опит да си тръгне. Задържат го – почти до два часа през нощта, когато Вежински сам го отвежда с колата си в хотела. В тоя дълъг разговор Доброволски чувствал носталгията на Вежински за родината. На въпроса му – дали не би желал да се върне – той не отговаря – нито „да“, нито „не“. Но на сбогуване Доброволски подхвърля: „До виждане Полша“; Вежински отговаря: „До виждане“. Вече нещо се е прекършило в упорството на Вежински; той още не е взел решение, но може би такова решение ще бъде взето. Вероятно сега, след случая с Ванкович⁶, времето на това решение ще се отдалечи.

Разговорът с Вежински е бил труден, но приятелски. Само един неприятен момент е имало в него, когато Вежински заявява, че в Полша не се издава Кохановски⁷. Доброволски се смее и ми съобщава, какво писмо ѝ написал след връщането си: нарочно вмъкнал на много места в писмото си цитати от Кохановски, като при всеки цитат отбелязвал извора – винаги ново, друго издание на Кохановски в следвоенна Полша.

Питам го за новите стихове на Вежински. Като се изключат някои стихотворения, писани през войната или след нея, в които личат реакционни позиции, друго, което е написал, е силно и интересно. Личи зрелостта на големия поет.

³ Казимеж Вежински – пол. поет.

⁴ Скамандър – пол. поетическо общество за експериментална поезия, основано от Юлиан Тувим.

⁵ Комунистите винаги искат да бъдат смятани за нормални – установяваш някъде азиатска деспотия и очакваш останалите на свобода да проявят разбиране.

⁶ Мелхиор Ванкович – пол. военен кореспондент при армията на генерал Андерс. Живее до 1958 г. в САЩ и се връща в „социалистическа Полша“, съпротивлява се на режима, изнася лекции за воювалите със Запада части, чиято роля се премълчава от комунистите, през 1964 подписва „Писмото на 34-те“ срещу цензурата и е репресиран.

⁷ Ян Кохановски – пол. ренесансов поет.

Разделяме се сърдечно с Доброволски пред паметника на Коперник. Отново тревожното настроение ляга върху лицето му и той се отправя с такси за болницата.

В 5 ч. отивам в проф. Либер на ул. „Словацки“, Жолибож. Посреща ме на прага, както винаги жизнерадостен, с енергичен, почти младежки висок глас. В кабинета му са жена му и някаква нейна гостенка, която остава до края у тях. По-късно пристигат проф. Куля, историк, изправен, с енергична стойка, с жив говор, и неговата жена – спокойна, не особено разговорлива, с бяла коса, с лице, което показва някогашна забележителна красота. По-късно узнавам, че тя е по-възрастна от него; Куля се е оженил за нея след смъртта на първата си жена. И още нещо – че тя се казва Нина Асордобрай, професор, член на Академията, най-добрият изследвач на историята на обществената мисъл, председател на Дружеството на полските социолози.

ТЕТРАДКА № 20

Продължение – София, 17.II.65

Преместваме се в другата стая и сядаме да пием чай. Слушам разговорите на тия представители на най-издигнатия слой от полската интелигенция. Дълбоко ги вълнуват много въпроси, изказват се прямо и енергично, особено Куля и Либер. В разговора участва и жената на Либер, също не особено разговорлива, но живонаблюдателна, с една постоянно скрита, почти иронична усмивка на малкото си лице. Най-рядко говори Нина Асордобрай. Главно отговаря на въпросите [за] завършилия вчера петдневен конгрес на полските социолози, първият от 30 години насам; тя го е ръководила – като председател на организационния комитет. Куля, който говори най-много, разказва за престоя си в Париж. По едно време тема на разговора става смъртната присъда, произнесена в процеса по „месната“ афера – група добре организирани спекуланти са натрупали десетки хиляди злоти със злоупотреби при доставките и продажбите на месо. Куля не се съгласява със съдебната процедура, Либер също не приема присъдата. Куля развива интересни мисли за смъртното наказание изобщо.

Говорим за България. Разказвам им за страната, за нашата история, за нашата наука. Либер прибавя възторжените си впечатления от София и Витоша.

Към 8 ч. трябва да напусна тая приятна среда въпреки протестите на домакините. И отново, поемайки назад към хотела, мисля за пътищата, които е извървяла полската интелигенция, върху почвата, върху която се изгражда съвременната полска социалистическа култура, и за всичко онова, което отличава нашата култура от полската. Има нещо много стабилно в тая култура – може би за зло и за добро едновременно, но то импонира.

В студената февруарска вечер дълго пътувам за дома на Христина. И отново съм в една от ония малки, но уютни, приятно наредени квартири, в които живеят самотните полски жени – самостоятелни, независими в живота, отдадени на

една професия, твърдо следващи една цел. Оттук тръгваме за Kabaret Literacki в „Бристол“ (най-добр[ото] е на Nowi Swiat, но вече няма места). Малка зала над сладкарница „Бристол“; гъсто наредени маси; на всяка четири стола, всички заети. Не голяма естрада, роял, завеса в единия ъгъл, откъдето излизат участниците. Централното лице е конферансието – артистът Казимеж Круковски, твърде популярен в предвоенна Варшава от сатиричните вариетета (на другия ден виждам у Ядвига неговата книга *Moja Warszawka* – спомени за някогашните сатирични вариетета и за най-популярните сатирици и актьори). Над 50-годишен мъж, със заоблено лице, с оголял лоб, извънредно подвижен, жив, енергичен. Той прави ироничен „исторически“ преглед на литературните вариетета; сипят се духовитости, остри бележки с алюзии за актуални лица и събития. Почти през цялото време е на сцената; той въвежда другите участници: те пеят, рецитират сериозни и хумористични стихове, танцуват, играят. Особено добри са Яновска (чудесна сатирична и комична, Крафтувна, Павлик. Програмата е по-скоро средна, отколкото добра, но се приема живо от публиката.

Също няколко дни след това – в петък, 12 февруари, попадам на друго подобно вариете в Прага⁸ – Viola. Близко до Съюза на писателите на *Národní třída*, почти срещу Народния театър; малък локал с две помещения; във вътрешното малка естрада вляво, с пиано, с насочени срещу естрадата [прожектори]. Тук стават тия „вечери на поезията“ (*Večery s poesií*), за които толкова много ми говориха още миналата година. Отново гъсто наредени маси с по четири стола. С нас са поляците (Матушевски и Древновски), няколко чехи; на съседната маса са югославяните начело с шумния Йеремич. Лампите загасват. На малкия подиум се явява конферансието. Но с това и свършва приликата с варшавското вариете – всичко друго е различно. Няма черни костюми, бели яки, артистични тоалети. И конферансието, и участниците са облечени всекидневно, по-младежки: с ризи без връзки, понякога без сака, с младежка небрежност и може би младежко небрежно кокетство; дори една от участничките-поетеси се явява на естрадата с панталони. И това е естествено: това са млади поети и млади музиканти. Конферансието въвежда, самият той чете стихове; младите поети се изправят един след друг или трима заедно, заели различни места на подиума, последователно осветлявани, и четат свои стихове при съпровода на пианиста. Не бих казал, че разбирам всичко в тия стихове – пречи ми езикът. Чешките другари обясняват, че някои от тях са много смели⁹, разкриват вълненията, търсенията, мислите на младите; понякога са много авангардни или твърде дръзки, понякога са само още първи, неукрепнали опити. Аз се вслушвам в езика, в тоновете, следя интонацията, израза на лицата – и най-често ги приемам като някаква музика – и в тая музика чувствам вълненията на младите хора. Между четенето на стиховете конферансието вмъква импровизирано интервю с млади литератори (някои от тях са участници), насядали на близката маса до подиума. Последната част представя старинна музика – като контраст на младата авангардна поезия. Музикантите са също без сака и връзки,

⁸ Става дума за чешката столица, а не за едноименния квартал във Варшава.

⁹ С други думи назовават нещата с истинските им имена, което в „народните демокрации“ беше недопустимо.

по пуловери или вълнени ризи. И музиката прозвучава в залата в първия момент малко непривично, но постепенно завладява слушателите. Програмата трае почти три часа.

И пак ме обхващат мисли за нашата страна, когато изпращам в пражката нощ Светла Христова (за нея ще говоря после). Нима не можем да направим нещо подобно в София? Нима у нас няма да се намерят 80–100 души три пъти седмично, които биха искали да чуят стихове или да послушат музика в една малка зала като Viola? Опитът с понеделниците на поезията в малката зала „България“ не се оказа особено сполучлив – много изкуственост имаше в режисурата, много тържественост в залата и лош избор на поетите. Какъв хубав способ да стигне поезията непосредствено до хората! В Прага билети за Viola, която при това има едновременно няколко програми, трудно се намират. Нима у нас има по-малко приятели на поезията?

Предпоследният ден във Варшава – понеделникът – е особено претрупан. У Ядвига; обиколка из книжарниците; следобед отново у Ядвига – да се сбогувам с всички. В 2 и половина у Мах на обяд. Изкачвам високия етаж в центъра на Варшава, непосредствено до Plac Zbawiciela – от прозореца се виждат островърхите ѝ кули¹⁰. Жилището на Мах е извънредно приятно, наредено с вкус: библиотеката с подбрани книги, картини, керамика, малко бюро в единия ъгъл. Но и в тая обстановка Мах ми казва, че мъчно работи – [до] прозореца му достига шумът на децата от големия двор между сградите и училището на малка[та] улица „Семполовска“. Питам Мах за книгите, които е издал – шест досега. С особено въодушевление говори за първите години след войната, когато е студент в Краков и печата първите си разкази. С благодарност си спомня за Вика, който го посреща приятелски и го взема за секретар в редакцията на Twórczość. После идва запознаването със Зофия Налковска, която оценява таланта му. Сега съжалявам, че няхах време да запиша разговора ни още същата вечер – изминали са само десетина дни, а вече интересните подробности са отпаднали от паметта ми, която винаги е била слаба.

Към 5 ч. У Мечислав Яструн в познатия апартамент на ул. „Квицка“. Посрещат ме и двамата – Яструн и Бучкувна; за малко се явява и Томек. В тоя дом цари най-висока интелектуална атмосфера. Създава я преди всичко домакинът – дълбокият поет и великолепият преводач, упоритият хуманист и увлекателен събеседник. И край него тая млада и мила жена, заслушана в думите на мъжа си, тиха и съсредоточена, но също така носеща свое самостоятелно интелектуално и художническо обаяние. Обичам да слушам нейния глас, когато деликатно се намесва в разговора – да добави някаква подробност, да подчертае някакъв нюанс. Невисоката малко напълняла фигура на Яструн, посивялата глава с топли, релефни черти и умни очи, живият глас – на места рязък, на места привлечен – изпълват стаята. Но Мечислава Бучкувна не само че не е едно излишно петно в тая стая, но ако тя отсъстваше, всичко изведнъж би опустяло – нейната мила и спокойна усмивка придава особено очарование на обстановката.

¹⁰ Става дума за черквата „Светият Спасител“ на едноименния плащад.

Има какво да се види в библиотеката на Яструн – винаги някоя нова чужда книга или рядко издание; има какво да се научи в разговора с него. Дълго говорим за събитията в полския литературен живот през последната година. Забелязвам – за разлика от по-раншните ни разговори – известна примирителност в тона и съжденията, известна мекота в оценките, без оная гневна острота особено през 1959 г. По-скоро иронията определя характера на неговите оценки и отношения. Говори ми за сегашната си работа в Biblioteka Narodowa на издателство „Осолинеум“ – принуден е да прави издания на класици (подарява ми между другото своето издание на Стаф). Сега подготвя антология на поезията на „Млада Полша“. Научавам с удоволствие за новото държане на Путрамент – постоянно проявява към Яструнови внимание и готовност да им помага.

Става късно. Със съжаление напускам тоя приветлив дом. Яструн ме изпраща далече – в коженото си палто и в острия зимен студ. Изпраща поздрави на проф. Кшижановски (в разговора става дума и за неговата книга за полските символисти и модернисти; смята тая книга за не особено сполучлива; някои части са съвършено остарели. Иначе необикновено високо цени както личността, така и научното дело на Кшижановски).

До Кшижановски не е далече с такси. След няколко минути пристигам. Последна вечер в семейството на Кшижановски. Заварвам у тях двама случайни гости – съпрузи, автори на популярното езиково ръководство *Język polski na codzień*. Скоро оставаме сами. Доколкото може да се води разговор по време на вечеря, Кшижановски говори за своите пътувания из Югославия, за южнославянския фолклор, за някои от своите варшавски ученици (особено Kapelus, Хернас и Кукулски), за състоянието на полонистиката във Варшава и другаде, за краковските литературоведи. И пак – планове за работа, за книги, за издания.

Във вторник сутринта разговаряме с Йелич в PIW, с Kapelus в Pracownia Literatury Ludowej, с Матушински и Зволински в университета. На обяд два часа разговор с Ана Каменска в библиотеката на Съюза на писателите за антологията на българската поезия (в читалнята виждам Ян Непомуцен Милер¹¹ – неговото име често се споменава в писателските разговори напоследък). Разбирам трудностите на Каменска с антологията – в нея са включени имена, които не са [за] износ; дори у нас тяхната поезия има твърде малко относително тегло. При съставянето на такива антологии у нас липсва всякакво патриотично чувство. Грижата трябва да бъде само една – как да представим нашата поезия пред чуждия читател, за да я оцени, по тоя начин да оцени и нашата култура. Уви, тесни догматични схващания на хора с конски наочници или приятелски съображения решават въпросите.

Обядваме в Съюза и приказваме дълго в сладкарницата на голяма маса със Спешакови, Лец, Римкевич, Слуцки и неговата симпатична жена. От време на време на масата присядат и други.

Вечерта на Варшавската гара (Dworzec Gdanski¹²) във вечерния влак за Прага. Пътуваме с Матушевски и Древновски (виждам го за първи път, извънредно мла-

¹¹ Пол. литературен критик и поет.

¹² Гданската гара.

долик; нещо в израза на лицето му напомня Веселин Андреев¹³). Сутринта рано на Пражката гара. Колата прекосява улиците край гарата, струва ми се, че наляво се мярка Прашна брана¹⁴, после минаваме моста над Вълтава и тунела под Летна¹⁵. Хотел „Интернационал“ – едно от малкото подражания в Прага на тежкия архитектурен стил на Сталиновската епоха. Скоро започва конференцията за марксистическата критика в една от залите на самия хотел. От чуждите делегати познавам Озеров, който става и ме прегръща, и целува; запознавам се с младия Бочаров. Отсреща са унгарецът Кираи, сърбинът Йеремич (черната му брада те кара да го видиш отдалече), румъните Джоржеску и Балаи. Не познавам останалите делегати – унгарец, двама немци, двама югославяни. Виждам малко познати чехи, на които кимам за поздрав: Водичка, който е в президиума и играе важна роля в тая конференция, Голдщюкер, Хайек, Маршачек, Пекарек, Пиларж, Сихра и др. Между нас с Гошкин¹⁶ (който е пристигнал предишния ден) сяда Зданек Урбан – за да ни помага в превода.

За два дни 42 оратори (с репликите). Мъчно биха могли да се сумират изказаните мнения. Чехите се вълнуват от много въпроси – догматическото минало на марксистическа[та] критика, нейното компрометиране по време на култа, обществената ѝ функция днес, обновяването и разширяването на нейния поглед. Марксизмът дава най-широки възможности на човешката мисъл – и те трябва да бъдат използвани, за да бъде правилно опозната действителността и анализирана литературата. Един от големите въпроси – необходимостта от правилно вникване и разбиране на литературата от началото на XX век насам. Чуват се твърде остри изказвания. Озеров говори сравнително кратко, но с такт – че трябва да се разговаря, спори, да се устройват срещи, да се опознават взаимно гледищата, за да се стигне до по-единни позиции¹⁷.

Ясно, че чешките критици са развълнувани¹⁸, че търсят път, че се бунтуват срещу заостреността на възгледите и честно, и искрено се опитват да се доберат до истината.

Разговорът продължава и в петък сутринта на срещата на ръководството на Съюза на чехословашките писатели с чуждите делегации. Главният секретар Шо-

¹³ Псевд. на бълг. поет и функционер на БКП Георги Андреев, самоубива се през 1991 г., проклинайки „Живков и живковистите“, защото не знаел за престъпленията и злоупотребите, макар че участва в т. нар. „народен съд“. Дясна ръка на В. Червенков по идеологическите въпроси. Автор на незабравимото: „Уважаеми другарю Живков, скъпи Янко“, което зевзеците веднага перифразираха в „к... ми Янко“. В сп. „Септември“ успява да даде път на много напредничави за времето си творби.

¹⁴ Барутната кула.

¹⁵ Парк в Прага по протежение на Вълтава.

¹⁶ Георги Димитров-Гошкин – функционер на БКП, по това време гл. редактор на „Литературен фронт“.

¹⁷ Обикновено в идеологическите сфери руснаците налагат консервативни и нерядко догматични разбирания, което буди недоволство у представителите на по-разкрепостените държави в „социалистическия лагер“ като Унгария, Чехословакия и Полша.

¹⁸ След три години ще започне Пражката пролет – проваленият от догматиците опит на Ал. Дубчек за изграждане на „социализъм с човешко лице“.

тола приветства гостите. Речите са кратки и делови; взимат се практически решения за бъдещи срещи. Матушевски говори за срещата на критиците в Париж и желанието да се уреди разговор между Запада и Изтока във Варшава. Гошкин доуточнява своята покана за среща на критиците в България през 1966 или 1967 г. По време на обета се вдигат само няколко кратки наздравици.

Следобед с Петко Георгиев от посолството, Гошкин и Зденек Урбан сме в редакцията на *Kulturni tvorba*. Разговорът със заместник главния редактор е много интересен – хората правят вестник с много отдели, с дискусии, със статии върху всички изкуства, с богата информация за културния живот в чужбина¹⁹.

В четвъртък вече гледаме в *Divadlo na Zábřehu* двете едноактни пиеси на Йонеско „Плешивата певица“ и „Урок“. Малко бих могъл да кажа за съдържанието на тия пиеси – текстът почти не достига до мен. Първата пиеса е по-усложнена, потрудна да се схване, но все пак поучава с абсурдността на ситуациите – разговори, които се въртят около нищо и постоянно се повтарят; еснафщината на семейния живот; гостите, които пристигат; пожарникарят. Втората пиеса е по-релефна: гимназиалният учител и ученичката. Образите са извънредно ярки: учителят – Йозеф Хвалина, ученичката – прекрасната Мария Малкова, слугинята – типичната Лида Рубикова. В тая мрачна пиеса на недоразумения и отчужденост, на невъзможност за разбиране между хората, очарователният образ на ученичката (Мария Малкова) озарява зрителя със своята светлина.

Малката зала на театъра е препълнена и публиката следи внимателно представлението. Виждам там Бехиньова, Хронкова, Блажкова, Кишнерова. Тая публика разбира ли Йонеско? Приема ли го? Във всеки случай – умее да го гледа.

И най-сетне – едно откритие в Прага: българската студентка по телевизионна журналистика Светла Христова. Тя ни бе преводачка в следобедните часове, когато Урбан бе зает в университета.

В създаването на една картина, на една музикална творба, на едно литературно произведение се влага талант. И в създаването на красивите и умни хора природата също е вложила своя талант. И каква радост е в Прага, тоя чудесен град, в тая културна среда да срещнеш една млада българка, vyplътила в себе си голямо очарование, много знания и финес. Разговорите, които водихме с нея в скромната ѝ стая в студентския дом, във „Виола“, в пражките ресторанти, разкриват удивителна сериозност на ума и живост на въображението, необикновена духовна чувствителност. И още по-радостно е, че нейната приятелка, друга българка, Светла Апостолова, студентка по арабска филология, притежава също много от тия качества. Тия млади българки са усвоили много от най-хубавите черти на висококултурната среда, в която живеят. И това е богатство, което не бива да се погубва.

Със Светла Христова разговаряхме не само ние, но и някои от другите чужди делегати (тя веднага привлече вниманието на всички). И виждах с какъв интерес водят разговорите, очаровани от нейната култура и финес.

Прага ме очарова винаги – със старинните си квартали и с шумните си улици, с околните хълмове, върху които са накацали прекрасни дворци и островърхи

¹⁹ Такава се осигуряваше и на нашите привилегировани „творци“ чрез различните специалности на СБП или СБХ или спецпрожекции в БИАД.

черкви, с традициите си, с гъсто наредените маси „У Флеку“, където чехи от всички поколения в една почти интимна атмосфера пият любимото пражко пиво, а от стените ги гледат шест века история. Затова напускам винаги тоя град с тъга. Така беше и в събота на 13 февруари, когато вечерният влак ни отнасяше за България. В мрака обръщах очи назад и търсех образа на оная чудесна млада българка, която в тоя град абсорбира най-хубавото от старата чешка култура и заедно с това разнася в чуждата страна красотата на своята родина.

София, 22.II.65, понеделник

Снощи бях на премиерата на пиесата на Д. Дамянов „Преди всичко любов“ в Младежкия театър. Почти безпомощен драматически опит въпреки всички усилия на режисьора (Вили Цанков) да оживи представлението. Трябвало е направо да кажат на Дамян, че не е успял. Разбира се, тук е играло роля съчувствието, симпатията към човека, желанието да му се създаде една радост. Конфликтът е елементарен, развива се с примитивни драматургични средства. Отделни хрумвания на автора или режисьора, няколко духовити или силни реплики, на които публиката с удоволствие ръкопляска. В началото и първата част режисьорът се е опитал да внесе новост и разнообразие; представлението тръгва по пътя на стилизацията и пластичната игра, но във втората половина стилът се променя и това разрушава художественото единство. Пресилени и невероятни сцени с български „екзистенциалисти“, кабаретно държане на момичетата в ателието на художника и другаде, екстравагантни трикове. И всичко това някак си се откъсва от проблема на пиесата, макар че външно произтича от него.

Ще има ли успех пиесата? Някои ѝ предричат много представления – заради личността на автора, заради екстравагантните сцени и танци (включително и разсъбличанията), заради някои остри реплики. Дори и така да е, това не може да бъде сериозен успех на изкуството.

*

Разговарям тая вечер с Блага по телефона: отчаяна е от немската антология, която трябва да пусне в издателството. Приготвена преди седем години, още тогава е била остаряла. Не са представени добре нито класиците, нито съвременните поети. И при това остарял език и небрежни преводи. Блага се пита: как могат да се изразходват толкова средства за нещо, което няма да представи немската поезия, нито да помогне с нещо на нашите поети? Обаче никой не може да спре инерцията.

Прочела в „Иностранная литература“ романа на Джон Ъпдайк „Кентавърът“ (авторът беше в България през декември и тя се запознала с него) и изведнъж се почувствала съвършено нищожна със своя роман пред него. Просто ѝ се струва, че не може другояче да се пише след „Кентавърът“.

Всъщност трябва да прочита романа на Ъпдайк. На Блага не може да се вярва – всяко ново нещо страшно я увлича (тя е умна, но не може да се освободи от прив-

лекателността на литературните моди) и е готова да обезсмисли всичко, което е създадено преди или което самата тя е правила. Разбира се, това трае до нова творба, която ще прочете и която ще я заплени с „модерността“ си. Оттук и тия колебания у нея – от първата до последната ѝ книга – струва ти се, че все върви по чужди пътища. А би могла да има свой път – отделни нейни работи показват това.

*

В „Новый мир“ с голям интерес прочетох спомените на Майски²⁰ за първите дни и месеци на германо-съветската война в 1941 г. и дневника на Анастасия Василевна Якушкина от 1827 г. Майски разказва просто, делово, без всякаква литературност, но с литературен талант; той е успял да нарисова така сполучливо лица и събития (Чърчил, Идън, Сталин и др.), че те кара дълго да мислиш. Поразително нещо е дневникът на Якушкина, съпруга на декабрист, която не успява да придружи мъжа си в Сибир. Това е такъв горещ, дълбок, изумителен изблик на любов, при това без сантиментализъм; поривът на чувството не може да бъде сантиментализъм. Всичко е казано с искреност, която смайва, вълнува. Още един обаятелен образ от ония, които изпълват руската литература през XIX в. При това образ, изникнал в искрената изповед на един дълбоко обичащ и страдащ човек.

В същия брой много интересна и правдива статия на Шкловски²¹ за спомените – по повод на книгата на К. Зелински²² „На рубеже двух эпох“.

София, 4.III.1965, четвъртък

Днес на обяд ръководството на Секцията на критиците (Зарев, Каролев, Пондев, Султанов, М. Николов – Здр. Петров не дойде) се събра да направи предложения за нови членове. Говорихме много за положителните страни на младите критици, за писателското умение на Здр. Петров и Кр. Коюмджиев, за несъмнения им темперамент на критици. Но силни и верни думи се казаха за субективизма и високомерието на Здр. Петров и Коюмджиев, за склонността на Л. Георгиев към интриганство и сензации, за конюнктурщината на Вл. Каракашев. След много разговори най-сетне се спряхме на Т. Жечев, В. Стефанов, Г. Марков, а от досегашните кандидат-членове – на Р. Михова и Колевски. Срещу Л. Георгиев много остри възражения направи П. Пондев. В името на единството на края се отказавме от неговата кандидатура.

След това се разхождахме дълго със Сим. Султанов. Разказва ми за семейството си, детството, ученичеството. Баща му и майка му пишели – издали книги за деца. В тяхната атмосфера се заражда неговата любов към книгата. Дели се между математика и литература.

²⁰ Иван Майски – рус. посланик в Лондон.

²¹ Виктор Шкловски – рус. литературен критик.

²² Корнелий Зелинский – рус. литературовед.

Тая вечер гледах „Прокурорът“ на Джагаров²³. Пиесата е построена много добре – с математическа съразмерност: 9 картини, като всяка картина (без последната) в кабинета на прокурора се следва от картините в семейството. Чудесно хрумване – героят да вижда винаги последните от своите действия. Животът на прокурора се ориентира не по спомени от миналото (ретроспекцията е много чест похват), но чрез погледа в бъдещето, по моралния проблем за отговорността пред човека. В това отношение Джагаров е постигнал несъмнен успех.

Пиесата е напрегната – два часа без почивка и не чувстваш нужда да станеш от креслото. Двубоят между двамата централни герои – прокурора и следователя – е много добре замислен. В тия два типа образи, извънредно характерни за нашата епоха, се крият всички трагедии, които ще бъдат написани в бъдещето за първите десетилетия на социалистическото общество.

Наистина, тежко е да слушаш анализа, който прокурорът прави на действителността, и да виждаш тая действителност е непосредната съдба на другите герои. Тук авторът е и прозорлив, и смел, и силен. Той води чудесно линията, която следва психологическото развитие на прокурора, и напълно логически завършва тая линия.

И все пак има някаква схема в цялото – добре отмерена, изчислена, точно набелязана и скицирана. Стегнатостта, кондензираността е несъмнено качество, но в схемата няма достатъчно жизнено съдържание, непосредна човешка атмосфера, осезаемост на образите, бита, живота, по-голямо многообразие на преживяванията.

От актьорите налага се Гецов²⁴ – намерил е ярна линия в играта, внушителна съдържаност и вътрешна сила. Всички до него избледняват – играят посредствено и неинтересно.

София, 8.III.65, понеделник

Върнах се от концерта на филхармонията с Жан-Бернар Помие. Програма: Моцарт (концерт за пиано в ла мажор), Шуман (концерт за пиано), Бетовен (концерт за пиано № 5). Дирижираше Добрин Петков.

Концертът чудесен. И като програма – да покажеш три стила, три етапа в развитието на музиката. Всеки от тримата носи един свой личен свят – ту нежен, ту дълбок, ту бурен и могъщ.

²³ Георги Джагаров – бълг. поет, функционер на БКП, без колебание подкрепя предложението на Т. Живков България да стане 16-а република на СССР: „Едва ли е нужно и аз да подчертавам, че и с този доклад другарят Тодор Живков прояви онези качества, които ние отдавна познаваме, за които го уважаваме и обичаме като мъдър и прозорлив ръководител на България, онези качества, които му спечелиха име на един от най-изтъкнатите дейци“. По сервилност го надминава единствено другият придворен поет Л. Левчев, който заявява: „Другарю Живков, дори вие не може да ми забраните да ви обичам!“

²⁴ Стефан Гецов – бълг. актьор.

Младият френски пианист – още момче (19-годишен) – надхвърли всички очаквания. Помня – бях го слушал преди две години. И сега го гледах на стола – неспокоен, непрекъснато се движи, извърща се бързо, подскача, тактува с глава и ръце, почти жестикулира. Понякога се напъва – като някакъв малък Наполеон – да надхвърли ръста си. Друг път тъй леко навежда главата си, че ми напомня с нещо позата на Мазон²⁵.

Но всички външни движения стават несъществени, когато ръцете се допрат до пианото. Силен темперамент, тънко чувство – от пианото биват изтръгвани както най-бурните, така и най-нежните звуци. Публиката е поразена – и стои омаяна. Това не е изпълнение, а ново сътворяване.

Човек би искал да бъде такъв майстор навсякъде, където работи – когато пише, когато чете лекции, когато разговаря, когато мисли. Има ли по-голямо щастие да превърнеш всичко в такова тънко и развълнувано творчество.

Миналия петък слушах Юрий Буков²⁶: четири Бетовенови сонати (Лунната соната, Opus 111, Патетичната, Апасионата). Прекрасно изпълнение на Opus 111 – последната соната на Бетовен. В известни моменти пианото се превръщаше в орган.

Има нещо много избистрено, уравновесено и мъдро в играта на Буков. Сякаш изпълнението не му струва никакви усилия – всичко е овладяно и покорено. И неговата игра те изпълва със светлина и спокойствие. Впечатлението от Помие е друго – бурно втурване към целта, необикновена горещина на темперамента, докосване до самите дълбочини на изкуството. И оттук и по-силното вълнение, което изпитваш.

Всъщност, всичко това, което пиша, са безпомощни, безцветни и шаблонни думи. Те дори и не досягат великата тайна на музиката. Пиша ги обаче, за да изтъкна – както много пъти досега – щастието да се срещаш с голямото дарование, с голямото изкуство, което изпълва света със смисъл.

*

На концерта разговаряме с Радевски и В. Раковски за новата поема на Л. Левчев „Съм“. Радевски я отхвърля – заради неяснотата ѝ и за лекотата, с която е написана. Не съм чел още поемата (прочетох я едва сега, като се върнах), но си мисля: не се ли касае за неразбиране на поколенията? Езикът на изкуството се мени през едно-две десетилетия. В нашето чувство за изкуството ние много бързо остаряваме. Идват нови хора – със свой образен свят и със своя чувствителност. Ние не ги разбираме. Всяко поколение изживява своята трагедия. Това, разбира се, съвсем не значи, че всяко ново е нова и непостижната досега ценност. За ценностите има друг съдник – времето. И там ново или старо, модерно или традиционно, едно или друго поколение нямат никакво значение. Времето ги градира по свой критерий. И никой не може да измами времето.

²⁵ Андре Мазон – фр. фолклорист, изследвал българските говори и фолклор в Албания.

²⁶ Бълг. пианист, от 1947 г. живее в Париж.

*

Снощи бях на гости у Дора Габе. Спомени за Боян Пенев, Маруся и Ян Каспрович. Маруся тръгва с Боян Пенев за Лвов и оставя болния Каспрович.

Спомени за Маршак²⁷, с когото Дора Габе се среща в Москва. Посреща я с особена радост – заради Тама Габе²⁸ (тогава починала), с която бил близък 30 години. На него от София Дора Габе написала писмо, в което говори за вещите си. Това е първата идея за стихотворението, което по-късно написва²⁹. Съобщавам, че в кни[жка] I на „Новый мир“ е излязъл хубав разказ на В. Некрасов за вещите. „Добре, че е излязъл сега – иначе биха ме обвинили, че от него съм заимствала идеята си.“

Наблюдавам тая остаряваща жена. Тя е вече съвсем сама – заобиколена единствено с вещите, с които всеки ден разговаря.

*

Човек е потресен, когато в кн. 3 на „Септември“ прочете двете статии за критиката – от Здр. Петров и Кр. Коюмджиев. Не става дума за възгледите, за позициите – можеш да ги приемеш, можеш да не се съгласиш с тях. А за маниакалността, с която са написани. Струва ми се, че се докоснах до болни души – въпреки справедливостта на много от преценките. На мястото на Здр. Петров бих се срамувал от онова, което е написал за него Коюмджиев. Това е нещо повече от венцехвалене и мания. Ако Здр. Петров беше всичко това сериозно, боя се за неговото бъдеще, за неговата чисто човешка съдба.

София, 24 март 1965, сряда

В събота вечерта у Вичо Иванови³⁰ с Мери и Людмил Стоянов. Започваме разговор за художника Борис Георгиев. Вичо ни показва своя портрет, нарисуван от Борис Георгиев през 1928 г. – в кафяви тонове, с характерната чиста линия. Припомням си скиците на Л. Стоянов и Т. Траянов³¹. Л. Стоянов го определя като „български Ботичели“ – взел най-хубавото от италианското ренесансово изкуство. Спомени за Борис Георгиев – за някогашния му престой в София, за последните му години в България, за предложението му да бъдат откупени негови картини. Починал в оскъдица – хазайката му турила ръка на картините³². За връзките на Б. Георгиев с Ганди, за цикъла негови картини от Индия, за привичките му (веге-

²⁷ Самуил Маршак – рус. детски поет.

²⁸ Бащата на Д. Габе, Петър, е преселник от Русия и това вероятно е тяхна роднина.

²⁹ Стихотворението „Вещи“ е отпечатано в „Литературен фронт“ на 11 юли 1963 г.

³⁰ Вичо Иванов – бълг. писател.

³¹ Теодор Траянов – бълг. поет-символист.

³² Художникът умира в Италия.

тарианец, без да бъде толстоист), за малката му сестра³³, загинала някога в Алпите, за изложбата му в София, за албум с негови репродукции, издаден в Италия.

Лично извънредно много съм харесвал картините на Борис Георгиев, това прекрасно съчетание на Италианския ренесанс с духовните търсения на съвременния човек, съчетанието на тънкия рисунък с духовността, която изпълва всичките му творби. Помня софийската му изложба, след това кореспонденциите му в „Литературен глас“ от Индия, писмото, което му изпратихме като студенти и на което той ни отговори от Индия с куп снимки (и писмото, и снимките не останаха у мен).

Съвременните художници вероятно не харесват изкуството на Борис Георгиев. И естествено – това е изкуство от друг тип, от друг свят. Но нима то не представя едно богатство, един интересен детайл в общата картина на българската живопис?

*

Вечерта дълго разговарях в Руския клуб с Камен Калчев и Димитър Димов. Говори главно Димов – за съюзните работи³⁴. Очевидно е, че се е оказал в съвсем безпомощно положение – нищо не може да реши, не може да защити свое мнение и становище. „Нямам власт, не ми са дадени никакви права.“ Сякаш се намира начело на някакво учреждение, дето правилници определят правата му и му дават власт. Всъщност, той има най-голямото право – моралното. Безкористен човек, кабинетен писател, живеещ в свой свят, твърде мъчно намиращ контакт с околните³⁵, с онова, което го заобикаля – той сега стои безпомощен между вълци и гледа уплашено. И все пак живее с някаква илюзия, че провежда някаква линия, че върши някаква полезна и необходима работа. Най-сетне властта, дори и когато я не искаш, упойва човека. Вероятно е това, че все пак Димов е по-искрен, когато заявява, „че председателството му тежи и не го привлича“ – от мнозина, които само декларираат, че бягат от подобен пост, а всецяло се стремят към него. Такъв е, за съжаление, и моят приятел Камен – още не може да се успокои, че е загубил тоя пост – въпреки всички външни декларации.

*

В неделя вечер прекарах няколко часа у Камен Зидаров – покани ме няколко дни преди това настойчиво по телефона, за да ми даде двете си книги – избраните стихове и драмите. Прибрах се вкъщи и четох стиховете – тук-там някакво приемливо стихотворение, с искрено настроение, с непосреден художествен израз. Другото – бледно, шаблонно, почти бездарно. Ако не беше драматургията с нейните безспорни успехи, Камен Зидаров не би имал някакво място в нашата литература. А той държи на поезията си, както често пъти настояваме най-много за това, което всъщност ни липсва.

³³ Катерина.

³⁴ По това време Д. Димов вече се е вписал изцяло в конюнктурата и е председател на СБП.

³⁵ Като се имат предвид няколкото брака на Димов, тази оценка не може да се приеме за точна.

Разказва впечатленията си за Италия и за Ана Ахматова – съдържана и царствена (с едра фигура, напомняща Мила П. Димитрова), пътувала сама с едно девойче само. Цялата съветска делегация обаче се отнасяла с необикновено внимание към нея. И при това каква делегация! – Сурков, Твардовски³⁶, Симонов³⁷, Бажан³⁸. Зидаров не е доволен много от Твардовски – държал се надменно; навярно не се е поддал на Каменовата слабост да интимничи с всички, дори и с малко познати и особено изтъкнати писатели.

*

Вчера случайно научавам, че в София е дошла Ирина Григоревна Неупокоева³⁹ от Москва. Обядваме заедно, показвам ѝ София, отиваме в Бояна. Спомняме си нашите срещи и разговори на конференцията в Будапеща (в 1961 или 1962 г.). Тя е приветлива и разговорлива. Говори ми за въпросите, които я интересуват: написване на всемирната литература, славянския романтизъм, международните връзки на българската литература от края на XIX в. до началото на 20-те години, в периода, когато се създава социалистическата култура.

Боянската черква ѝ прави поразително впечатление – най-силното след красотата на Искърския пролом. Забелязва много точни неща в живописата: няколкото категории изображения на лица – от живото портретно представяне до обобщение и философско изображение. Възхищава се от ранноренесансовия характер на фреските.

После говорим за иконите, които живо я интересуват. Убедена е дълбоко, че младежта трябва да се възпитава с красотата на своето минало – архитектура, стенна живопис, иконопис... Боянската черква не бива да се затваря – само трябва по-добре да се запази. През нея трябва да мине българската младеж и да почувства гордост за своето минало...

*

Снощи премиера на „Чайка“ в Народния театър. Слабо представление, няма го Чехов. Разбира се, да се постави „Чайка“, е изключително трудно, но не и невъзможно. Само е нужен режисьор с вкус, с дълбоко разбиране на Чехов. Режисьорът Люцканов⁴⁰ тук не могъл да разкрие на актьорите образите, които трябва да играят, а и актьорите не са ги почувствали. Няма я Чеховата атмосфера, няма я прекрасната Нина (слаб дебют на Виолета Минкова), в която Чехов е вложил толкова чистота и светлина. Само донякъде в последното действие се получава нещо Че-

³⁶ Александър Твардовски – рус. поет, гл. редактор на „Новый мир“, където излиза „Един ден от живота на Иван Денисович“ от Александър Солженицин.

³⁷ Константин Симонов – рус. писател.

³⁸ Микола Бажан – укр. поет.

³⁹ Рус. литературоведка.

⁴⁰ Проф. Николай Люцканов – бълг. режисьор и преподавател.

ховско, но вече е твърде късно, за да се спаси представлението. Иначе има отделни детайли добри (особено някои моменти в играта на Славка Славова като Маша).

А Славчо Васев⁴¹ стои в ложата, потънал в блажена, самодоволна усмивка, сияещ, обърнат с разтапящо се в щастие лице ту към сцената, ту към публиката, и в своята наивност дори не подозира как Чехов се проваля. Каква „директорска“ съдба на Народния театър и каква съдба на нашата култура изобщо...

*

Днес вечерта бях при Емилиян Станев. Ръката му още не се е оправила. Не може да пише, само мисли върху новите си произведения. Сега говори непрекъснато за нова идея – роман със заглавие „Султански лов“ из живота на нашия народ през миналия век. Действието ще се развива в Сливен, в края на похода на Дибиш Забалкански, по време, когато започва изселването на сливенци в Русия. В центъра на изображението – Тахир ага, турски воевода в Сливен, потомък на потурчен българин в Цариград. Образът на Тахир ага особено го привлича – с външната си красота и сила, с вътрешната мощ, решителност на характера. Исква да го изобрази с раздвоено съзнание – като човек, който иска да запази народа си цял, да го преведе между руси и турци. Или по-скоро: да намери път за съвместно действие с турците (Ем. Станев изказва концепцията си не съвсем ясно). Тахир ага изживява дълбока трагедия, разкъсан от противоречия. На края на войната, когато е определен да отиде пленник у русите, той взема отрова и загива.

Изразявайки концепцията си, Ем. Станев говори за съветите на англичаните към българите – да потърсят самостоятелен път; намесва името на Стамболов; дори търси някаква връзка с образа на Кондарев.

Оспорвам неговата концепция – боя се, че ще го заведе в задънена улица. Не може да се върви срещу народното течение, срещу логиката на историческото развитие. Така поставен, въпросът за съхранение на народа се оказва позиция на чорбаджиите (Емилиян не отрича това). Животът се движи напред – и не се мисли за икономически интереси, за загуба на стопански изгоди и т.н.

С освобождението си Полша загубва пазарите на Руската империя за своята текстилна индустрия (главно в Лодз), а българските занаятчии – турските пазари. Но въпреки това поляци и българи въставаха, бореха се, стремяха се към свободата си. За Влайков Априлското въстание е било излишно, но историята има своя логика.

Предупреждавам Емилиян за опасностите от подобна концепция. Почти се съгласява (но убеден ли е вътрешно напълно?) да остави идеята да произтече от човешките постъпки, от историческите събития. И още нещо – ако насочи симпатиите си към толкова интересната за него личност на Тахир ага, какво може да се получи? – противопоставяне на нашия народ, защото Тахир ага, макар и с раздвоено съзнание, е все пак представител на турската власт. Отговаря ми: „Няма такова нещо. Ще покажа само трагедията на тоя човек...“ А чувствам, че все пак цялата му вътрешна симпатия е към него.

⁴¹ По това време директор на театъра.

Главното все пак ще бъде – както ми обяснява – да изобрази Сливен. Чете томовете на Табаков⁴², записките на Селимински⁴³, възпроизвежда интересни епизоди от тях (Селимински ще бъде действащо лице). По-късно ще отиде да поживее в Сливен, ще обиколи Сливенския балкан.

Разказва ми за султанския лов със соколи – ще го опише в романа. Вече го вижда. Ще използва и впечатленията си от един лов със соколи в Унгария – когато е бил на посещение там. Описва ми живо и увлекателно соколите, кучетата, лова, ударения и разкъсан фазан – и още хиляди интересни подробности.

Сега изцяло е обзет от двата сюжета – „Султански лов“ и „Сибин, княз български“. (Между другото ми показва късо писмо, което получил от Педер Хузангай⁴⁴ – прочел интервюто му в „Лит[ературен] фронт“ и бърза да му съобщи, че името Сибин има първобългарски произход – посочва етимологията му). Като се върне от Париж (вече му е отпусната валута и е направил постъпки за виза), ще почне да пише. Не знае още коя от двете книги – която му се наложи по-силно.

Сега вечер, преди да заспи (страда от безсъница) вече пише в съзнанието си.

ТЕТРАДКА № 21

София, 16 април 1965, петък

Днес получих паспорта и визата за Западна Германия. Завърших втория си доклад за народните балади. Може би казаното в него е много общо, но проблемите са извънредно интересни – особено що се отнася до натрупването върху международните мотиви национални черти и трагизма на българските балади.

За тоя трагизъм говорихме тая вечер у Дим. Талеви с Талев и Емилиян Станев.

Най-напред отидох у Емилиян – занесох му романа на Вера Мутафчиева „Летопис за смутното време“, за който му бях говорил по телефона. Заинтересува го, поиска да се запознае с авторката. Между другото и защото сам ще пише върху същата епоха.

В сряда, връщайки се следобед къщи, срещнах Вера Мутафчиева на „Аксаков“. Леко усмихната и същевременно малко смутена (светлото ѝ лице порумения), ми каза: „Знаете ли откъде идвам? Бях у вас, оставих ви романа си“. Чета няколко страници, прелиствам – мяркат се образите на Стойко Владиславов и Пазвантоглу. В езика някои маниерности в желанието за получаване на по-голяма народна простота, но в съдържанието много интересни неща, защото авторката като специалистка отлично познава епохата.

Отидох у Емилиян да му занеса романа. В последно време той е обладан изцяло от историята – от IX век до времето на Дибич Забалкански. Табаковата история на Сливен го възхищава с богатството на данните. На масата му книги за Преслав и Плиска, великолепно издание на документи за френските богомили. Показва ми

⁴² Д-р Симеон Табаков – бълг. дипломат, написва история на Сливен и Сливенския край.

⁴³ Д-р Иван Селимински – виден възрожденски деятел, също сливналия.

⁴⁴ Чувашки поет.

(с известно желание да се похвали с начина, по който работи) тетрадка голям формат с бележки. „Може би аз съм единственият български писател, който се е заел така основно да проучи историческите материали, преди да започне да пише...“ Принудителното затваряне за няколко месеца въщи са направили Емилиян малко саможив и по-сериозен, по-задълбочен в разговорите – нещо, което досега му липсваше.

Говорим за все по-нарастващия интерес към историята. Явление, което трябва да накара да се замислят ръководителите на нашата култура. Прибавям: „Ние търсим положителния герой в настоящето, а той ярко се очертава в нашето минало. Разбира се, има го и в съвременността, но е рано добре да го видим. Бъдещето ще го покаже по-добре от нас“.

У Талеви, където сядаме на чаша ракия, продължаваме тоя разговор. Апартаментът (на партера на „Паренсов“, близо до „Евл[оги] Георгиев“) е широк и приятен. Седим в хола; там е работната маса на Талев. Не виждам голяма библиотека, може би книгите му са другаде. Всъщност, увлечени в оживен разговор, забравям да разгледам по-добре апартамента, в който идвам за първи път.

Към разговорите за интереса към историята, за трагичната участ на българския народ като последица от турското завоевание, за македонското революционно движение и за върховете, които притежава само нашият народ – Левски, готовността за саможертва (възразвам: „Всички народи имат своите върхове, всеки народ има своята поезия и своите героични личности“), минаваме към разкази за съдбата на отделни хора – любов и раздели, ревност и сила на чувството. Талев разказва истинска случка от Битоля. Преди много години влах, женен за българка, заминава за Америка и забравя семейството. Жената отглежда децата, те се оженват. Когато става дума за забягналия мъж, тя заявява, че никога не би искала да се срещне с него – може да го види само мъртъв. И ето той, може би обхванат от някаква носталгия или от събудила се любов към децата, вече отраснали, женени, създали свои семейства, се завръща в Битоля. Една късна вечер пристига у сина си или дъщеря си. Пращат един от внуците да съобщи на старата и да я повика. Тя и при тоя случай отказва – може да го види само мъртъв. През нощта може би от вълнение, може би от пътя, бащата получава удар и умира. Майката сутринта се явява – за да види мъртвия...

Казвам: „Напиши разказ“. Талев вдига рамене и се смее: „Не знам, не съм мислил за това...“

Вероятно през май ще ходи в Париж – чака френска виза. Пита ме: „Помниш ли от коя катедрала ми беше пратил картичка преди няколко години... нещо като Сартър“. – „Шартърската катедрала на стотина километра от Париж, отидох да я видя заради стихотворението на Далчев.“⁴⁵ Талев продължава: „Щях да те търся тия дни, да ми набележиш някои неща, които би трябвало да видя в Париж и околностите... може би [и] някои лица“. Той настоява, обещавам му, въпреки че съм бил в Париж едва четири седмици. „Но ти си ходил в Париж!“ – „Да, но беше отдавна...“

⁴⁵ „Ангелът на Шартър“.

В стаята, където седим – приятно наредена, няма нищо особено, обикновен хол на софийски апартамент, каквито ще видиш стотици. И все пак като си тръгваме, си мисля: това е стаята на писател, има нещо друго в нейната атмосфера, тук бродят сенки и бдят притихнали поетически видения.

*

Обядваме с Камен⁴⁶, с Хана Колинска от варшавския „Чителник“. Утре си заминава. Оживена, с освежено лице, което сега личи, че някога е било много красиво. Моля я да поздрави Ришард Матушевски. Говори за неговата втора жена – извънредно интересна, някога е била много хубава; Матушевски е страшно привързан към нея. „Може би той е по-добър човек, отколкото литератор и критик.“

Когато тръгваме да я изпращаме, навън ромоли тих дъжд и тя хваща Камен под ръка – той е разтворил чадър. Смеем се – чувства се неудобно и успява да се измъкне.

Колинска отива на среща с Блага в „Народна култура“. Не я познава лично, но чувствала към нея особена симпатия – като преводачка на „Пан Тадеуш“, и ще я помоли веднага да ѝ изпрати романа си, щом излезе, за да го преведат на полски.

По време на обета Колинска ни разказва своята тъжна семейна история. Не би повярвал, че тая енергична и усмихната жена, общителна и деловита, изживява дълбока лична трагедия.

София, 17 април 1965, събота

Няколко впечатления от последните дни, които не успях да запиша навреме.

Миналия четвъртък в Клуба на журналистите седнах за малко на масата на Бойка Вапцарова⁴⁷, с която се бяхме видели преди това в Института при обсъждане книгата на Любен Георгиев за Пеню Пенев. На масата са и Д. Методиев и жена му Наташа; току-що са вечеряли.

Говорим за съдбата на П. Пенев. Методиев отбелязва, че мнозина от ония, които сега пишат за него, имат не малка вина за трагичната му съдба. Между тях са и някогашните му приятели-бохеми. Такъв е и Митко Иванов от Димитровград, който написа книга за Пеню, а навремето е направил постъпки пред милицията П. Пенев да бъде изселен от Димитровград. „И може би – заключава Методиев – не е могъл иначе да постъпи в оня момент поради поведението на Пеню.“ Добавям, че нещо подобно се бе случило и с Вапцаров. В разговора, който повеждаме на тая тема, Бойка изяснява един случай, за който отдавна негласно се говори; бих искал тук да отбележа думите на Бойка. Касае се за отношението на Георги Цанев⁴⁸ към

⁴⁶ Вероятно Камен Калчев.

⁴⁷ Съпругата на Никола Вапцаров, осъден на смърт за подпомагане на изпратените от СССР агенти с оръжия, документи и нелегални квартири. След преврата на 9.IX.1944 г. го обявява за член на БКП и се заема с мистификации за лична облага. Вж. „Водевилът с Вапцаровите архиви“ от Цвета Трифонова.

⁴⁸ Бълг. литературовед, издател на сп. „Изкуство и критика“.

Вапцаров. Спомням си много ясно как в първите години след 9 септември още когато Съюзът на писателите беше на ул. „Леге“, един ден Караславов пред група от 5–6 души заяви ясно и категорично, че Цанев не дооценил поетическия талант на Вапцаров. Караславов лично му занесъл стихотворения на Вапцаров (като всеки млад човек и той искал да си види името в едно солидно списание като „Изкуство и критика“, още повече че около списанието се беше събрала цяла група прогресивни писатели). Цанев прочел стихотворенията и ги върнал с думите: „Кажи на това момче, че от него поет няма да стане“.

Методиев потвърди, че също е чувал за този случай.

Разбира се, един критик би могъл винаги да сгреша, да не познае един талантлив поет в началните му стъпки. Но понеже се касае за поет като Вапцаров, получил изведнъж огромна популярност, и понеже Цанев веднага след 9 септември писа възторжено за него, тоя случай смущава мнозина⁴⁹. Никога не съм разговарял по тоя повод нито с Цанев, нито с Радевски. Помня, че Цанев ми е казал за стихове за деца на Вапцаров или по-точно за негова детска поема. Мисля, че Радевски му я донесъл, и след това му уредил среща с Вапцаров. Срещнали се в градинката пред Военния клуб и дълго разговаряли и се разхождали; Цанев му казал своите бележки – поемата била слаба.

Бойка, без да мени своя спокоен тон, се намесва все пак с малка вътрешна припряност, да изясни случая. В начина, по който говори, в думите ѝ, в интонацията ѝ има нещо малко простовато, почти диалектично, и все пак приятно е да я слушаш – от речта ѝ се излъчва една своеобразна напевност, една симпатична склонност да говори естествено, без поза, без претенциозност. Спомням си, когато я видях за първи път след 9 септември – вероятно на първото честване на Вапцаров в тогавашния салон на културните дейци на бул. „Руски“ (днес ресторант „Москва“). Тогава се запознах с нея. Тя седеше на втория или третия ред. Беше твърде смутена в своята скръб; наблюдавах я – понякога не можеше да сдържи сълзите си. Надка Андрейчина изведнъж откри, че това е била някогашната нейна състудентка по математика, за която много години нищо не бе чувала, и отиде да ѝ се обади. Бойка тогава беше много хубава, стройна, с очарователно лице. И сега е запазила много от чара си, при все че лицето ѝ е твърде уморено. Никога с Бойка не съм бил особено близък, но много пъти след това съм разговарял с нея. Струва ми се, че между нас се създадоха отношения на взаимно уважение.

Ето сега тя разказва случая с Цанев. Касае се за стихосбирката на Вапцаров. Познавали се доста добре с Цаневи, без да бъдат близки. Цанев и Бленика понякога идвали на „Патриарх Евтимий“ в компанията на Радевски, Ангелушев и Боян Дановски. Вапцаров обикновено там мълчал, затова Цанев не е имал много възможност да разговаря с него. Радевски занесъл на Цанев „Моторни песни“ с рецензия за нея – да я помести в „Изкуство и критика“. Цанев не я поместил и това

⁴⁹ Г. Цанев е извадил късмет за разлика от Райко Алексиев, убит и ограбен от функционерите на БКП Крум Кюлявков и Георги Боков, защото отказал да публикува литературните напъни на първия, който дори се разхожда гордо с дрехите на мъртвеца из София. Вж. „Горещо червено“ от Ивайла Александрова. По същата причина червеният графоман Светослав Вихров убива Борис Руменов (Борю Зевзека).

е всичко. Бойка обяснява, че това не е станало поради някакво недооценяване на Кольовите стихове, а защото Цанев просто се страхувал – цензурата вече била наредила списанието, обръщала му внимание няколко пъти, връщала му материали. Оттук и страхът на Цанев. Бойка изрично подчертава, че не става дума за подценяване на самите стихове и не знае Кольо да е прасал стихотворения за „Изкуство и критика“, които Цанев да е отказал да напечата с мотивировката, изтъкната от Караславов.

По-нататък тя прави интересна бележка: съвременниците виждат човека от различни страни, всеки познава една негова проява и по-късно в спомените си категорично твърди нещо, което е вярно и невярно едновременно, в зависимост от коя страна го гледаш. Пак се връща към Вапцаров. Радевски се възмущава, когато пишат навсякъде (дори и във филма⁵⁰ на Хр. Ганев⁵¹ имаше такъв момент – помня колко пъти Радевски рязко е протестирал срещу това), че Вапцаров обичал да чете гласно и да декламира своите стихове. Той бил толкова сдържан, мълчалив, дори стеснителен, със слабо самочувствие на писател, че никога не правел такова нещо. Бойка казва, че това е било наистина така, но когато Вапцаров се намирал в средата на писатели (вече утвърдени, корифеи) като Радевски, Караславов, Л. Стоянов и др. – тогава той мълчал и слушал, като ученик „купувал“. И в това отношение Радевски е прав. Но Радевски не познава другия Вапцаров – в литературна среда или в средата на млади начеващи литератори. Вапцаров там охотно разговарял, обичал да чете стиховете си, пренасял това, което е научил от „корифеите“. Дори когато им идвали на гости обикновени хора, нямащи нищо общо с литературата, работници, Кольо обичал да извади стихотворение и да го прочете пред гостите. Бойка понякога му забелязвала, че не бива – може би хората не се интересуват, да не им дотяга. Но Кольо настоявал на своето и казвал, че това е за него една проверка, една среща с хората, за които пише... И той много внимателно разпитвал за впечатленията им, за онова, което харесват или не харесват.

Методиев и жена му си отиват. Бойка ми казва, че искала да се посъветва с мен по един въпрос. Във връзка със сборника, който Институтът ще издаде за 70-годишнината на Цанев, не смятам ли за уместно да напиша кратка статия за някогашното познанство на Вапцаров с Цанев, по тоя начин да се разсее мълвата, която се е пръснала за случая с Вапцаровите стихове. Такава мисъл ѝ хрумнала днес, когато в Института съобщили за готвения сборник. Казвам ѝ, че една такава специална статия би могла да има и обратен резултат – тя се съгласява с мене. Съветвам я да напише една обща статия „Литературните приятели на Вапцаров“ (имала нови и интересни материали) и там да вplete и познанството, и срещите на Цаневи с Вапцаров. По тоя начин ще постигне по-добре целта си и същевременно ще допринесе за по-цялостно изясняване на въпроса за литературното обкръжение на Вапцаров. Почти се съгласява – ще помисли.

⁵⁰ „Песен за човека“.

⁵¹ Бълг. сценарист и режисьор,

*

Преди няколко дни дадох в „Септември“ статията си „Без монополизъм в литературната критика“. Написана е по повод на полемиката на младите критици Здр. Петров и Куюмджиев с Пенчо Данчев. На редица места доста остро се произнасям за начина, по който са написали своите статии, за самохвалството и високомерието им, за надменния тон, за невярното, неправилното отношение към литературната наука, към „безкрилите мравки на литературния труд“ и т.н. Убеден съм, че те грешат в тия свои разсъждения. Убеден съм, че трябва да се реагира срещу подобни схващания. И все пак имам една вътрешна тревога: младите са затова млади, за да търсят и да грешат, за да отричат дръзко старото. Една по-строга оценка като моята (макар и съдържана по тон) няма ли да се яви пречка в развитието им? Не става дума за огорчението само, а за смущаване на младежката дързост, на младежките търсения⁵². А на младостта при всички случаи трябва само да се помага.

*

В статията ми за критиката има един пасаж, в който се говори, че някои литературни вестници преди войната бяха се специализирали в нападки срещу професорите и университета, а след 9 септември редакторите им побързаха да станат професори.

Имам предвид Д. Б. Митов. Действително в много статии имаше подхвърляния – често пъти твърде злъчни и остри – срещу „науката“, „филологията“ и „професорите“. Той беше крайно субективен. Тоя субективизъм проявяваше във всичко: в литературната политика на вестника, в литературните си статии, в театралните оценки, в обикновените си отношения с хората. Неотдавна при смъртта на Ив. Димов⁵³ спомних си колко огорчения му беше създал вестникът на Д. Б. Митов – в него за Димов и Зорка Йорданов[а]⁵⁴ не беше казана добра дума, делото им се подценяваше всячески – за сметка на Г. Стаматов⁵⁵ и Петя Герганова⁵⁶, които бяха приятели на Митов; най-много добра дума можеше да се каже за Кольо Балабанов⁵⁷. И това продължаваше години наред.

С Д. Б. Митов и с „Литературен глас“ няколко години от моите начални стъпки в литературата. Няма да бъде справедливо, ако не се кажат и няколко хубави думи за Митов. Той умееше да привлече млади хора, да им даде подкрепа, да ги оцени. Имаше една забележителна общителност – посрещаше човека с широкия си и гръмък смях, можеше да се шегува и да се весели, обичаше веселите разго-

⁵² Доста лицемерни тревоги, след като всичко по онова време беше натикано в ковчега на социалистическия реализъм да търси героя на новото време. Затова е и този изблик на исторически романи през 60-те години на миналия век.

⁵³ Иван Димов – бълг. актьор.

⁵⁴ Бълг. актриса.

⁵⁵ Георги Стаматов – бълг. актьор и режисьор.

⁵⁶ Бълг. актриса, съпруга на Г. Стаматов.

⁵⁷ Никола Балабанов – бълг. актьор, брат на Ал. Балабанов.

вори и шумните компании. Когато искаше да подкрепи някого – готов беше да се бори. Въпреки всички колебания, компромиси, сметки, любов към хората – все пак беше човек, който стоеше на ляво. Прогресивната френска литература беше го направила писател-хуманист. И той пишеше с възторг за големите френски прогресивни писатели – за Юго, Зола, Ромен Ролан, Барбюс.

Имаше качества като литературен публицист, като критик не бе дълбок; нямаше особена ерудиция, субективизмът не му позволяваше да види нещата по-дълбоко. Пишеше с известна лекота на перото; много често полемичните му статии приличаха на памфлети. За него най-големият авторитет беше Ал. Балабанов, литературно светило – Симеон Радев. За Шишманов говореше с пиетет, ценеше Арnaudов. От филолозите лингвисти приемаше само авторитета на Милетич. От писателите – живите – най-големият беше Елин Пелин – може би, защото беше приятел на Балабанов. Но тук не е въпрос за литературните позиции на Митов – те са в статиите му, всеки може да се запознае с тях.

Нашето запознанство започна още през първата ми студентска година. В 1929 или 1930 г. напечата в „Литературен глас“ две или три мои статии, без да ме познава. Бях му ги пратил по пощата, а може би някоя бе занесъл и Зах. Захариев. Със Захариев се беше запознал в III мъжка гимназия, където беше стажувал и водил известно време техния клас – вероятно през 1923 или 1924 г., преди моето постъпване в гимназията. Сигурно Захари е бил най-силният му ученик и оттогава поддържаше връзки с него.

Един ден Захари ми каза, че Д. Б. Митов бе пожелал да се запознае с неизвестния си сътрудник и да поговори с него по някакъв сериозен въпрос. И ето със Захари изкачихме високите стъпала на кооперацията „Асеновец“ на „Ив[ан] Асен II“ – Митов живееше на най-горния етаж. Кабинетът му не бе особено широк, изпълнен с книги и много снимки по стените. И досега си спомням в малка рамка известната снимка на редакторите на „Развигор“⁵⁸ – Балабанов, Елин Пелин, Д. Б. Митов, Т. Боров. Тая снимка придружаваше навсякъде Митов, във всички квартири, в които се местеше – на ъгъла на „Цар Шишман“ и „Граф Игнатиев“, в квартал „Гео Милев“. Митов беше тогава млад – 32–33-годишен, висок, едър, с черна коса. Разговорът започна бързо и Митов ми изложи своята идея: искаше да въведе в „Литературен глас“ постоянен подлистник „Между книгите и списанията“ и беше решил да го възложи на мене. Съгласих се. „Но – каза – трябва да се разберем по един въпрос – политическите си убеждения. „Лит[ературен] глас“ е прогресивен вестник, аз съм левичар-пацифист.“ Отговорих му: „Мога да кажа нещо подобно за себе си, още повече, че съм есперантист, близки си ми пацифизмът и интернационализмът.“ – „Ще се разбираме, значи“ – заключи Митов и от тоя момент започна моето редовно, всекиседмично сътрудничество в „Лит[ературен] [глас]“, което продължи през цялото ми студентство. В него имаше много хубави моменти – срещи с писатели като Влайков, А. Страшимиров, Стаматов⁵⁹, Елин Пелин, Асен Златаров, Константин Константинов, Людмил Стоянов и много други, дълги разговори в редакцията на ул. „Бачо Киро“ (там една вечер се яви твърде загадъчно

⁵⁸ Литературен вестник.

⁵⁹ Г. П. Стаматов – бълг. писател, въвел градската тематика в нашата литература.

Н. Агънски⁶⁰, слязъл от изгнанието си в Родопите след участието му в Септемврийското въстание), вечерите в „Ариана“ (ресторанта при езерото в началото на Парка на свободата) или в Юнион клуб, които се устройваха известно време един път в месеца, дружба с млади писатели, които ставаха сътрудници на „Лит[ературен] глас“ (един от тях беше Емилиян Станев, още никому неизвестен). Д. Б. Митов е дохождал с Калина Малина⁶¹ в „Красно село“⁶² и се отнасяше към нашето семейство с внимание и уважение, за което му бях признателен. Помня разговорите ни преди моето заминаване за Полша. От Варшава продължих сътрудничеството си. Първата година след връщането си отново му сътрудничех твърде редовно.

Обвинявах Митов в алчност за пари и печалби, в експлоатация на сътрудниците си. За себе си обаче трябва да кажа, че Д. Б. Митов винаги се е държал много добре в това отношение – за всеки подлистник и статия ми плащаше хонорар, може би не голям, но достатъчен в онова време, за да играе важна роля в скромния ми студентски бюджет. Мисля, че [с] даването на хонорари той следваше някаква „социална“ политика – плащаше на младите си, безпарични, сиромаси сътрудници. На професор по принцип хонорар не даваше – професорите не се нуждаели...

Връзките ми с „Лит[ературен] глас“ се прекъснаха доста внезапно и в това прекъсване Г. Константинов⁶³ изигра немаловажна и не особено красива роля. Митов беше човек на силните приятелства и силните омрази. Приятелството му лесно минаваше в омраза. Поводът беше една моя рецензия за Калина Малина в сп. „Просвета“.⁶⁴ Дълго време отказвах да напиша тая рецензия – книгата беше слаба. Г. Константинов настояваше – и същевременно държеше Д. Б. Митов в течение, че отказвам. Тогава реших да я напиша и да кажа какво мисля. Митов избухна. И понеже това съвпадна с появата на първите ми статии в „Златорог“, за което Вл. Василев няколко пъти беше ме подканял, Митов използва случая и излезе във вестника със зловна клеветническа бележка, печатайки същевременно с това и един стар, изоставен в редакционната папка от преди няколко години ръкопис (полемична статия за Светослав Минков). В навечерието на излизането на вестника беше казал: „Утре ще бъде обезглавен един от маршалите на „Лит[ературен] глас“ – тогава се водеха в Съветския съюз процесите срещу военните.

Така дойде краят на едно приятелство. Престанах да го поздравявам и да го виждам, още повече че две години отсъствах от София – като учител в Пловдив. Той продължаваше да ругае; насъска Кирил Христов да напише твърде просташка статия срещу мене.

⁶⁰ Никола Агънски – майор от запаса, определен за ръководител на септемврийския мѣтеж, организиран по нареждане на Коминтерна от В. Коларов в съучастие с Г. Димитров и през главата на Д. Благоев с цел гражданска война и „социалистическа революция“.

⁶¹ Псевд. на бълг. детска писателка Райна Радева-Митова.

⁶² По това време П. Д. живее в „Красно село“.

⁶³ Георги Константинов – бълг. литературен критик и историк.

⁶⁴ Споменът е разказан на Бл. Димитрова.

Минаха няколко години. Научих, че Митов бе тежко болен. Веднъж ме срещна Коста Георгиев⁶⁵, който също бе напуснал „Лит[ературен] глас“ и ми подметна, че би било хубаво да видим Митов – в такъв тежък за него момент трябва да се издигнем над малката си обида. Съгласих се. Той лежеше в къщата си в квартал „Гео Милев“ (за пръв и последен път отивах там) – слаб, бледен, съвършено изтощен, неузнаваем. Зарадва се извънредно много. Оттогава отново започнахме да се поздравяваме, но старото приятелство не се върна. Почти не се виждахме.

В последните години при срещи на улицата, на събрания и заседания, разговаряхме, понякога се шегувахме. Когато неговата осиновена дъщеря Радка беше студентка, помогнах ѝ – и той знаеше моето разположение към нея. Не бих казал, че в отношението му беше останало някакво лошо чувство. Но някогашната ни близост беше си безвъзвратно отишла.

Понякога за характера му търсех оправдание в недъга му. Все пак тоя човек имаше тежка лична участ. Тоя недъг сломи сърцето му преждевременно.

Гьотинген, 26 април 1965, понеделник

Първата нощ в Гьотинген. Хотелът Zur Sonne – е малък, старомоден (вероятно най-добрият за този град), прозорецът гледа към двора. Тишина. Сутринта рано ме събуди песента на птици.

Тръгнах от София в събота сутринта. Неприятен дъжд и студ. В Югославия времето се изяснява, в Белград грее слънце и хората се разхождат по сака. В Загреб е вече вечер. Минаваме през Австрия през нощта. Сутринта в 6 ч. се събуждам, вдигам щорите на спалното купе и пред очите ми се разкрива картина от приказките: Алпите – да ги досегнеш с ръка, така са близо – в сняг, снегът слиза долу в гаричките, хълмистите склонове, стига дори до релсите на влака. Но въпреки това всичко е зелено и свежо. Въздухът е изпълнен с особена ведрина. Редуват се села и градчета не с къщи, а с вили – с островърх[и] покриви, със светли цветове, със спретнати дворове и пътища. И всичко това върху фона на Алпите.

Залцбург – последният град на Австрия. В 8.30 съм в Мюнхен. На гарата ме посреща Кирил Харалампиев. Влакът за Гьотинген ще тръгне след 3 часа. Разхождаме се из града. Ето новият Ратхаус. По-нататък Институт „Планк“, Академията на науките. Улици и площади още пусти в празничната сутрин. Някъде се мярка паметникът на Шилер. Закусваме на 15 етаж на нов хотел – оттук се разкрива прекрасна гледка към целия град.

В тоя град са живели български писатели, учели са художници, минавали са учени. Багряна ми каза, че има чудесни спомени от Мюнхен – по време, когато тук са били Дечко Узунов, Лилив...

Бързият влак за Хамбург. Минаваме Аугсбург, Тройхтлинген, Ансбах, Бюрцбург и редица други градове; на някои имената чувам за първи път. Цели градове в двуетажни и триетажни малки постройки. Почти никъде не видях „небостъргачи“. Огромна разлика с нашите малки градове, където архитектите се надпре-

⁶⁵ Коста Георгиев интервюира известни българи в „Литературен глас“ в постоянната рубрика „Един час при...“, баща е на композитора Георги Костов.

варват да строят високи и многолюдни сгради. Може би в името на колективния принцип? Но нужно ли е това? Не е ли по-добре да се запази характерът на малките градове? В малък дом за едно или две семейства и човекът ще се чувства по-добре.

Реката Майн – влакът върви паралелно известно време с нея. Почти равни брегове.

Късно следобед започват планински хълмове. Надясно е Харц.

В 6.30 в Гьотинген. На гарата ме посрещат д-р Полок и асистентът Кемерер.

Приятна вечеря у д-р Полок, където са Полок и младата му симпатична жена, новият лектор по чешки Камиш, асистентите Шулцен и Кемерер (с годеницата си).

Връщаме се късно към хотела. Обичам тия малки градове със стари улици и къщи, с неочаквани извивки и ъгли, с провинциална тишина, но същевременно с култура. В такъв може да се живее и да се твори, град за наука и изкуство.

При пристигането ми подават телеграма от дома – покана за четене [на] лекции през зимния семестър в Страсбург. Трябва да телеграфирам направо в легацията в Париж.

*

От последните дни в София по-интересна бе срещата със съветския критик Александър Макаров. В Съюза, в кабинета на Д. Димов. Около десетина души. Макаров е среден на ръст, облечен във винтяке, твърде жив, говори охотно, усмивката не слиза от лицето му. По всичко личи, че има широки интереси.

Когато му съобщаваме, че никой писател не е получил Ленинска награда⁶⁶ тази година, учудва се. За Симонов все пак намира известно обяснение – трилогията не е завършена, но Паустовски? Ангел Тодоров авторитетно заявява: „Правилно е Паустовски да не получи награда, щом е останал сам. Той би могъл да получи, само [ако] бъдат наградени с него и други писатели. Иначе едно награждаване само на него би означавало утвърждаване на една линия, нетипична, несвойствена за съветската литература – нещо като литературен импресионизъм“. Бързо и настойчиво реагирам: „Не съм съгласен. Паустовски е едно голямо [явление], той е гордост на съветската литература, няма никаква опасност от награждаването му.“ – „Петре – заявява примирително Ангел, – всеки си има право на мнение...“

Макаров следи усмивнато нашия разговор.

Отговаря обширно на въпросите на Иван Цветанов за младите критици и младите белетристи.

Един от най-интересните проблеми, които възниква[т] в разговора, е за отношението на съветските писатели към войната. Грешките на Сталин са очевидни, но все пак съвременниците, участниците тогава не са имали съзнание за тях –

⁶⁶ Учредена от СССР по случай 70-та годишнина на Сталин като Сталинска награда „За укрепване на мира между народите“. След „развенчаването на култа към личността“ през 1956 г. е преименувана на Ленинска награда. От учредяването си до разпадането на СССР през 1991 г. служи за поощряване на руската пета колона на Запад и в развиващите се страни.

смятали са, че се касае за кутузовско отстъпление. Днес младите писатели, когато пишат за войната, не долавят тоя психологически момент, а преценяват събитията само от днешна гледна точка⁶⁷.

Интересни разсъждения за романите на Симонов – Макаров го познава много добре, следил е тяхното създаване, разговарял е многократно със Симонов.

От Съюза отивам в Багряна – вече е късно. Тя се готви за път – няколкодневна обиколка из Смолянско⁶⁸. Посреща ме както винаги усмихната, гостоприемна, любезна. С радост надписва два екземпляра от новото издание на избраните стихове за своите немски почитатели в Гьотинген, за Славянския семинар. Дава ми отдавна обещания екземпляр за мене.

Въпреки малката умора в навечерието на заминаване, настроението е много хубаво. Показва ми две стихотворения, посветени ѝ от ученици – поднесли ѝ са ги на училищно тържество.

Разказва за Мюнхен – за няколкото месеца, които е прекарала там, – в годините на най-хубавата си младост, сред приятели – български писатели и художници, макар че е заминала в един тежък и неприятен момент за нея – раздялата с първия ѝ мъж⁶⁹. Говори радостно за красотата на града и за неговата атмосфера.

Радва се, че последните ѝ стихотворения в „Септември“ се харесват. Казвам ѝ, че особено ме е затрогнало първото, посветено на майка ѝ, която почина миналото лято.

*

Вкъщи намирам няколко приятни писма и изпратени книги. Между друго първия том от „История на румънската литература“ – изпраща ми го Лаура с кратко писмо. Нямам време дори да прегледам обемиестия том, но отдавна се интересувах от него.

Марбург, 27.IV.1965, вторник

Вчера сутринта разгледах подробно Славянския институт – развежда ме много любезно д-р Полок. Самостоятелна сграда, стара, но обновена. Двуетажна; използва се и половината от високия таван: там са разположени списанията и се намира стаята на д-р Машен, с пречупен покрив – като романтична мансарда. Библиотеката е богата; добре снабдена с текущите славистични и литературни списания; с помещения и маси за четене на студентите. Когато човек разглежда тая библиотека, още повече се убеждава в грешката, извършена с унищожението

⁶⁷ В Русия вървят процеси на реабилитация на Сталин – бил изтъкнат държавник. Както впрочем у нас на Т. Живков – бил се готвел да насочи България към Европейския съюз, както твърдят авторите на един филм, показан по една частна телевизия по случай годишнината от дворцовия преврат на 10.XI.1989 г.

⁶⁸ Това агитаторите на БКП бяха кръстили „писателски десант“...

⁶⁹ Иван Шапкарев – бълг. офицер, когото поетесата напуска, но синът им остава при бащата.

на Славянския институт на нашия университет и с прехвърляне на библиотеката му към общата факултетна библиотека. Освен всички други неудобства, загуби се у нас специфичната атмосфера на специалността – в семинар[а] дори и младият студент започва да се чувства като славист, като член на едно голямо научно семейство, което има общославянска основа.

Следобед пътувам с влака за Марбург, за конгреса на немските етнографи и фолклористи. С мен е младият Зелк, асистент на проф. Ранке. Висок, рус, типичен северен германец. За съжаление трудно разговаряме – почти нямаме общ познат език.

Влакът се движи бавно, прави големи престои, особено в Касел. Пристигаме в Марбург след три часа – след 6 ч. Първото впечатление от града е възхи[ти]телно; то не се изменя и по-късно. Голяма част от града е разположена върху хълмове. На най-високия се издига замъкът на хесенските владетели. Една катедрала извисява старинните си готически кули в центъра на града (после научаваме, че това е Елизабеткирхе). Улиците са твърде тесни, с много извивки, с чудесни отделни кътове. Въпреки блестящите витрини и модерните светлини, в града се чувства старинна атмосфера и това създава особено очарование.

Настанявам се в хотел „Ойропейше хоф“ на главната „Елизабетщрасе“. Хотелът е стар, но отвътре подновен. Скоро отивам на отсрещния бряг на реката Лан (Lahn), която пресича града с каналите си, в Kurhotel Ortenberg, където ще се състои опознавателната вечер. Хотелът е разположен високо – от него се открива чудесна гледка към стария град със замъка, с островърхите къщи, пресечени от греди от горе до долу.

Запознавам се. Тук е д-р Майке, току-що пристигнала направо от Дубровник. Приближава се Щайниц от Берлин, усмихнат, строен, с побеляла коса, но с още младо лице, благоразположен. Запознавам се с проф. Ранке от Гьотинген, с хубаво закръглено лице (на едната буза белег от рана – може би от студентска сабя?). Представят ме на организатора на конгреса проф. Хайлфурт – макар и побелял, висок и строен, с красиви черти, усмихнат и жив. До него е жена му – хубава със своите неподправени бели коси, подвижна и жива.

Разговори, срещи и ръкостискания, представяния. Но мене ме влече надолу към града. И тръгваме – из тесните улици, покрай старите къщи и хубавите нови сгради – спокойни, без поза, сякаш имат съзнание за своята красота – и не желаят да блестят с нея. Ето ни покрай потъмнелите зидове на Елизабеткирхе, с малкия площад зад черквата – отвсякъде го затварят чудесни линии. Сякаш художници са оформяли сградите, покривите, пространството, затворено между тях, всеки квадратен метър земя, всеки ъгъл и всяка извивка.

Когато тая сутрин виждам града на светло, учудва [ме], че всяка постройка едва ли не е университетски институт, университетска медицинска клиника. Всъщност Марбург е университетски център, университетът дава облик на целия град, университетски сгради са пръснати навсякъде. Показват м[и] отдалече островърхата сграда на стария университет, но конгресът се открива в новата сграда и тя [е] истинско чудо на техниката. Красота в стъкло, алуминий, камък и кафяво дърво, с което са облицовани аудитории, от което са издялани парапетите на стълбите и т.н. Стъклените стени придават особена светлина и лекота на сградата.

Тая лекота и ведрина се чувства и в аудиториите, в които няма прозорци – горе на таваните са вградени големи осветителни плоскости, които изпълват пространството с дневна светлина и атмосфера.

В най-голямата аудитория става откриването на конгреса. Церемонията трае точно един час: речи на председателя на организационния комитет, проф. Хайлфурт, на ректора проф. К. П. Хензел, на четирима представители на официалните власти. След това започва научната част с доклади на проф. Г. Хайлфурт „Трудът като културно-антропологически и народоучен (volkskundliches) проблем“.

Една чудесна традиция: част от тъмнокафявата тапицерия на огромната сцена е открита – вижда се университетският орган. Церемонията започва с органна музика. След официалните поздравления – музика. Тържеството завършва с музика (след лекцията на проф. Хайлфурт). Проф. Курт Утц (Universitätsmusikdirector) изпълнява Бах: Preludium d-Moll, Orgelchoral, Fuge d-Moll. Изпълнените творби са не дълги, но придават особено настроение.

Припомних си друго подобно тържество – откриването на втория конгрес на писателите на демократична Германия⁷⁰ през 1952 г. в Берлин. Присъствахме с Караславов като пратеници на Съюза на българските писатели. На сцената излиза квартет – създава атмосферата на един културен свят. След речите и доклада на Бехер⁷¹ отново излиза квартетът.

И тогава си мислех: защо не можем да създадем такава традиция и у нас? Когато казах на някои, повдигнаха рамене. Наистина, нашите писатели едва ли биха могли да издържат толкова много музика...

Следобед присъствам на заседанията на секцията Arbeitsgruppe für Erzählforschung – тая секция е привлякла най-голям интерес, аудиторията е многолюдна. Изнасят се четири доклада – осветляват от различни гледища основната тема на конгреса – за труда, развита всестранно и на високо теоретическо равнище във встъпителния доклад на проф. Хайлфурт. Хайлфурт разглежда работата в живота на човека – психологически, исторически, в нашата съвременност на бърза индустриализация и необикновени технически темпове, трудът като основен смисъл на живота на човека – не самоцелно занимание, а произтичащ от неговите нужди.

Първият доклад на Карл Хайдинг (Karl Haiding) от Щайнах, Австрия, е един от най-интересните. Върху богат материал, събран главно от многогодишни лични изследвания, ораторът (висок, може би към 55–60 години, с едро лице с малко груби черти) посочи при каква обстановка, при какви условия народът разказва за труда (темата на доклада – „Разказването при работа и работните групи като място на разказването“). Вторият докладчик е жена – д-р Елфриде Мозер-Пат (Elfriede Moser-Rat) от Мюнхен. На катедрата застава не още много възрастна, хубава жена, с черен костюм, копринен зелен шал около врата, грижлива фризура. Говори ясно и убедително. Темата е „Темата за „труда“ в народните разкази“ – твърде голямо

⁷⁰ Става дума за т.нар. „народна демокрация“ с „временно пребиваващ контингент съветски войски“ ГДР.

⁷¹ Нем. писател комунист. През 1910 г., въпреки че е хомосексуален, решава да се самоубие с приятелката си, застрелва я, но той оцелява. След Втората световна война се връща от СССР в ГДР и се отдава на „социалистическото строителство“.

внимание обръща на религията, черквата, суеверията. В почивката проф. Щайниц в разговора си с мен забелязва, че докладът е на ниско теоретическо равнище. Ораторката винаги вижда двойственост в ситуациите: наред с лошия господар стои добрият цар. Но не се прави никакъв анализ на тая двойственост. Често пъти „добрият цар“, който се е борил срещу произволите и властта на помешчиците и феодалите, е бил схващан от народа като свой покровител...

Третият доклад е на младия учен от Рошок – Зигфрид Нойман. Висок, с открито умно лице, той говори спокойно, но убедително. Темата е „Споменът за труда като съдържание на разказа“ (Arbeitserinnerungen als Erzählinhalt). Четвъртият доклад на тема „Отношението към труда на ратайското съсловие в народните сказания“ (Das Verhältnis zur Arbeit der unterbäuerlichen Schicht in der Volkssage) е по-слаб и много спорен.

Заседанието се водеше от проф. Луц Рьорих (Lutz Röhrich) от Майнц (сравнително млад, среден ръст, твърде подвижен).

Вечерта скитам из тесните улици на стария град. Изкачвам се по тях горе до замъка.

Марбург, 28.IV.65, сряда

Сутринта в 9 ч. в Университета ни изнасят лекция за Марбург – история, паметници, старини. Лекцията е илюстрирана с прожекция на изгледи. Лекторът говори с обич за града си, но твърде равно, почти с монотонен глас. Всъщност това е тонът на всички немски оратори на конгреса. Каква разлика в сравнение с темперамента на южните народи, където никога не може да се мине без жест и подчертани интонации.

След това разглеждаме Елизабеткирхе, огромна готическа грамада от камък, устремена нагоре, строга в пропорциите, замълчана и замислена. Каменните сводове поразяват с хладната си красота. Зад олтара – гробница на маркграфове и крале. Триптихи с дървени скулптури и фрески. В строго разпределеното пространство на черквата са обхванати осем века – тя води началото си от XIII в.

От черквата се запътваме нагоре към стария град. Отново минавам край старинни къщи с остри покриви, с мрежа от дървени греди, които са отличени ярко по цвят от мазилката. В двора на замъка между каменните зидове. От каменните парпети – гледка към града. Гледката не ми прави впечатление. От долу на горе – към хълма, към накацалите сгради, тя е решително по-интересна и по-красива.

Сутринта закусвам долу до Елизабеткирхе в модерна, подредена с голям вкус сладкарница (за съжаление носи компрометираното име кафе „Фриц“). Стените почти само от стъкло – разкриват от една страна зидовете на черквата, а от друга чудесна неголяма къща, направена с изключителен вкус – като вила в полето (напомня ми нещо от малките хотелски сгради на Слънчев бряг), с приветлив двор – големи плочи сред зелена трева и цветя; къщата е близо до канала, по който вода спокойно тече. На фона – сякаш поставени от художник линии на сгради и пътеки.

Чудесен е малкият ресторант под замъка – с изглед към града. В тоя обеден час е много тихо, заети са само няколко маси. Приветливо и приятно. Удоволствието

е още по-голямо, че когато излизаме навън, лъхва ни свежият простор и отново се спускаме надолу по старите улици, постлани с плосък калдъръм.

Струва ми се, че Марбург е строен от художници и поети. Най-големият художник – това е била природата, която е поставила на това място зелени възвишения и зелена река.

И все пак в тоя град не мога да се отърва от някои мисли, които постоянно ме занимават. Когато човек е поканен на гости, не е особена проява на възпитание да си спомня постоянно за недостатъците на любезните домакини. Но тук става въпрос за нещо много важно и никакъв въпрос за възпитание не може да го измести от съзнанието – последната война с ужасната отговорност на немците за унищожението на милиони – особено милиони беззащитни, слаби, измъчени, изтерзани из лагерите. Вглеждам се в по-възрастните – по улиците, в ресторантите, на конгреса – и не мога да се освободя от мисълта, че някои от тия случайно срещнати може би е бил там и е терзал и убивал безпомощните и слабите, жените и децата.

Изглежда, че големите успехи, напредъкът, съвършенството, властта раждат злина – човекът помисля, че щом е постигнал толкова много – като някакъв свръхчовек, той вече стои над всичко със самия факт на успеха си, със съзнанието на своите възможности и способности – и тогава може да подчини всичко на своята воля, може да унищожава без чувството за вина. Бих казал – опасно съвършенство! Моралът, етичният момент при него остава без всякакво значение. Това е някакъв парадокс на развитието – или може би на недоразвитието...

Разбира се, това психологическо обяснение съвсем не изчерпва дълбоките и спорни причини за трагедията на човечеството през последната война. То е само едно хрумване.

*

Целия следобед разглеждам изложбата от книги в хола на университета и си взимам бележки. Особено внимателно прелиствам периодичните издания (многобройни, от най-различни страни), посветени на народонаука и фолклор. Чрез тях търся облика на бъдещото българско списание за фолклор – непременно трябва да го издадем; без такова списание никаква българска фолклористика няма да има.

Западните списания почти винаги са издания за етнография и фолклор. Фолклорът е видян само като част от проблематиката на етнографията. Разбира се, без етнографски подход мъчно би било да се изясни същината на фолклора. Но все пак фолклорът съществува сам за себе си, със свои проблеми, като словесно изкуство. Мисля си – това може би се дължи на обстоятелството, че на Запад фолклорът е нещо изживяно – част от бита на миналото. И още една особеност – в сравнение с високото развитие на литературата той е примитивно изкуство, а понякога и лошо, избледняло, развалено копие на голямата лична поезия.

У нас фолклорът е нещо съвсем друго – много народни песни представят такива художествени произведения, до каквито още нито един писател не се е домогнал. Пък и независимо от постиженията си литературата – това са поетически норми. Те заслужават да бъдат изследвани именно като великолепни художестве-

ни творби, независимо от всички останали проблеми, които неизбежно възникват. И то като творби, които през цели векове за огромната част от народа са били единствените художествени произведения, единствените творби, които са предизвиквали непосредно, живо, естествено естетическо удоволствие – за разлика от писаната литература, много често лишена от естетическа атмосфера или пък притежаваща известен естетически момент, но твърде опосредствани, изхождащи от една твърде абстрактна естетическа система, достъпна за ограничен кръг читатели. Следователно, в историята на нашето словесно поетическо изкуство фолклорът заема значително и първенстващо място.

В Германия много се работи върху народната проза. На изложбата не само са показани многобройни сборници с народна проза, главно приказки, но и твърде интересни изследвания. Ще бъде необходимо ние в България да засилим проучванията в тая област. Ще препоръчам на някоя от аспирантките (може би на Бояджиева, понеже знае немски) тема за кандидатска дисертация „Народният разказвач“ или нещо подобно. Трябва да се проучи целият печатан материал с оглед на данните за разказвача (характеристика на лично[с]тта, място, среда, време, обстановка, способности на разказване, особеностите на сътворяването и т.н.). Трябва да се направят и теренни изследвания – все още могат да се намерят интересни разказвачи из селата и малките градове. В тоя смисъл много указания дава изнесеният вчера доклад от австрийския фолклорист Карл Хайдинг, а също и книгата, която си купих: *Überlieferung und Persönlichkeit* от Готфрид Хензен. От корицата гледа интересното лице на Егбер Гериц – разказвачът, който е изследван. Много материал ще даде и книгата на Елена Огнянова⁷² за приказките на майка ѝ.

През цялото време съм под впечатлението на сериозността на задачите, които стоят пред нашата наука, и колко много усилия, знания, разбиране, воля са необходими, за да я развием и тласнем напред.

*

Тоя ден завършва с концерта на орган в огромната Елизабеткирхе. Седнали на дървените скамейки, където обикновено богомолците слушат проповеди, и над нас прозвучават могъщите и същевременно трепетни и вълнуващи звуци на Й. Себ[астиян] Бах (*Fantasie g-Dur, toccata d-moll*), Йохан Готфрид Валтер⁷³ (*Choral mit Variationen über „Jesu, meine Freude“*), Дитрих Букстехуде⁷⁴ (*Buxtehude*) с неговата *Ciaccona d-Moll*.

Католишката и протестантската черква имат едно силно средство за въздействие – органната музика. Може би това, което слушаме, е създадено с религиозни цели, но нищо религиозно не ме вълнува в него – великата музика се е откъснала от черквата и е заживяла собствен живот – като всяка голямо изкуство. Човек е разтърсен от тая музика, изпълват го най-хубавите мисли за хората и близките.

⁷² Бълг. фолклористка.

⁷³ Герм. бароков композитор, органист и лексикограф.

⁷⁴ Герм. бароков композитор и органист.

Когато излизаме от черквата, навън вали дъжд – и това малко помрачава настроението. Но все пак обръщам поглед назад – в бледата нощна светлина кулите на Елизабеткирхе са се устремили към небето с омагьосваща красота – внушителни и могъщи, нежни и красиви.

*

При такова многолюдно събрание на непознати, каквото е един конгрес, човек се вглежда в лицата на срещнатите, гадае за съдбата им. Понякога отделни лица са толкова особени, така носят нещо свое, че не можеш да не се спреш, да не се вгледаш дълго и после да мислиш за тях. Ето в аудиториите и холовете понякога се изпречва пред мен девойка (немкиня очевидно) с лице с необикновена изразителност. Няма в това лице нищо „красиво“, нито една банално-красива черта, и все пак то излъчва необикновена красота – с малко сплеснатия нос, с нежните скули, с дълбоките очи, с гладките и същевременно бухнали коси, грижливо прибрани над врата. В израза на лицето, в линията на фигурата, в дрехите – нещо строго и спокойно, потънало в тишина и мълчание.

А ето и друг образ – на стройна жена, жива, подвижна, с изцяло бяла коса (очевидно жена не млада), но с извънредно свежо, младо, енергично лице, с чудесни жестове и движения. Облечена в синьо пардесю, което великолепно ѝ отива, с пъстър копринен шал на шията. Когато сваля пардесюто, остава по тъмен костюм от оригинален плат на светли резки, с бяла блуза – сякаш се променя – фигурата става по-пълна. Има нещо у тая жена, което ми напомня някогашното очарование на Янина с нейните чудесни бели кичури под челото и с обаятелното лице.

Забелязвам я първи път към замъка – често снима с апарата си. Когато се приближава, чувам чешки говор. Но отблизо лицето губи много от привлекателността си – има нещо остро и неправилно в чертите. И каква случайност след обяда – представят ми я, когато прелиствам списанията: Соня Ковачевичова от Братислава – искала да се запознае с мен, за да изпрати поздрав на М. Велева⁷⁵ и Вакарелски⁷⁶.

Тук е и Хелга Щайн, младата лекторка по румънски език в Гьотинген, [знаеща] немския от Румъния, преселила се вече в Германия, запознах се миналата година през лятото в София – вървеше с Джуджев⁷⁷ по „Руски“ (току-що бяха ме търсили въкъщи). Заминаваше за конгреса на фолклористите в Атина. Висока – повече отколкото е необходимо за една девойка, с приятно, много живо и почти детско лице, тя лети от аудитория на аудитория, общителна и жива, позната на всички, с усмивка, която привлича. Но зад тая усмивка се крие не особено весела съдба, както ми разказваха.

⁷⁵ Проф. Мария Велева – бълг. етнографка.

⁷⁶ Проф. Христо Вакарелски – бълг. етнограф.

⁷⁷ Проф. Стоян Джуджев – бълг. фолклорист.

(Следващата страница е отрязана.)

Марбург, 30.IV.65, петък

Вчера сутринта конгресът се закри. Процедурата все пак е интересна. До 10.30 завършиха заседанията на секции[те]. След това започна общото заключително заседание: кратък организационен доклад от проф. Хайлфурт, беседа за старите марбургски къщи, сбити обобщения за извършеното в осемте секции от техните председатели.

След обяд първата полудневна екскурзия. Потегляме на югоизток от Марбург. Хълмиста земя с приятна зеленина, макар че денят е студен и дъждовен. Спираме се най-напред да разгледаме крепостта Фрауенберг (на 370 м), от XIII в., запазени са само руини. След това сме в с[ело] Ебсдорф – влизаме в стара каменна готическа черква, минаваме набързо из околните улици със старинните къщи с типичните препречени дървени греди и остро завършващи фасади. В селото Мардорф ни показват женски народни носии от рядко запазените в Германия. Особено е, че [за] различните празници, носиите са различни – особено се менят по цвят; при това те са особено слож[н]и, следователно приготвянето им е изисквало много средства и труд. Всъщност и сега по улиците на селото жените се движат в неградски дрехи, макар и твърде скромни в сравнение с онова, което ни бе показано.

Пием кафе в малкия град Амьонебург. Разположен е на хълм. Върху най-издигнатата част – черквата, както това е много често тук. Ресторантът е кацнал на склона – малък, кокетен, уютен, с чудесен изглед към полето и зелените възвишения през широките светли прозорци.

Днешната екскурзия е за цял ден и също има научен характер: да се запознаем със стопанските проблеми на един изостанал в икономическо отношение район – на северозапад от Марбург, в Южна Вестфалия. Хълмиста и нископланинска област, с доста гори, с красиви долини. Минаваме през села и градове, които не се отличават много един от друг – Бург, Нидершелд, Диленбург (по-голям град, със замък върху височината, вижда се отдалеч), Хайгер (най-високият пункт на района, около 800 м). Тук спираме и в черковния салон (нов, светъл, непосредно до черквата, която и тук е на височината) ни запознават с горите, производството на дървени въглища, добиването на желязо – традиционният поминък на населението. Проблемите са сложни; тия занимания вече не носят приходи, земеделието е също недоходоносно, хората бягат в големите градове. Оттук нататък се спираме на няколко пункта, за да видим измерването на горите, добива на дървени въглища, някои земеделски уреди. След обяд отново сме в същия салон в Хайгер – разговор на кръглата маса: ръководителите на района и производителите разговарят върху стопанските проблеми. След това разглеждаме черквата: началото ѝ е поставено още в IX в., интересни, добре запазени фрески от XV в., бароков орган от първата половина на XVIII в. Учителят, който ръководи екскурзията – жив, подвижен, начетен, познаващ основно местните проблеми – застава за няколко минути пред органа и каменното пространство се изпълва с могъщи звуци. Най-силно впечатление ми правят фреските. Те са леки, почти въздушни, акварелни, с

графично очертание на фигурите; въпреки художествената им наивност, нещо ми напомня Рафаел. Рисунокът е прост, но нелишен от известна изящност. Чувства се ренесансовата жизненост и реалистичност. Времето е сложило бледнина върху багрите – и това им придава някаква нежност. Какъв контраст със суровите линии на тая протестантска черква, с една проста маса в средата вместо олтар. Надясно е Тайната вечеря. Исус сочи Юда. Исус е странен – без брада (при все че в другите фрески навсякъде е изобразен с брада), а Йоан е представен почти като дете, сврял главата си ниско в пазвата на Исус (спомних си началото на Тайната богомилска книга – с чудесната сцена: Йоан, облегнат на рамото му, пита Исус...).

Обядваме някъде отвъд Хайгер – в просторна селска гостоприемница – светла, чиста, с отлично приготвена храна. Такива гостоприемници или малки ресторанти има навсякъде из тия места – огромното движение на леки коли налага тяхното изникване. За ония, които пътуват с коли, е и по-удобно, и по-евтино; тук могат и да нощуват, когато няма хотели в големите градове – или нарочно, за по-евтино.

Много наблюдения върху немските села през тия два дни. Всъщност има ли села? Все пак има – те личат по старите огромни къщи с дървени греди, със стопанските постройки, най-често прилепнати до самите къщи или част от тях, по земеделските уреди, трактори, малки камиони и др. под широките навеси-стрехи, по гумното с тор в малките дворове, доста често съвсем непосредно до улицата. Но в тия домове има леки коли, прозорци със светли градски пердета, градски комфорт, доколкото можем да зърнем през отворените врати. Облеклата на всички са напълно градски.

Но онова, което прави още по-силно впечатление, са новите къщи: напълно модерни, извънредно красиви, по-скоро вили, отколкото обикновени домове за живеене. И тия нови къщи, които се срещат еднакво в селата и малките градове и напълно ги изравняват в това отношение, придават нов облик на целия пейзаж.

Хубаво е, че немските архитекти не търсят шаблонни решения на улиците: те запазват кривите си ниши, ъглите и завоите си. Постройките не са подчинени на никакви геометрически шаблони⁷⁸ – те са разхвърляни в пространствено отношение, дворовете им правят разнообразни чупки, малките градини са като светли килими пред тях. И колко[то] навсякъде да господства един нов, модерен стил, в линии, детайли, разположение, външно оформяне околото се радва на истинско разнообразие.

Бих желал и у нас новите къщи да се строят с такъв вкус. Нашите архитекти със Златните пясъци и Слънчев [бряг] показаха, че могат да направят това. Социалистическите условия създават пълна възможност да се използват най-хубавите придобивки на цивилизацията и техниката, а нашият народ има големи качества – трудолюбие и пестеливост, сериозност и любов към напредъка, за да може да направи това. Аз вярвам в него. И това не е вяра мистична, а основана на опита: кратките срокове на неговото развитие.

⁷⁸ Може би е нужно да се спомене, че при т.нар. „социализъм“ обикновените люде бяха принудени да ползват „типовите проекти“ на съответната община, за да не „хабят“ много строителни материали...

От вчера на обяд отново съм тук. Два светли и сравнително топли дни. Празнична тишина в града, особено сутрините. Много хора напускат града – с коли, автобуси, влакове, ще прекарат празниците в пътуване.

Не телефонирах никому от домакините, не бих желал да нарушавам празничната им почивка. Четох и писах писма. Двете вечери отидох на кино. Два ужасни филма в две централни кина. Единият е еротичен, с френско заглавие *De l'amour*⁷⁹ (и филмът е френски), своеобразна, модернизирана интерпретация на книгата на Стендал⁸⁰ със същото заглавие. В центъра – един мъж не в най-млада възраст, зъболекар, еротоман, който поддържа безконечен брой връзки с млади момичета и с особена страст ги снима в еротични положения. Нещо повече, пред всяка от тях прожектира тия филми. От началото до края сцени с разголени млади жени в разнообразни пози, най-често крайно еротични. Идеята на Стендал за изменчивостта на човешката природа, за сложността и странностите на любовното чувство е намерила твърде безвкусен израз.

Вторият филм още по-безсмислен: студен, лишен от всяко морално преживяване убиец на жени. Някакъв бар „Елдorado“ извън града, с весела, впиянчена публика, която посреща с шумен възторг песните на младата певица Лина, а след това тесни, тъмни улици, грозни къщи в някакъв стар и изпаднал квартал. В тая атмосфера садистът върши своите страшни убийства – по най-жестокия начин, с глухи удари от нож. Глупава полиция, която не може да го открие, филмови трикове, които му позволяват да излезе от всяко убийство не само невредим, но дори без следа от капка кръв. В тая ужасна атмосфера се примесват малко песен, малко музика (дори убиецът обича да свири на устна хармоника), малко нощна градинска красота – като някаква странна, нелепа рамка на убийствата.

Когато разкажеш това, може би ще те обвинят в евтина антизападна пропаганда. Но това е самият факт. И афишите на другите кина предлагат филми с криминални сюжети, американски приключенски истории из непознати страни (декорът е познат и шаблонен). Вероятно тук се играят и хубави филми, но господства несъмнено онова, което лесно привлича публиката с еротиката и сензацията и осигурява печалби. Ние често упрекваме нашите филми в твърде подчертана идейност, в поставянето на сериозни и тежки проблеми. Тук се убеждавам, че макар и ние да правим това още недостатъчно умело, нашето изкуство е на прав път.

За изкуството съществуват две опасности: смърт поради опустошаването на идейното, човешкото, хуманното му съдържание и самоунищожение поради разлагане на формата му. И двете опасности са реални. За съжаление, втората характеризира твърде много изкуството на нашето време.

И още нещо мисля – за възпитанието на младежта, която непрекъснато гледа тия филми – и то не като общ морален проблем, а като проблем политически. От една страна, огромно развитие на техниката, неограничени механически възможности, а от друга – опустошени души от най-ранна възраст. В какво се състои

⁷⁹ „За любовта“.

⁸⁰ Псевд. на фр. писател Анри Мари Бейл.

моралната и философска опора на тия хора? Ще се намерят ли такива сили, които в някакъв решителен, фатален момент да се противопоставят на аморалния тласък, от който може да зависи съдбата на света? Боя се, че не. И тогава огромните технически постижения на човека не ще могат да бъдат задържани от нищо, ще се насочат срещу човека. При тая огромна невероятна мощ на техниката необходима е и огромна морална мощ, за да я управлява в интерес на човека. Ето къде е основният проблем.

ТЕТРАДКА № 22

Гьотинген, 4.V.65, вторник⁸¹

Вчера се видях в Славянския семинар с проф. М. Браун, пристигнал предишния ден от Америка, където е чел един семестър лекции. Разказва интересни неща за различията (главно в лексиката) между говоримия английски и американски. В Съединените щати има голям интерес към славистиката, все още главно към руски език и руската литература и преди всичко в практическо направление – студентите се готвят главно за преводачи; оттук и славистичните отдели приличат повече на преводачески школи. Но има вече известен процент студенти със сериозни научни интереси. Смята, че е необходимо да се четат вече лекции и по българистика.

Днес разговарях с лектора по полски език – Хайнц Клайн – говори отлично полски, вероятно немец от Силезия. Млад човек, умен, енергичен. Бил е в България на Славистичния конгрес. За тая цел учил един семестър български, разбира и отчасти говори. Силно се е заинтересувал от българската поезия. В София се е запознал с Т. Абаджиева, която го завела при Багряна. Донесла му от Багряна последното издание на стиховете ѝ. Говори с възторг за българската поезия – Дебелянов, Багряна, Смирненски, Вапцаров. За него тя е неочаквано откритие – никога не е предполагал, че българите могат да имат толкова богата поезия (за него тя е по-интересна и по-богата от сръбската), особено като се има предвид изостаналостта на общото литературно развитие поради робството. Опитвам се да му обясня причините за бързия напредък на нашата поезия, а също и мястото на народната песен в общото литературно развитие – като една могъща поетическа традиция, като художествено-естетически капитал. Слабото развитие на поетическия жанр в старобългарската, писмената литература се компенсира с огромната роля на народната лирика в продължение на дълги векове.

⁸¹ По спомените на Ст. Стойкова, публикувани в „Спомени и размисли за Петър Динеков“ (София, 2010), П.Д. е поканен да чете лекции в Гьотингенския университет и удължава малко престоя си. За това, когато през 1967 г. прави същото във Франция и към края на престоя кани сестра си, за да ѝ покаже Париж, събужда подозрението на „бдителните нови хора“ и започват да се носят слухове, дори за него, левия интелектуалец, че ще става „невъзвръщенец“...

Говорим за полската литература – познава я отлично. Работи върху докторска дисертация на тема „Природата у Каспрович“. Не може да разбере големия успех на Каспрович у нас след Първата световна война – във време, в което той е вече надживян в родината си, а и у нас поезията е тръгнал[а] по път, различен от този на Каспрович. Обяснявам му, че се касае по-скоро за успех читателски – сред културната интелигенция (включително и писателите като читатели), но и за влияние върху развитието на литературата (с известни изключения, разбира се). Всъщност това е проблем, който заслужава сериозно проучване: да се намери онай основа, върху която се явяват редица преводи на творби на символизма, модернизма от началото на XIX в., Млада Полша и т.н. у нас тъкмо през 20-те години. Очевидно символизмът макар и изживял кулминацията си като поезия, продължава да оказва някакво въздействие със своите късни отблясъци, със своя залез. Обяснявам на Клайн, че що се отнася до полската литература, голяма роля е изиграла и преподавателската и популяризаторската дейност на Б. Пенев. Личност с голямо обаяние сред нашата студентска младеж и интелигенцията, излязла от Историко-филологическия факултет, особено учителите по българска литература, той е написал такива горещи възхвали за полската литература, че това е помогнало извънредно много за издигане на нейния престиж в България.

Става дума за Кшижановски. Не виждам особен възторг у Клайн – „Пишел и печатал прекалено много“.

Подобни думи – като отрицателна оценка – чувам тука неведнъж, когато говорим за един или друг учен.

Гьотинген, 6.V.65 г., четвъртък

Снощи четох първата си лекция – за възникването на жанровете в нашата нова литература. След това голяма група (около двадесетина души) отиваме, както тук е прието, в някакъв локал на бира и разговори. Това е една от най-старите пивници в града: сградата е стара, с типична островърха фасада, с градеж от греди; вътре няколко отделения – едно от тях (най-старото) е изцяло в черно-кафяво дърво, с тежки маси; цялата обстановка пази следите на минали времена. Стоим до късно, отиваме си след 12 ч. Атмосферата е по-скоро весела, отколкото за сериозни разговори.

Седя до проф. Браун и разговаряме дълго с него. Най-напред – около въпроса за жанровете. Интересно е – отбелязва, че и в новата българска литература се развива най-рано поезията. Приема обяснението ми, че поезията стои много близо до публицистиката, че се откликва най-бързо на актуалните обществени събития и проблеми, но повече набляга[м] на поезията като лаборатория за езика и на ролята на народната песен. Напълно споделя както наблюдението ми, че белетристиката изисква по-високо културно и литературно развитие (народната проза не играе ролята на народната песен и никога не е оказвала силно влияние върху развитието на литературната проза), така и мисълта ми за функционалната обособеност на жанровете. Добавя – разбира се, тук не бива да се изключва и известна случайност.

Скоро прехвърляме разговора върху въпросите на баладата – очевидно е, че те го занимават много повече. Правилно смята, че е много трудно да се намери

определение на баладата. Тя може да се дефинира само най-общо: като промеждутъчен, наративен жанр между героическия епос и лиричната песен. Възраждам му, че това е твърде широко като определение, че то посочва само терена, върху който трябва да търсим баладата. Върху тоя терен се намират твърде много творби – напр[имер] битовата стихотворна новела; това балади ли са? Браун приема забележката ми и казва, че е рано да се намери дефиниция на баладата. Трябва да се изучат преди всичко самите творби, да се установят фактите на баладата, да се изследва нейната морфология. Тогава ще видим дали да се говори за балада или за балади. В това понятие влизат твърде различни видове произведения. И различията са както исторически, така и по области, райони. Онова, което е характерно като балада на едно място, на друго не съществува. Напр[имер] словашката и карпатската балада, които са погълнали някои черти на героическия епос, който там вече не съществува. Припомня доклада на Лингур на славистичния конгрес в София. Изобщо при определението на баладата не може да се изхожда само от англосаксонския тип балади – те в края на XVIII в. са направили силно впечатление, оказали са могъщо въздействие на литературата, създали са типа на романтичната балада.

Склонен е да смята, че се преувеличава с митологическите моменти при определяне на баладата и изобщо с групирането на твърде голям брой песни като митически. Не се съгласявам напълно с него – за българската балада тоя момент е твърде важен. Обяснявам му, че у нас са направени много сериозни проучвания на отделни международни баладни сюжети, но редица други въпроси – около теорията на баладата – са оставени без внимание. Обясненията за генезиса на сюжетите все още не е обяснение на жанра; сюжетите могат да преминат и в друг жанр.

Браун настоява извънредно много на промеждутъчния характер на баладния жанр – това дава възможност на народния певец за творческа импровизация, за емоционално и лирическо саморазкриване. Оттук и възможността за създаване на многобройни варианти – при никой друг жанр толкова варианти не съществуват. Лирическата песен и героическият епос са по-устойчиви; първата е кратка, свързана с някаква функция, която я ограничава; дори любовната песен е функционално обособена. Героическият епос е също свързан с устойчиви моменти. При баладата творецът чувства по-голяма свобода и се впуска в импровизации. Тоя въпрос възниква при моята бележка за високата художествена стойност на баладите и че за тяхното изучаване е необходим непременно естетически подход. Зад баладите и изобщо зад народното творчество стои винаги някакъв творец, някакъв художник (творческа анонимност не може да съществува), а на това фолклористите са обръщали сравнително малко внимание, не са изучавали творческата психология на народния певец. Радвам се, че Браун се съгласява напълно с мене; той изтъква като една от най-хубавите работи в това отношение предговора на Арnaudов към „Фолклор от Еленско“. (Хрумва ми мисълта да напиша статия на тема „Творческата психология на народния певец“ – вече има натрупан известен материал.)

Въпросът минава върху историческата песен. Браун развива любими свои мисли, които могат да бъдат оспорвани: юнашките и историческите песни са еднакво стари, развиват се едновременно, но в две различни посоки. Типичен е случаят с

билините: попаднали на север, те приемат много приказно-магически елементи. Така наречената репортажна историческа песен, с повече реален характер, не е възникнала по-късно. Това важи дори за българските хайдушки песни. Цитира Астахова, която отбелязва, че редица приказни елементи в билините са от късно време.

Изказвам внимателно съмненията си и припомням големи спорове по тия въпроси в съветската наука.

Когато става дума кой се занимава в Германия с проблемите на баладата, Браун отбелязва, че интересът е много малък – главно Шмаус и самият той. В Германия се набляга много на народната проза (напр[имер] проф. Ранке), защото фактически само тя още продължава да съществува като фолклор.

В разговора попадат отново някои интересни наблюдения за научния живот в Америка. Там нямат кредит учени, които бързо издигат своите хипотези без факти. В това отношение вече се е компрометирал Схунефелд – като учен той не се приема и е възможно да се е върнал в Холандия. До известна степен на тая основа залязва и славата на Якобсон.

Разговорът с Браун отново ми напомня, че трябва да запретнем ръце и да се хванем здраво за работа – важни и сериозни въпроси чакат изясняване. У нас трябва да обърнем много сериозно внимание на теоретическата разработка на въпросите на фолклора. Във второто издание на „Български фолклор“⁸² непременно трябва да въведе специална глава върху проблемите на фолклорните жанрове – тяхната същност, генезис, класификация. Има какво да се каже по тия въпроси, но, разбира се, само след задълбочено и конкретно изследване на материала.

*

Три филма на Грета Гарбо⁸³: „Мата Хари“, „Мария Валевска“, „Хора от хотела“⁸⁴. Оказва се, че в едно от тукашните кина има фестивал на нейните филми, но повечето от тях са вече прожектирани. Страхувах се, като отивах на тия филми – не бях виждал Грета Гарбо повече от двадесет години. Тя се е превърнала вече в една легенда. Някогашният ѝ образ на лъчезарна артистка се е скрил зад един друг, създаден от писанията на журналистите: странна и самотна дама, движеща се винаги с черни очила, саможива, необщителна, безучастна към онова, което я заобикаля, сякаш разочарована и печална във времето, в което е принудена да живее, упорито отказваща да се яви отново на екрана, след като го е напуснала безвъзвратно твърде млада – към края на тридесетте години.

Тая жена винаги излъчваше необикновено обаяние, гледаха я милиони на сребърния екран, най-взискателните критици я смятаха за най-великата актриса на киното.

Срещата с кумирите на младостта е опасна – носи винаги риска от разочарованieto. Но когато се показва Грета Гарбо, всички страхове изчезнаха – нищо по-красиво и по-обаятелно не съм виждал на екрана. Сякаш се пренесох отново

⁸² Първото издание е през 1959 г.

⁸³ Артистичен псевдоним на родената в Стокхолм холивудска звезда Грета Густафсон.

⁸⁴ Оригинаалното заглавие е „Хора в хотела“.

в студентските години, когато бях гледал „Кралица Кристина“ много пъти, когато филмите на Грета Гарбо ни даваха една от най-силните естетически радости. Още в първите кадри артистката поразява със своята лъчезарност (филмът е „Мата Хари“). Лицето, очите, кожата, ръцете, цялото тяло, нежните движения и поривните жестове блестят с някаква необикновена жизненост, безплътна и силно осезаема едновременно; всичко прелива в някакви несравними по красотата тонове. В тая красота живее душата на жена, която се вълнува и която се усмихва, която е поривна, жизнерадостна и същевременно може да бъде състрадателна, замислена, еротична, обаче една жена, която преди всичко може да обича. Не знам дали на екрана някой друг е обичал така – при това без излишна сантименталност и без еротична натрапчивост. Ако трябва да се отдели най-характерното, най-дълбокото, най-великото в личния свят на Грета Гарбо, в неповторимото обаяние на нейната индивидуалност, това е несъмнено изкуството да обича, да изразява любовта, да възплътява в удивителни нюанси, да изживява по дълбоко вълнуващ, свой начин, любовта. Любовта у нея се превръща във възплъщение на красота, на женственост, на духовна сила, на естетическа същност. Сякаш сме подхванати от някакъв порив към безкрайните светове на красотата.

Моите думи слабо изразяват онова, което внушава Грета Гарбо – те са само един знак на това, което се преживява.

Грета Гарбо е еднаква и различна в тия филми. В първия от тях – „Мата Хари“ – тя е по-жизнена, по-енергична, по-уверена в себе си – и това ѝ придава удивителна младост (може би и филмът е по-ранен⁸⁵). В „Мария Валевска“⁸⁶ е по-съсредоточена, повече вгълбена в себе си, но същевременно и по-дълбоко развълнувана от онова, което преживява. В третия филм⁸⁷ – повече контрасти: от умора и разочарование към поривност и надежди. Героинята е загубила вътрешното си равновесие – това се предава и на външното ѝ държане: много движения, извивки на тялото, жестове, тичане по сцената (може би, защото играе балерина).

Велико изкуство на актриса, която дава на образите свой собствен отпечатък, издига ги до себе си и може би изневерява на историческата истина, но ги изпълва с ново, свое лично съдържание. Трябва само да се съжалява, че е трябвало да подчинява таланта си на едно капиталистическо филмово производство, в което главният критерий е печалбата. Тя е трябвало да разиграва мелодрами, да се явява в разкошни тоалети, да се движи в изящни дворци или във великосветски кръгове, за да задоволява жаждата на милиони за зрелища, евтини чувства, забава. Тя е била принудена да подвежда зрителя – и тя самата е била подвеждана. Мелодраматичното третиране на исторически сюжети, ефектни любовни трагедии, външна романтика и пози – ето художественият свят, в който е трябвало да се движи. Всичко това е така далече от сложността и правдата на живота и от простотата и силата на истинското, неподправеното изкуство. Изключителният талант на Грета Гарбо все пак успяваше да преодолее налагания ѝ шаблон – и на екрана заживява-

⁸⁵ 1931 г.

⁸⁶ 1937 г.

⁸⁷ 1932 г.

ше дълбоко развълнувана жена, необикновена актриса, която показваше цялата си женственост и покоряваше със сърцето си, с чувствителността си, с красотата си.

Но какво би била Грета Гарбо в истинските и дълбоките човешки драми, в силните и светли пориви на голямото изкуство, във възплъщението на най-високите човешки устрemi и на големите жизнени конфликти!

Обаче – актрисата бе родена в друго време, в друг етап от историята на киноизкуството – и тя трябваше да се подчини на тогавашния канон. Може би тя съзнава своята историческа обреченост и затова сега се движи самотна и външно безстрастна, печална и неудовлетворена. Но все пак Грета Гарбо бе най-голямата киноактриса между двете войни и даде на световното изкуство всичко онова, което можеше да направи в онзи момент. Нейното велико изкуство се проявява дори и върху цялата фалшива основа, върху която беше принудено да се изгражда. Когато днес я гледаме, ние не можем да не държим сметка за това, но нейното обаяние е толкова силно и сега, че тя излиза извън рамките на своето време, свлича от себе си всички условности на тогавашното кино, надхвърля позите, ефектите, мелодрамата, за да дойде до нас велика в поривите и красотата си.

При гледането на филмите на миналото разочарованието идва не само от идейно-емоционалния свят и от художествения стил на игра, постановка, режисура, от декор, облекло, мода, но и от техниката, която при киното се развива с необикновено бързи темпове. Странно, при тия три филма на Грета Гарбо не изпитах особени разочарования от техниката. Напротив, снимките в преден и голям план, които господстват и които тогава са били все още традиция на нямото кино (всеки трепет на лицето, всеки поглед, всеки жест трябва да говори вместо живата реч), чудесната яснота на изображенията и ярката светлина, която изпълва въздуха (съвременният филм почти е изгонил светлината и предпочита полутоновите и сенките), тук идат да подчертаят присъствието на изключителната, неповторимата Грета Гарбо, реалната осезаемост на нейното очарование. Техниката на киното е дала на тая жена безсмъртие, лишила я е от старост, запазила е младостта ѝ завинаги.

Гьотинген, 8.V.65, събота

Връщам се късно от кино, а мислите ми не могат да се откъснат от утрешния ден – двадесетгодишнината от завършването на Втората световна война. Не са само спомените от тоя ден – огромната въздишка на облекчение, която се изтръгна от цялото човечество, безумната радост, с която бе посрещнат. Всъщност през 1945 г. съобщението дойде на 8 май, но за официален ден на капитулацията бе обявен 9 май (вече не си спомням причината за това)⁸⁸. Свари ни на Витоша, на неделен излет – Цвета, Магда и Г. Беше свеж майски ден, потънал в зеленина; някъде към Фонфоните планинският поток блестеше силно на слънцето и ние се радвахме, че завършва една трагедия на човечеството (а беше започнала една трагедия на нашия дом...). След това дойдоха съобщенията за посрещането на тоя

⁸⁸ На 8 май 1945 г., след самоубийството на Хитлер, Германия обявява капитулацията си. Фелдмаршал Кайтел подписва капитулацията на Германия специално със СССР на 9 май. Денят на Европа, който се отбелязва на същата дата, няма нищо общо с този факт.

ден в големите столици, за парадните маршове на войските победители, за безкрайните радостни възклици на ония, които бяха танцували на Червения площад в Москва...

Човечеството изживяваше една от поредните си илюзии – войната е свършена, сломени са силите на разрушението, никога вече оръдията няма да загърмят – страшното, почти шестгодишно изпитание е научило хората завинаги, безумието няма да се повтори. В този ден всички вярвахме, че е така – дори и най-далновидните.

След двадесет години обаче се оказва, че тая вяра е била напразна. Не само че това бяха години на недоверие и смущение, на войни в редица райони на света, на издълбаването на една огромна пропаст между два лагера, но тъкмо сега най-черни облаци са надвиснали над народите: война във Виетнам, война в Доминиканската република, въоръжени конфликти на още много точки по картата на земята. В името на хубави думи, празни откъм съдържание дори за тези, които ги произнасят, се изпращат най-смъртоносни оръжия срещу малки народи, които имат само тая вина, че искат да живеят по собствените си разбирания.⁸⁹ Не е тук мястото да се назовават нещата с имената им, нито да се посочват дълбоките причини за сегашното състояние на света. Очевидно е, че пътят на надеждата е труден, че са необходими мъчителни, страшни изпитания, за да се постигне светлина и щастие за човечеството... Това е така, и обясненията могат да бъдат верни и анализът може да бъде убедителен, но все пак той не може да отстрани факта на трагедията, която човекът продължава да преживява.

Как ще бъде отбелязан утрешният ден в различните краища на света, как ще отекне в сърцата на милиони, до колко ще развълнува умовете на политическите вождове, как ще го видят и оценят философите? Става дума не за външните прояви, за тържествата и речите, а за действителната, дълбоката реакция на хората.

Мислите ми са още по-неспокойни, защото се намирам в страна, която преди 20 години се освободи от един кошмар, но същевременно изживя и една национална катастрофа. Нищо не мога да прочета по лицата – външно и тия дни са като всички останали. Но кой може да проникне в онова, което става в съзнанията?

*

Вчера сутринта бях в Института по народонаука на проф. Курт Ранке. Заема един етаж в един от хубавите, малко периферни квартали на града. Това е институт при университета и академията, работят всичко 13 души. Подготвя се дванадесеттомна енциклопедия на приказката – ще бъде готова до пет години. Събран е отличен материал – проф. Ранке внимателно ми показва картотеката – приказки, легенди и т.н. от целия свят, извадени самите текстове, понякога преснимани. Голям интерес представя и сборката на тривиалната литература (на руски „лубочная“, на полски *brukowa*) – криминални, приключенски и др. брошури, романи и т.н. Казвам на проф. Ранке, че този въпрос отдавна ме занимава, че много пъти

⁸⁹ Това е комунистически евфемизъм за установяване на „народна власт“ в съответната държава с всички съпътстващи прелести – справка Северна Корея, Куба, Китай, Виетнам, републиките от бившия СССР, които още не могат да се отърват от червената партокрация.

съм обръщал внимание в лекциите си и в беседите със студентите, че у нас той има извънредно интересни прояви и заслужава да бъде изследван.

Проф. Ранке ме кани догодина да участвам в свиквания тук конгрес на етнографските филми – биха могли тук да дойдат двама души. Благодаря за поканата, но смятам, че би трябвало да дойдат други, понеже не съм етнограф. Съгласяваме се, единият да бъде Вакарелски, с когото Ранке се познава, а другият да бъде определен от нашия Етнографски институт. Ранке е готов да приеме и един млад човек на едногодишна специализация в института. Мисля, че това би могла да бъде някоя от моите аспирантки. Наистина у нас трябва да се помисли много сериозно върху изучаването на народната проза, а у проф. Ранке има какво да се научи.

Разговорът трае близо час и половина и е извънредно интересен за мен, макар и труден за двамата – трябва да си служим чрез полски или френски и с преводач (асистента Шпис). Проф. Ранке е внимателен, любезен, развежда ме из целия институт. В движенията му има нещо енергично, но и същевременно деликатно, лицето му е усмихнато и тонът спокоен.

*

Снощи бях на театър (Deutsches Theater in Göttingen) – хубава зала и няколко реда балкони от миналия век, – гледах пиесата на Шой Ман kann nie wissen⁹⁰. У нас я играха в „Трудов фронт“ преди две-три години. От актьорите помня само Слабаков в ролята на стария келнер. Тук постановката е традиционно-реалистична – с традиционна режисура, декор и игра. Жените по-добри от мъжете, които са средни, с изключение може би на келнера (Reiner Geldern). Майката – Кландън (Ingeborg Lapsien), дъщерята Глория (Ulrike v. Zerboni) и Доли (Ursula Müller) играят живо, непосредно, убедително. Особено се налага Глория – с великолепна фигура – стройна, с красиво обаятелно лице, с умни очи и дискретна усмивка; естествена и сдържана, без да търси ефекти, тя разкрива напълно драматизма на образа. Прекрасна е в последните сцени, на бала със своята стилна бална рокля в сиви тонове от края на XIX в.

*

Тия дни и сутрин, и следобед прекарвам в библиотеката на Славянския семинар. Няма нищо по-интересно от общуването с книгите. Днес прекарах дълго време и в две от книжарниците – да избирам книги по фолклор и литературознание.

*

Следобед проф. Браун и жена му (много жива, общителна, разговорлива) ни завеждат на почти четиричасова обиколка извън Гьотинген. Времето в началото е по-ведро, но после почва леко да вали. Зелени хълмисти полета и чести гори, излъчващи пролетна свежест. Задържахме се по-дълго в малките градчета Карлсха-

⁹⁰ У нас заглавието е преведено като „Никога не може да се каже“.

фен (основан през XVIII в. от някакъв феодал, който прокарва канал и построява пристанище) и Мюнден – с красив ренесансов общински дом (ратхаус), със стари къщи, някои от XVI в., с тесни улици. Атмосфера на типичен старинен немски град – островърхи стрехи и провинциален покой, въпреки движението на колите и блясъка на витрините.

Вечерта дълго се лутаме, докато намерим с Холиолчев⁹¹ кино „Щерн“, за да гледаме един филм на Жан[а] Моро. Филмът е американска цветна продукция, с ефектен показ на прекрасни кътове от Италия и Югославия (първият епизод се развива в Англия), обаче композицията му е плитка, артистите няма какво да играят, Жан[а] Моро е безпомощна в ролята на богата, глезена американка, която случайно става помощница на югославските партизани. Награда за изгубеното време е „Индонезийският бар“ непосредно до киното – вечеряме в извънредно приятна обстановка, интимна и предразполагаща към душевни разговори; в тихите малки зали всичко е подредено с разбиране. Какво може да направи добрият вкус, се вижда от обстоятелството, че постройката е едноетажна, неугледна и проста отвън, а ресторантът е разположен в три обикновени, неголеми стаи. Масите са малко на брой (по три-четири във всяка стая), насядали са двойки, върху лицата на които свещите хвърлят мека светлина. Тънката и стройна девойка, която ни обслужва, е тъй фина, че по нищо не се различава от девойките, които разговарят тихо по масите. Тя би могла да краси всяка от тия маси. Изпълнява задълженията си със старателност и сериозност, които предизвикват уважение. (Защо тоя бар е наречен индонезийски? На стената в малкото входно коридорче всъщност е окачено едно нашенско килимче).

Гьотинген, 9.V.65, неделя

Следобед прочетох статията на Путилов „Действительность и вымысел в славянской и староческой баладе“ – получих я от него в навечерието на моето заминаване в Германия – отпечатък от „Славянский фолклор и историческая действительность“, Москва, 1965, издание на институтите по етнография и руска литература. Извънредно интересна, основана на сериозни проучвания на огромен брой славянски народни песни, основните мисли, изведени логически от анализа на материала. Статията показва колко сложно и същевременно благодарно се оказва сравнително-генетическото и типологическото изследване на фолклора. Струва ми се, че заглавието не отговаря точно на задачата; тук не става толкова дума за действителност и измислица, а повече за установяване на фолклорните източници на редица творби, за проследяване на фолклорната традиция. Статията разкрива сложния път на народнопоетическите произведения, връзките между тях, развитието и смесването на мотивите в техни отделни нишки, елементи и т.н. Всъщност рисува се живата картина на онова, което наричаме творчество в случая. Статията поучителна във всяко отношение, особено за младите фолклористи, които сега навлизат в своята специалност.

⁹¹ Христо Холиолчев – бълг. езиковед, който същата година е вербуван от ДС.

И все пак има нещо незадоволително в тая статия, остава нещо недоизказано, нещо недоизяснено: какво всъщност представя фолклорната творба – именно като творба на поетическото изкуство, в какво се проявява индивидуалното и националното като творческа практика и особеност? Тоя въпрос не е стоял пред автора пряко, но той за читателя остава да съществува.

В своя доклад за баладата, който ще чета във вторник, ще поставя тоя въпрос. За съжаление материалът ми е беден (т.е. не използвам богат материал), липсва анализ. В тоя смисъл докладът се нуждае от дообработка.

Кьолн, 13 май 1965 г., четвъртък

Един ден в Кьолн. Един от големите градове в Германия в най-индустриализираната ѝ област. Още нямам представа за града – при все че на два пъти минах през многобройни негови квартали – от гарата до Lindenthal, където се намира университет[ът] и дето е моят хотел Bremer.

Вчера сутринта оставих Гьотинген, където прекарах дванадесет приятни дни. Не знам дали ще видя вече тоя град. Имах такова чувство и преди тридесет години, когато пътувах из Дания – из прекрасните ѝ малки градове, из датската „Ривиера“, из местата, свързани с легендата за Хамлет. И винаги в такива случаи ме завладяват образите на Далчевата „Вечер“ и завършекът на това най-хубаво стихотворение на българската поезия.

Предишната вечер, във вторник, след втората ми лекция отново отиваме в стария гьотингенски ресторант на разговори. Настроението е много приятно. Проф. Браун се отпуска, вслушва се с усмивка в шегите на младите. По пътя и в ресторанта говорим за баладата, за необходимостта от художествено-естетическото ѝ изучаване (основната мисъл на моя доклад) и отново изказва интересни мисли, твърде задълбочени наблюдения – някои от тях ме изненадват като извънредно сполучливи хрумвания и насоки за по-нататъшно развиване на проблема. Такива са мислите му за националния характер на баладата у българи и у сърби (у сърбите се налага сатиричното начало, трагичното се поглъща от епоса), за художествено-творческата работа на народните певци, за материала, който дават в това отношение художествените средства, използвани в баладата – подбрано е онова, което е най-добро, което е изпитало съпротивлението на времето. И още нещо: както никъде другаде певецът постоянно изучава реакцията на публиката, на слушателите и използва онова, което най-силно въздейства – учи се от всекидневните си наблюдения върху реакцията на слушателите. Киното се връща към поетиката на фолклора – използва всъщност много от фолклорните художествени похвати...

По някакъв повод в ресторанта заговаряме за Пастернак. Не знаех, че една година е прекарал в Марбург, където е учил философия – прочетох за това в един от автобиографическите му очерци; твърде обширно дава впечатленията си в „Охранная грамота“. Съвсем естествено, в потока на разговора, без всяка преднамереност и желание за някакво пригаждане, Браун ми излага мнението си за Пастер-

нак⁹²: „Все пак като писател не е това, за което го представят – прекалено засилват значението му, раздуват го. (Добавям – очевидно не по литературни причини.) Особено като прозаик. Преувеличават се качествата на „Доктор Живаго“. Пастернак е просто слаб романист. Книгата се чете тежко, на много места е отегчителна. Изобщо имаш често впечатлението, че това е суров материал и си казваш: тая глава другояче би била написана от един Алексей Толстой или от един Шолохов... Друг е въпросът, че съветските хора вдигнаха ненужен шум във връзка с излизането на романа и предизвикаха скандал, който бе само в полза на издателя и направи огромна реклама на книгата“.

Сутринта на гарата ме изпращат Браун (той ме взе с колата си от хотела), Манкен, Кемерер, Холиолчев. Влакът пътува за Кьолн около пет часа и половина и спира на много гари. Когато навлизаме в Рурската област и минаваме непрекъснато покрай големи индустриални градове, чиито имена за първи път чувам, пейзажът основно се изменя. Друга атмосфера – на динамичен живот и индустрия, комини и огромни фабрични постройки.

На гарата ме посрещат Попов⁹³ и един от асистентите. Когато излизаме от гарата, изведнъж пред мен се изправя огромната каменна грамада на Кьолнската катедрала. Още когато приближавахме Кьолн, виждах нейните остри кули да се издигат високо над огромната площ от покриви. Но не очаквах да се озова изведнъж пред нея, както не очаквах и Рейн с нейното широко корито, с многобройните мостове и речни параходи – бях забравил, че тя пресича града и винаги съм смятал (вероятно от поезията), че тя има по-скоро идилично-романтичен характер.

Таксито ме води дълго из улици и булеварди. Спираме някъде далече, в университетския квартал пред малък хотел „Бремер“ (а после се оказа, че това е все още център, не градът). Веднага излизаме с Попов на разходка – наляво, в тихи улици, с чудесни едноетажни и двуетажни къщи – като вили. Не много далече от тука са Университет[ът] и Славянският семинар. Там се срещам с проф. Онеш, с неговата малка пълна фигура, с усмихнатото лице, с ясният говор. Тук е и проф. Йонке от Загреб – висок, с изопнати черти на лицето, неостаряващ (преди две години ме посрещна като гост на Философския факултет в Загреб, като негов декан). Олеш, с когото се срещам няколко пъти и разговарям обширно, се оказва общителен, разговорлив, внимателен събеседник. Говори много добре почти всички славянски езици (това е обща черта на немските слависти), проявил се е като добър организатор, стреми се да създаде от семинара си значително славистично средище, закупил е много ценни научни поредици за библиотеката. И тук студентите имат пълната възможност да се занимават и да се готвят като специалисти слависти.

Вечерта разходка из града. Почти изцяло е възстановен; много рядко се мярка по някоя развалина. Нови сгради, улици и булеварди, които ми се струват хаотично нахвърляни. Когато слизаме от автобуса в търговския център, окото е поразено

⁹² През 1958 г. Борис Пастернак получава Нобеловата награда за литература за публикувания, след като съветската цензура го отхвърля, в Италия през 1957 г., роман „Доктор Живаго“. След натиск се отказва „доброволно“ от наградата. Оттам задоволството от оценката на Браун.

⁹³ Доц. д-р Константин Попов – бълг. езиковед.

от неоновите светлини и блясъка на витрините. Феерия като от филмите. Не ти се иска да вярваш на блясъка и богатството. Вървим бавно из тия пламнали в светлини улици, виждаме отдалече силуета на новите модерни сгради на операта и театъра, стоим на големия мост край гарата и наблюдаваме обширната гледка на Рейн. Но все пак най-силното впечатление си остава от катедралата. Излизайки от търговските улици – озоваваме се пред нея. Вдигам глава – нещо огромно, от суров изсечен камък (във вечерния мрак слабо личат многобройните скулптури, барелефи, орнаменти върху камъка, които добре се виждат през деня) се е устремило нагоре към небето.

Впечатлението е още по-силно, когато тая сутрин цял час прекарах вътре. Поразява лекотата на колоните, безплътността на камъка! Никога не съм виждал толкова светла и опиянена в своята безплътна красота катедрала. Впечатленията от последната видяна катедрала, Марбургската, са съвсем други – красиви, внушителни, но студени и мрачни зидове. А тук всичко е потънало в светлина и някаква въздушност. В това огромно пространство, разделено в голям архитектурен кръст, е заключена само светлина. Велико творение на велики художници, раждало се векове. Сега е повече музей, отколкото храм – въпреки органната музика, която звучи някъде високо, облеклата на черковните служители. Черквата е изпълнена с непрекъснато сменящи се групи ученици, туристи и любопитни посетители, дошли тук не да се молят, а да се възхищават.

Силно впечатление и подземният музей на старите римски развалини, открити при построяването на новия градски дом. Те са запазени с голямо имение в подземието, за да могат да бъдат показвани като забележителност на града.

Днес мина и моята лекция в новата сграда на университета.

Обядваме и вечеряме с Попов и Йонке и водим дълги разговори. Йонке разказва един интересен епизод. На Милан Богданович⁹⁴ било поръчано да напише статия за Иво Андрич в хърватската енциклопедия. В нея отбелязвал за Андрич – „српски књижевник од хърватске породице“. Изпратил я, но след няколко дни писал на Кърлежа (Кърлежа лично разказал това на Йонке) да се махне изрази „од хърватске породице“ – самият Андрич помолил за това, когато Богданович му показал статията. Андрич бил доста неприятно изненадан, когато миналата година поляците отпечатали във факсимиле записната страница в архивите на Краковския университет – там Андрич, бидейки студент, се записал като хърватин. А и самото му име свидетелства за това – Иво, а не Йово. Йонке добавя: станал сърбин, за да направи кариера като дипломат.

Тоя разговор ме отведе към спомените ми за Милан Богданович – през 1955 г. като председател на Дружеството на сръбските писатели, той ни посрещна с Емил Манов в Белград твърде сърдечно, приятелски, водеше с нас дълги и твърде откровени разговори (беше директор на Народния театър), той се интересуваше живо от всичко, въпреки малко уморения си вид. Говореше за връзките си с български писатели, отнасяше се с внимание към нашата литература и през целия ни престой в Белград ни оказваше доста силно изразено приятелско покровителство – заедно с

⁹⁴ Сръбски литературен критик.

Александър Вучо⁹⁵ и Мира Алечкович⁹⁶. Беше удоволствие да се разговаря с него – един от многогодишните стълбове на сръбската литературна критика. Чувствах към него дълбоко уважение. За съжаление у нас не винаги (особено през онзи период) сме оценявали по заслуги нашите стари писатели и особено критици; често пъти тъкмо обратното – правили сме всичко възможно, за да им създадем в последните им години тежки огорчения.

Следва

⁹⁵ Сръб. писател.

⁹⁶ Сръб. поетеса.

ТАЛОН

ЗА АБОНАМЕНТ НА СПИСАНИЕ „БИБЛИОТЕКА“, СЪВМЕСТНО ИЗДАНИЕ
НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ И НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, ЗА 2015 г.

Име..... Презиме..... Фамилия

Фирма (библиотека)

ИЗПРАЩАЙТЕ АБОНАМЕНТА НА АДРЕС:

Пощенски код..... Град (село)..... Област

Улица..... бл..... вх..... ет.....

ап..... тел.....

Заплащам сумата от..... лева за:

	Бр. кн.	Ед. цена	6 м.	12 м.
☐ Сп. „Библиотека“	6	9,00 лв.	☐ 27 лв.	☐ 54 лв.

ЗА КОНТАКТИ И ИНФОРМАЦИЯ:

Юлияна Павлова – Административно-стопански отдел, тел. 9183 152,
e-mail: yu.pavlova@nationallibrary.bg

МОЖЕТЕ ДА ИЗПРАЩАТЕ ТАЛОНИТЕ НА АДРЕС:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Административно-стопански отдел, Юлияна Павлова

По сметка:

IBAN сметка: BG20UNCR76303100112993, BIC код:
UNCRBGSF, Уникредит Булбанк,
Бизнес център София Батенберг, 1000 София.

С пощенски запис:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Административно-стопански отдел, Верка Димова

**Прилагам към поръчката копие от платежния банков документ
или квитанция от изпратения пощенски запис.**